

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Helleristning ved Finntorp, Bohus Len.

FRA NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK

1946

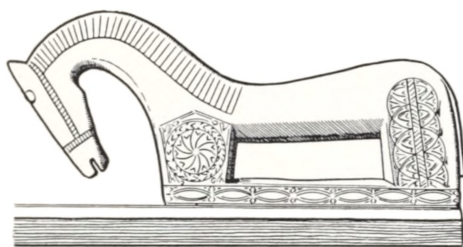

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

FRA NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1946

FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK

1946

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXXVI

INDHOLD

	Side
POUL NØRLUND: Nationalmuseet i de onde Aar.....	5
J. TROELS-SMITH: Stammebaade fra Aamosen.....	15
HALFDAN SIIGER: Prærieindianerne og Piben.....	24
C. J. BECKER: Bronzealderhøje ved Skrydstrup.....	30
ELNA MØLLER: Taarnby, en Stormandskirke paa Amager.....	39
NIELS BREITENSTEIN: Fund af Oldtidsmønter i dansk Jord.....	47
C. M. SMIDT: Anthonius Bryskes Langesø fra 1554.....	55
P. V. GLOB: Nordiske Oldtidspløve.....	65
N. G. HEINE: Manglebræt og Folkekunst.....	73
MARIE-LOUISE BUHL: Ægyptiske Smykker i Nationalmuseets Antiksamling.....	78
HANS NORLING-CHRISTENSEN: Kammen fra Huldremose.....	83
HENNING HASLUND-CHRISTENSEN: Mongolske Frisurer.....	87

Paa Omslaget: Helleristning ved Finntorp, Bohus Len.

Paa Titelbladet: Hestehaandtag fra Manglebræt, Amager 1827.

NATIONALMUSEET I DE ONDE AAR

Af POUL NØRLUND

DEN 22. Maj 1938 blev Nationalmuseet genindviet i sin fornyede og udvidede Skikkelse efter de mange Aars Byggeri. Det store kostbare Foretagende var blevet ført igennem som en virkelig Folkesag, en national Æressag i bedste Forstand, og vi følte ogsaa indenfor Museets Mure ærligt og oprigtigt en Forpligtelse til at gøre Samlingerne folkekære i deres nye Skikkelse. Portene blev slaet op paa vid Gab, og der blev gjort ikke saa lidt for at fange Offentlighedens Opmærksomhed og Forstaaelse, saaledes at den første Nysgerrighed hos Publikum kunde udvikle sig til en virkelig varig Interesse for de store kulturelle Værdier som Museet rummer.

Men saa kom allerede det følgende Aar den nye Verdenskrigs Udbrud og i Foraaret 1940 den lammende 9de April, da den tyske Besættelse lagde sin døde Haand paa al fri Virksomhed i Danmark. Vor Start var spoleret. De nyopstillede Samlinger maatte igen pilles fra hinanden. Det blev vor Hovedopgave at søge at sikre de mest uerstattelige af vore Skatte mod et Bombardements Farer.

Uforberedt var vi for saa vidt ikke. Ingen Museumsledelse i Europa havde kunnet undgaa at overveje Spørgsmaalet om Sikringsforanstaltninger overfor den Trusel, som i Aaringer havde hængt over vor Verdensdel. Paa Skandinavisk Museumsforbunds Møde i København i Maj 1938 var der blevet ført en Diskussion om Museernes Krigsberedskab. I Drøftelserne deltog ogsaa en Bombeekspert fra den danske Hær, som gav Udtryk for den Opfattelse, at man ved Bombardement af Byer ikke behøvede at regne med Bomber paa mere end 100 kg. Fra svensk Side var man mere forsigtig og regnede med Bomber indtil 150 kg. De blev jo, ialfald efterhaanden, noget større endnu.

I de kritiske Septembertage 1938, da den europæiske Krig paa et hængende Haar var brudt ud, nedsatte Indenrigsministeriet et Udvalg til Overvejelse af Spørgsmaalet om Sikring af vore Museer, Biblioteker, Arkiver og Samlinger m. v. mod Følgerne af Luftangreb. Nuværende Amtmand E. F. G. Schau, dengang Kontorchef i Indenrigsministeriet, blev Udvalgets Formand, og jeg repræsenterede Museerne. Som tekniske Raadgivere fungerede Brandinspektør K. Wissing og Ingeniør E. H. Sternow. Der blev straks af Udvalget afgivet en foreløbig Betænkning

med den mest paatrængende Vejledning til Institutionerne om de Sikringsforanstaltninger som maatte træffes. Den endelige Betænkning, der kom til at danne Grundlaget for de videregaaende Foranstaltninger, som blev iværksat, afgaves først i Maj 1939.

Udvalgets Forslag om Indretning af bombesikrede Rum i og udenfor København blev af Bevillingsmyndighederne beskaaret noget, hvad der vist ikke kan rejses Indvending imod, ialfald blev de vigtigste Dele deraf gennemført. Blot var det ikke færdigt, da Krigen brød ud. Nationalmuseets og Rigsarkivets bedste Gemmested for evakuerede Sager blev først klart til Indflytning i Begyndelsen af 1942. Da det nu vides af Gud og Hvermand, er der ikke mere nogen Grund til at skjule, at dette Gemmested var Esromkloster i Nordsjælland, der, bortset fra at det ikke kunde sikres mod direkte Nedslag af større Bomber, i de fleste Henseender var tilfredsstillende. Beliggenheden var militært set uinteressant, Huset var tørt, brandsikkert og skudsikkert i almindelig Forstand, og en forsvarlig Bevogtning lod sig indrette. Paa Esromkloster fik vi ikke mindre end 600 m³ Opbevaringsplads for et beskedent Beløb af 50.000 Kr., der hovedsagelig anvendtes til Indlægning af brandsikre Etageskillerum og til et Centralvarmeanlæg.

Imidlertid, da Krigen brød ud i September 1939, havde vi til Gemmesteder kun et Par meget solidt afstivede Kælderrum i selve Nationalmuseet samt et større, velbevogtet, men knap nok brandsikret og slet ikke bombesikret Rum paa Frilandsmuseet, som havde den Fordel, at det laa udenfor den Zone, som var særlig truet under et Bombardement, medens Nationalmuseet laa i den farligste af alle Hovedstadens Zoner, midt imellem Regeringsbygningerne og Hovedbane-gaarden. Det kan ikke bestrides, at hvis den danske Regering ikke den 9. April 1940 var vejet for den tyske Trusel om Luftbombardement af København, vilde Nationalmuseet være kommet i den alvorligste Fare.

Evakueringen i September 1939 var ret vidtgaaende, men da den 9. April kom over os, stod dog endnu alt for mange af de store Skatte ubeskyttede paa deres Plads. I de følgende Dage, da Kampen var afblæst og den umiddelbare Fare for et Bombardement forsaavidt minimal, gik vi i Gang med nye større Nedpakninger. Man kan sige, at det var bagvendt; men Forholdet var dog det, at Museerne nu endelig maatte bringes „paa Krigsfod“. I 1941 og 1942 bevaredes derefter i det store og hele status quo. Men efterhaanden som Haabet om en engelsk Invasion mod Tyskland voksede, fortsattes igen Evakueringen, og hver Gang de tyske Magthavere tilføjede Danmark et nyt Choc, resulterede det for vort Vedkommende i et Par ekstra Flyttelæs til Esrom: efter den 29. August 1943, efter 19. September 1944, og fremfor alt, da der i den illegale Presse i Vinteren 1944—45 dukkede Rygter op om, at Tyskerne og deres Haandlangere havde planlagt Schalburgtage mod Nationalmuseet og det kgl. Teater som Repræsalieforanstaltninger mod den voksende Sabotage.

Som rimeligt er, blev *Besøget i Museet* paavirket af Begivenhederne. Først og fremmest forsvandt de udenlandske Turister helt, og de indenlandske tog stærkt af, særlig efterhaanden som Trafikvanskelighederne voksede. Det var derfor hovedsagelig Københavnerne og Folk fra Omegnskommunerne, som besøgte Samlingerne, og det gav sig bl. a. Udslag i, at Besøget ikke som ellers var størst i Juli, den

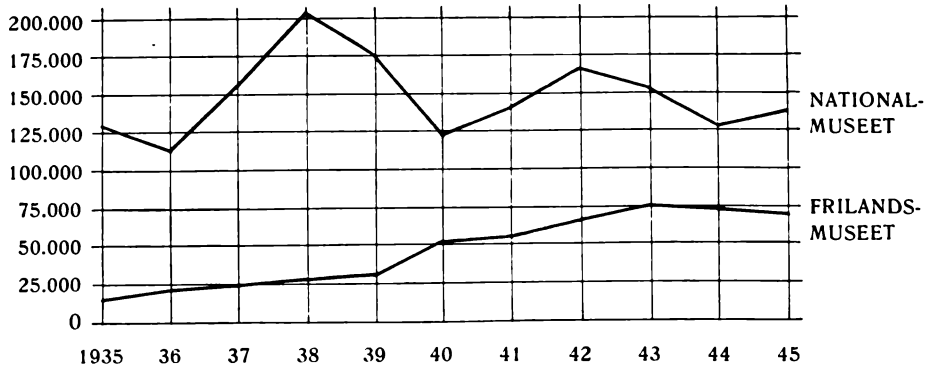

Fig 1. Antallet af Besøgende i Tiaaret 1935—45.

store Turistmaaned, men i Paaskemaaneden (April eller Marts) og i Oktober (Efteraarsferien). Der var adskilligt, som kunde virke til at holde Folk borte: de mange gabende tomme Montrer, Fraværelsen af saa godt som alle de berømte Stykker, som de Besøgende især spørger efter, den yderst generende Mangel paa Opvarmning i Udstillingsrummene gennem alle Vintermaanederne, Indskrænkningerne i Aabningstiderne, idet bl. a. Aftenaabningerne helt maatte opgives. Alt i alt maa man undre sig over, at Nedgangen ikke blev mere katastrofal, end Kurven Fig. 1 viser.

Efterhaanden som de forskellige Afdelinger i det nye Museum i Løbet af 1930'erne var blevet aabnet, var Besøget steget, indtil det i Indvielsesaaret, det sidste Førkrigsaar, naaede op over 200.000. Det var vort Maal foreløbig at holde dette Tal, og det var ganske klart, at det ikke kunde ske uden en energisk Propagandavirksomhed. Det største Besøg, som vistnok nogensinde har været i et dansk Museum, var i November 1935, da Egekistefundet fra Skrydstrup, som var udstillet i Nationalmuseets Forhal, paa to Dage blev beset af 26.500 Gæster, som stod i Kø langt hen ad Gaden. Men det største egentlige Samlingsbesøg i Nationalmuseet var i Paaskedagene 1940 lige forud for Besættelsen, da der alene Langfredag blev optalt 5500 Besøgende. Da var der ogsaa saa fuldt, at Folk stod i Vejen for hinanden, til Trods for at de var fordelt over det hele Museum. Det var morsomt for en Museumsmand at se de tætstoppede Sale, men der var i Virkeligheden flere end ønskeligt. Efter den 9. April var Faldet brat, og 1940 blev det sløjeste af Krigsaarene. Derefter fulgte en ganske god Stigning i 1941 og 42, men siden et nyt Fald i 1943 og 44, efterhaanden som Uroen bredte sig. Besøgs-kurven ligner unægtelig i uhyggelig Grad en Feberkurve. Men nu gaar det atter opad.

Tilbagegangen i Nationalmuseets Besøgstal opvejedes af Fremgangen i Frilandsmuseets. Her var der i Førkrigsaaarene kun et beskedent Besøg, omend stadig voksende. Men netop i 1940 indtraadte en brat Stigning fra 30.000 til op over 50.000, og i 1943 og 44 naaedes endda omkring 75.000, et smukt Resultat i Betragtning af, at ogsaa Frilandsmuseet maatte lide under Landboernes Udebliven. Det var Københavnerne, som i disse Aar opdagede Frilandsmuseet, den brogede Mangfoldighed, den mærkelige Stemning i de gamle Huse. Forhaabentlig glemmer de det ikke igen.

En væsentlig Grund til, at Nationalmuseet gennem Besættelsesaarene trods Tomhed og Kulde kunde opretholde et taaleligt Besøg og i det hele bevare Interessen om sig, maa søges i den mægtige Vækst i Nationalfølelsen, som Tysker-aaget foraarsagede. Den ytrede sig ikke mindst i en forøget Interesse for Landets Historie. Folk følte, de havde mistet noget, og trængte til at gøre sig Rede for, hvad det egentlig var. De vilde vide, hvad det var at være Dansk, og rettede ogsaa Blikket bagud. Og før det endnu var blevet det almindelige Tema fra samtlige Landets Talerstole, holdt Professor Johannes Brøndsted og jeg i Efteraaret 1940 i Nationalmuseet en Foredragsrække, „Seks Tværsnit af Danmarks Historie“ (senere udgivet som Bog), som søgte at stimulere Troen paa, at det var noget værd at være Dansk. Der var stærk Tilstrømning til Foredragene, som maatte gentages, og vi mærkede en Lydhørhed, som vi aldrig før havde kendt, næsten Andagt. Ogsaa i de følgende Aar blev Museets historiske Foredragsserier fulgt med stor Interesse; men i Krigens sidste Aar gav vi op. Der var saa mørkt og saa utrygt paa Gaden, saa koldt i Foredragssalen, og ofte blev Foredragene afbrudt af Luftalarm.

Blandt de Besøgende i Museet var der selvfølgelig ogsaa en Del tyske Soldater, Tyskerne har jo altid været flittige og pligtro Museumsgængere. Der blev dog ikke nogen Fratnisering ud deraf, og vi slap i det hele fri for større Besværligheder ved straks fra første Færd at indtage en bestemt Holdning. Blev Nationalmuseet saaledes ikke synderlig alvorligt generet af Tyskerne i København, saa det værre ud med deres *Behandling af de fredede Fortidsminder*, som er underlagt Nationalmuseets Tilsyn, men som maatte lide under deres Befæstningsarbejder. Jeg tror dog, man maa anerkende, at de ikke var værre end en hvilken som helst anden Militærmagt vilde have været i en lignende Situation, de er ialfald faret nok saa hensynsløst frem i deres eget Land. Fredning og Krig forliges daarligt. Det egentlige Onde var, at de uretmæssig havde bemægtiget sig vort Land, og vor Opgave maatte være at protestere saa tydeligt som muligt imod alle Overgreb, — ikke at være forsonlige og forstaaende.

Allerede i Sommeren 1940 blev den lille, fine, men stærkt forfaldne Herregaard Rødslet ved Aalborg, der i en Del Aar havde været degraderet til Restaurant, jævnet med Jorden af Hensyn til den store Udvidelse af Aalborg Kommunes Flyveplads Vest for Byen. En Aarhussagfører ansøgte paa det tyske Riges Vegne Det særlige Bygningssyn om Slettelse af Fredningen, — et Vidnesbyrd om Respekt for de danske Love! Desværre erfarede vi samtidig, at Nedrivningen allerede var i Gang. Et Par Interiører blev reddet til Museet i Aalborg; men hvis der var givet Varsko i ordentlig Tid, kunde det være sket paa en bedre Maade.

I dette Tilfælde maatte man anerkende en vis militær Nødvendighed. Det gælder ogsaa en Række andre Tilfælde, hvor Gravhøje laa i Vejen for Befæstningsanlæg eller Flyvepladser. Men alt for mange Høje blev jævnet med Jorden eller skamferet uden tvingende Grund. Vore Besværinger til de tyske Myndigheder blev ikke ganske fejlet bort, og man viste i flere Tilfælde en vis Vilje til at rette sig efter vore Henstillinger. Man paatænkte at indsætte tyske Arkæologer til at føre Tilsyn med, hvilke Fortidsminder der blev berørt af Befæstningsarbejderne, og derefter forhandle med Nationalmuseet om deres Undersøgelse, inden de blev

Fig. 2. Trelleborgs Voldgrav fremdrages som Beskæftigelsesarbejde.

ødelagt. Nationalmuseet maatte dog staa paa det Standpunkt, at Museet selv havde Krav paa en direkte Indberetning i Tilfælde af, at det tyske Militær ansaa det for nødvendigt at krænke de danske Fredninger. Det var da Museets Sag at besigtige de paagældende Fortidsminder og afgøre, hvorvidt Undersøgelse skulde finde Sted. Efter at nye energiske Klager over hensigtsløse Ødelæggelser var ført frem, meddelte den tyske Rigsbefuldmægtigedes Stedfortræder i Silkeborg i Sommeren 1944, at der nu fra tysk Side var indført den Ordning, at hvis der blev Spørgsmaal om Anvendelse eller Ødelæggelse af Gravhøje, havde de forskellige militære Afdelinger faaet Paalæg om forinden at rette Henvendelse til Distriktets Politimester, saaledes at denne fik Lejlighed til at forelægge Sagen for Nationalmuseet. Ordningen kunde synes meget tilfredsstillende. Men Overkommandoen havde ikke tilstrækkelig Myndighed over de lokale Afdelinger, der stadig forsyndede sig mod det udstedte Reglement. Det blev derfor faktisk til stor Gavn, at Lederen af Kieler-museet, Dr. K. Kersten blev tilforordnet de tyske Afdelinger i Danmark som arkæologisk Sagkyndig, og jeg vil gerne her udtale min Anerkendelse af den taktfulde Maade, hvorpaa han røgtede sit Hverv, saa meget mere som jeg ingenlunde var overstrømmende venlig imod ham i den Tid, han fungerede. Ikke mindre Tak fortjener dog Nationalmuseets unge Medarbejdere, som inspicerede de truede Steder og havde det ubehagelige Hverv at skulle forhandle med de tyske Instanser og hævde Nationalmuseets Rettigheder.

De tyske Højedelæggelser (ialt ca. 300) gav Anledning til en Del ekstraordinære Udgravninger. Den største og vigtigste fandt Sted i Skrydstrup i Sønderjylland. Ogsaa her blev anlagt en stor Flyveplads, der saa vidt mig bekendt aldrig fik nogen Betydning. Flere Bronzealderhøje — én meget anselig og 7 mindre —

skulde fjernes, og der blev Lejlighed til en arkæologisk Dissekering af den største af dem efter alle Kunstens Regler. Om de interessante Resultater har C. J. Becker givet en Beretning i dette samme Hefte. Ogsaa paa Flyvepladserne ved Rom og Esbjerg blev et større Antal Høje undersøgt inden Bortgravningen.

Der er imidlertid et andet Omraade, hvor Krigsforholdene ogsaa har givet Anledning til ekstraordinære arkæologiske Undersøgelser. Paa Grund af Brændselsnøden er der nu i en Aarrække blevet drevet Rovdrift i de danske *Tørvemoser*. Og da særlig de sjællandske Moser altid har været de rigeste Fundgruber for Oldtidsfund, har denne Krigsaarenes voldsomme Virksomhed maattet virke i højeste Grad alarmerende paa Arkæologerne. Vi har i Presse og Radio præket højlydt om Betydningen af at lægge Fund tilside og kalde paa Museet, og der er siden 1942 aarlig stillet ekstraordinære Midler til Raadighed for et omrejsende arkæologisk Tilsyn i Moserne under Tørvekampagnen. Efter den industrimæssige Maade, hvorpaa der nu om Dage graves Tørv, er vi dog klare over, at kun en meget ringe Procentdel af de Oldsager, som skjulte sig i den opgravede Tørv, er blevet reddet og havnet i et Museum. Det allermeste er uhjælpelig gaaet til Grunde, og for Eftertidens Arkæologi vil det sikkert føles som et uopretteligt Tab, at saa mange Moser i disse Aar er gravet tomme. Man maa regne med, at Eftertiden vil være langt dygtigere end vor Generation ogsaa paa dette Omraade, og den vil stille Moserne nye Spørgsmaal, som vi slet ikke har tænkt paa, — og som maaske til den Tid ikke kan besvares, fordi saa meget videnskabeligt Materiale i disse Aar er gaaet til Grunde.

Glemmes skal det dog ikke, at mange ypperlige og overraskende Fund er gjort under disse Aars Tørvegravninger. Adskillige af dem har været omtalt i tidligere Aargange af dette Skrift. Mærkeligt er vel de hornede Bronzealderhjelme fra Viksø Mose i Nordsjælland, som blev fundet i 1942. Af stor videnskabelig Interesse er ogsaa forskellige Fund af Oldtidspløve i jyske Moser (Hvorslev og Donneruplund). I de sidste to Finansaar blev der ydet større ekstraordinære Bevillinger ikke blot til Tilsyn, men ogsaa til Gravninger i Moserne (1944/45: 26,000 Kr., 1945/46: 60,000 Kr.). Der er gravet adskillige Steder. Et mærkeligt og egenartet Fund er den brolagte Vej fra den tidligste Jernalder i Ellemosen ved Tibirke, som Georg Kunwald har omtalt i „Arbejdsmarken“ for 1944. Til Gravningerne her fik vi ogsaa Støtte fra Museets mangeaarige Ven og Velynder, Kommunalæge V. Eilschou Holm. Vejen er nu blevet konserveret og inddiget, men trænger forøvrigt til at blive nærmere belyst som Færdselsvej ved yderligere Gravninger i det omliggende Terræn.

Især er det dog Stenalderforskningen, som har nydt godt af disse Aars Moseundersøgelser, særlig i de fundrige sjællandske Moser. Det største Arbejdsfelt har været Aamosen, hvor der er gravet i alle Krigsaarene, og hvor særlig Forholdet mellem Ældre og Yngre Stenalderens Kulturer er blevet efterprøvet ad pollenanalytisk Vej af Afdelingsgeolog Troels-Smith, Lederen af Nationalmuseets pollenanalytiske Moselaboratorium, som forøvrigt ogsaa er blevet indrettet under Krigen, idet det en Overgang var muligt at købe videnskabelige Instrumenter i Tyskland som et beskedent Afdrag paa den uhyre Gæld, som de tyske Statsmænd samvittigheds-

løst paaførte Tyskland overfor de besatte Lande uden Tanke paa nogensinde at indløse den.

Der var ogsaa andre Arter af arkæologiske Gravninger, som blev foranlediget eller fremmet af de særlige Forhold, Besættelsen medførte. Det danske Samfund fik Interesse i at undersøge Tyskerne det mest mulige af den danske Arbejdskraft, og store Beløb blev ofret til *Beskæftigelsesarbejder* i Fortsættelse af Førkrigstidens Bestræbelser for at formindske Arbejdsløsheden. De arkæologiske Gravninger var ganske vist uproduktive, men de havde

den Fordel, at de var rene Jordarbejder uden nævneværdigt Materialeforbrug. Nationalmuseets Ansøgning om Bevillinger mødte megen Forstaaelse i Arbejdsministeriet, hvor man godt forstod vore Gravningers kulturelle og nationale Værdi, og jeg har særlig Grund til at fremhæve det Initiativ, som Lederen af Beskæftigelsescentralen, Kontorchef A. Skalts viste ved at bringe Nationalmuseet i Samarbejde med Danmarks Turistforening og flere af L.A.B.s Lokalafdelinger til Løsning af de største af disse Opgaver (Kalø, Kalundborg, Jelling), hvortil det var nødvendigt at skaffe en vis Procent Tilskud udefra.

Det dominerende Arbejde inden for denne Gruppe var de store Gravninger tværs gennem de to Kongehøje i Jelling, som gennem Arkitekt Ejnar Dyggves skarpsindige Fortolkning har givet os en ny Forstaaelse af det oprindelige Anlægs storslaaede monumentale Karakter. Paa Kalø fremgravedes det vældige Borganlæg udenom det velkendte svære Hovedtaarn. Ved Hammershus afdækkedes hidtil ukendte Dele af Borgens ydre Befæstning. I Kalundborg afsluttedes Gravningerne ved Esbern Snares vestre Forborg, og Arkitekt C. M. Smidt kunde endelig faa sit mere end 20aarige Ønske om en Regulering af Ruinterrænet opfyldt. Paa Vordingborg Slotsbanke fremdroges ogsaa en Række hidtil ukendte Bygninger, og de endnu paagaende Gravninger ligger nu nede i en Dybde af over 8 m under nuværende Terræn. De gamle Voldgrave omkring Trelleborg (Fig. 2), Dronningholm og Søborg er blevet fremdraget, og det maa bemærkes, at denne Art større Jordarbejder er Nationalmuseet ude af Stand til at gennemføre ved sine egne faste Udgravningsbevillinger, der blev normerede dengang Arbejdslønnen paa Landet var $\frac{1}{4}$ af den nuværende, og som først nu har Udsigt til en mindre (utilstrækkelig) Forhøjelse.

Fig. 3. Den jyske Hedegaard fra Kjølvraa. Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Erhvervet ved Tilskud fra Foreningen „Frilandsmuseets Venner“.

Bevillingsmyndighederne har til Gengæld vist megen Forstaaelse for Museets Ønsker om ekstraordinære Tilskud til nye Opgaver, som er taget op i disse sidste forløbne Aar. Udover hvad der allerede er omtalt i det foregaaende, skal her særlig nævnes de store Tilskud, der er bevilget til et af Nationalmuseets nyeste Foretagender, som paa Grund af Forholdenes Udvikling ogsaa maa forceres frem, nemlig en indgaaende *Undersøgelse og Opmaalning af vore gamle Bøndergaarde*, Egn for Egn, til Supplering af det tidligere indsamlede Materiale, som især skyldes R. Mejborg og H. Zangenberg. Gaardene er saa godt som aldrig ældre end det 18. Aarh., men rummer i deres lovbundne Indretning langt ældre Traditioner, og mange kulturhistoriske Problemer bliver belyst ved disse Undersøgelser. De gamle Bøndergaarde forsvinder nu i rivende Tempo, og mange af de Penge, som Landmændene har tjent under Besættelsen, vil formodentlig, saa snart der igen kommer Materialer, blive anvendt til at erstatte de gamle Bygninger med nye, som bedre opfylder Tidens Krav, særlig til Hygiejne. Det er derfor en Opgave, som ikke kan udskydes. I 1944 og 1945 er Bornholm og Sjælland gennemgaaet Egn for Egn. Foruden Staten har ogsaa forskellige Landbrugsorganisationer og Pengeinstitutter støttet de nye Bøndergaardsundersøgelser.

I denne Sammenhæng skal nævnes, at Opførelsen af nye Gaarde paa Frilandsmuseet ved Sorgenfri er gaaet i støt Tempo under Besættelsen. I Sommeren 1940 kunde den prægtige Kommandørgaard fra Rømø indvies, og derefter fulgte i 1942 den store østjyske Truegaard og i 1943 den jyske Hedegaard fra Kjølvråa, som pludselig maatte nedtages og flyttes af Hensyn til den tyske Flyveplads ved Karup (Fig. 3). Endelig opførtes den sjællandske Pebringegaard i Besættelsens sidste Tid, indviet i September 1945. Christian V.s gamle Jagtgaard, Svanelejegaarden, som Majestæten anvendte under sine Svanejagter paa Amager, og som laa ved Øresundsvej (med Urette kaldet „Dyvekes Gaard“) blev i 1941 skænket Museet af Københavns Kommune og derefter opmaalt og nedtaget til Genopførelse ved Frilandsmuseets Restaurant, hvor det er Meningen at anvende den til Selskabslokaler. En anden værdifuld Gave er en fynsk Vandmøllegaard, den maleriske Nymølle ved Lykkesholm, som i 1943 blev skænket af Hofjægermester Ove Sehestedt Juul. Den ligger imidlertid endnu paa sin Plads.

Ved de Dødsfald, som har ramt Museet i Krigsaarene, er det især gaaet ud over Dansk Folkemuseum. I 1940 døde baade Frk. Elna Mygdal, der allerede havde taget sin Afsked i 1935, og Arkitekt H. Zangenberg, i 1941 selve Afdelingens Leder, Inspektør Jørgen Olrik. Det var tre hver paa sin Vis højt fortjente Udforskere af vor Folkekultur. Der blev nu truffet den Ordning, at Frilandsmuseet blev udskilt som en særlig Afdeling (7. Afd.) med Inspektør Kai Uldall som Leder. Og da Statens Arkiv for historiske Film og Stemmer, som hidtil havde været opbevaret i det kgl. Bibliotek, i 1943 blev overdraget til Nationalmuseet, blev Tilsynet hermed ogsaa overdraget til Inspektør Uldall paa Grund af hans særlige filmiske Indsigt. Arkivet er installeret i Loftsetagen over Nationalmuseets Restaurant.

Lad mig tilsidst nævne nogle særlig glædelige Begivenheder fra de onde Aar. Glædeligt er det saaledes, at der under Besættelsen er dannet to forskellige Foreninger til Støtte for Museets Virksomhed, i Lighed med de Foreninger der har

sluttet op bagom flere andre af vore Museer. I Efteraaret 1940 stiftedes „Frilandsmuseets Venner“, hvis Medlemmer yder 100 Kr. aarlig (eller 1000 Kr. én Gang for alle) til Støtte for Museets Virksomhed. Den allerede nævnte Kjølvrugaard og en hallandsk Bulhusgaard, hvorm der har været forhandlet under hele Krigen, og som endelig i Efteraaret 1945 er ført til Frilandsmuseet, er erhvervet ved Tilskud fra denne Sammenslutning. I 1943 stiftedes „Etnografisk Samlings Venner“ med ganske tilsvarende Formaal og Love. Denne Vennekreds har foreløbig skænket Museet en Række kostbare kinesiske Antikviteter (se f. Eks. Fig. 4). Den ledende i begge Venneforeninger har været Overretssagfører V. Falbe-Hansen, som Museet er stor Tak skyldig for hans opmuntrende Initiativ.

For ganske nylig, d. 21. Nov. 1945, stiftedes en tredje Støtteforening, „Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings Venner“, med Overretssagfører Holger Hede som Formand. Men det er et Efterkrigsfænomen, som falder uden for denne Beretnings Rammer.

En uventet stor Gave modtog Nationalmuseet i 1941, idet en gammel Ven af Museet, Grosserer Emil Schou (Fig. 5), der havde været Indehaver af en højt anset Linnedvareforretning i Ny Østergade, ved sin Død i Aug. 1941 viste sig at have indsat Museet til sin Universalarving paa Betingelse af, at der i Museet indrettedes en Elevator for Publikum. Han ønskede, at gamle og svagelige Personer skulde kunne besøge Samlingerne i de øvre Etager, selv om de ikke magtede Trapperne, som han for sit eget Vedkommende i sine sidste Aar havde fundet uoverkommelige. Museet har med Glæde opfyldt denne Betingelse og indrettet en Elevator i det ene af det gamle Palæs nye Trapperum. Det skal være en af de bedste og fineste i København, siger Sagkundskaben. For denne Arv, næsten $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., oprettedes Grosserer Emil Schou's Fond til Støtte for Nationalmuseets videnskabelige og oplysende Virksomhed.

En væsentlig Del af Fondets Renteafkastning er foreløbig blevet brugt til Publikationer. Nærværende Aarsskrift havde hidindtil været Museets eneste faste Publikation, og Forlaget fortjener stor Anerkendelse for, at dets ydre Standard er blevet opretholdt saa smukt i de vanskelige Aar. Men Museet har nu faaet sin egen Skriftrække under Redaktion af Dr. P. J. Riis.

Etnografisk Samling, der er Verdens ældste videnskabelige etnografiske Museum,

Fig. 4. Kinesisk Bronzefase fra ca. 1200 f. Kr. Gave fra „Etnografisk Samlings Venner“.

Fig. 5. Nationalmuseets Velgører, Grosserer Emil Schou (død August 1941).

højtideligholdt sit 100-Aars Jubilæum i Efteraaret 1941, hvor Kongen og Kronprinsen viste Museet den Ære at komme til Stede, og hvor Børge Roger-Henrichsens Jazz-Band mellem Foredragene spillede Jazzmusik for at tilvejebringe en vis etnografisk Stemning. Til denne Lejlighed udgaves et Bind Etnografiske Studier, bekostet af Rask-Ørstedfondet, og Bindet kom til at danne Indledningen til den nævnte Skriftserie, som deles i en etnografisk og en arkæologisk-historisk Række og opretholdes af Emil Schous Fond og en ny Statsbevilling.

De to af Museets Afdelinger, hvis Samleomraade udelukkende ligger udenfor Danmark, Etnografisk Samling og Antiksamlingen, har været særlig hæmmede i deres Virksomhed under Krigen. Vi var dog — atter takket være Rask-Ørstedfondet — i Stand til i Sommeren 1941, kort forinden U. S. A.s Indtræden i Krigen, at sende Etnografen, Museumsinspektør Helge Larsen afsted til Amerika, hvor han i Alaska sammen med amerikanske Kolleger har foretaget vigtige Udgravninger, der kaster Lys over Eskimokulturens Oprindelsehistorie. Han er vendt tilbage i November 1945 med Samlinger af helt enestaaende Art.

For Antiksamlingen har det været en stor Trøst, at den netop i de stille Aar fra Carlsbergfondet har modtaget to ekstraordinært anselige Gaver, nemlig Fundene fra Fondets Udgravninger paa Rhodos (1902—14, Ledere: Professor Chr. Blinkenberg og Dr. K. F. Kinch), og i Hama, Syrien (1931—38, Leder: Professor Harald Ingholt). Til Hamafundene hører den magtfulde, hittitiske Basalt-Løve, som Billedhugger Elo har rekonstrueret af dens søndrede Bestanddele, og som nu er opstillet som Værner og Vogter i Museumsgaarden mod Ny Vestergade.

STAMMEBAADE FRA AAMOLEN

Af J. TROELS-SMITH

I den store Aamose i Vestsjælland har der nu i adskillige Aar været foretaget arkæologiske Undersøgelser. I de første Aar, fra 1938 til 1942, koncentreredes Arbejdet om Udgravning af en Række Stenalderbopladsler, og jævnsides hermed blev der foretaget geologiske Undersøgelser for i Almindelighed at klarlægge Aamosens Udvlingshistorie og mere specielt for at fastlægge Bopladsernes Alder i Forhold til denne. I de sidste 3 Aar er dette Arbejde blevet fortsat, dog saaledes at Hovedvægten er blevet lagt paa Udredningen af de meget indviklede geologiske Forhold, der knytter sig til Tidsbestemmelsen af Bopladslerne. Men samtidig er en tredje Opgave kommet i Forgrunden, nemlig den at redde alt, hvad reddes kan af de Oldtidslevninger, der kommer frem under Tørvegravningen. Det er nemlig ikke faa Oldtidslevninger, der i disse Aar er blevet ødelagt under det forcerede Tørveskær; tværtimod, man maa regne med, at mindst 99 % af, hvad der fandtes i den nu bortgravede Tørvejord, er gaaet til Grunde.

Ikke desto mindre er der al mulig Grund til at glæde sig over de mange smukke og videnskabeligt set uvurderlige Ting, der er kommet frem under Tørvegravningen; for netop i en Mose er der Mulighed for Bevaring af Stoffer, som ellers er let forgængelige, f. Eks. Ben og i endnu højere Grad Træ. Det er derfor nærliggende, naar der skal fortælles lidt om det arkæologiske Udbytte fra Aamosen, at vælge en Fundgruppe som Baadene, og hertil kommer, at de i Aamosen fundne Stammebaade er de eneste hidtil sikkert daterede, som vi har fra Danmarks Oldtid.

Stammebaade kendes fra næsten alle Egne af Jorden, hvor der findes brugbare Træer til at lave dem af. Indenfor den Begrænsning, som Materialet, en Træstamme, angiver, har Stammebaaden faaet de forskellige Udformninger. Som Helhed kan det siges, at Stammebaaden er det rolige Vands Fartøj. Den hører hjemme paa Indsøer, Floder og beskyttede Fjorde og Bugter. Til Havsejls er den lidet anvendelig. — I Europa er Stammebaaden næsten forsvundet; dog kan man endnu — eller har i alt Fald indtil Slutningen af forrige Aarhundrede kunnet — træffe den i Brug i afsides Egne af Skandinavien, Irland, Skotland, Svejts og paa Balkan. Her i Landet har Stammebaadene holdt sig længst i to Omraader, Silkeborgsøerne og Guldborg Sund.

Fig. 1. Baad I. Verup-Komplekset 1945.

Mosefundne Stammebaade kendes i stor Mængde, først og fremmest fra Europa, men ogsaa fra andre Verdensdele, f. Eks. Amerika; men kun i ganske faa Tilfælde er det muligt at dømme om disse Baades Alder. Blot to kan med nogen Usikkerhed henføres til Mulleruptiden (den boreale Tid eller Fastlandstiden), den ene fundet i Skotland, den anden i England. Ligeledes fra Skotland kendes Baade, der med nogen Sandsynlighed kan dateres til den yngre Stenalder. Men ellers er langt den største Del af de daterbare Stammebaade fra Bronzealder, Jernalder eller endnu senere Tider. De vigtigste Findesteder for disse senere Stammebaade er Svejts, Irland og Skotland, i Forbindelse med Pælebygninger. Her fra Landet kendes et ret stort Antal mosefundne Stammebaade, men fælles for dem alle, med Undtagelse af de i Aamosen fundne, er, at man intet ved om deres Alder.

Som Betegnelse er her anvendt det neutrale Ord *Stammebaade*, da det direkte angiver, hvad Sagen drejer sig om, og ikke den lokale jyske Betegnelse „Knubskib“ eller den ved Guldborg Sund anvendte Betegnelse „Ege“, der er uheldig, for saa vidt som Baadene ofte er lavet af andre Træarter. At de Baade, der findes i Museerne, alle er af Egetræ, skyldes ganske simpelt, at kun de har kunnet „trodsse Tidens Tand“ og mindre heldige Forsøg paa Konservering.

Under Arbejdet i Aamosen er der fremkommet mindst 15 mere eller mindre velbevarede Baade. I de Tilfælde, hvor der er foretaget Vedanalyser, har Materialet været Elletræ. Alle Baadene er ad geologisk-pollenanalytisk Vej dateret til Begyndelsen af den yngre Stenalder, ca. 2000 Aar før Chr., nærmere betegnet Tidsrummet Dyssetid til ældre Jættestuetid (Begyndelsen af den subboreale Periode).

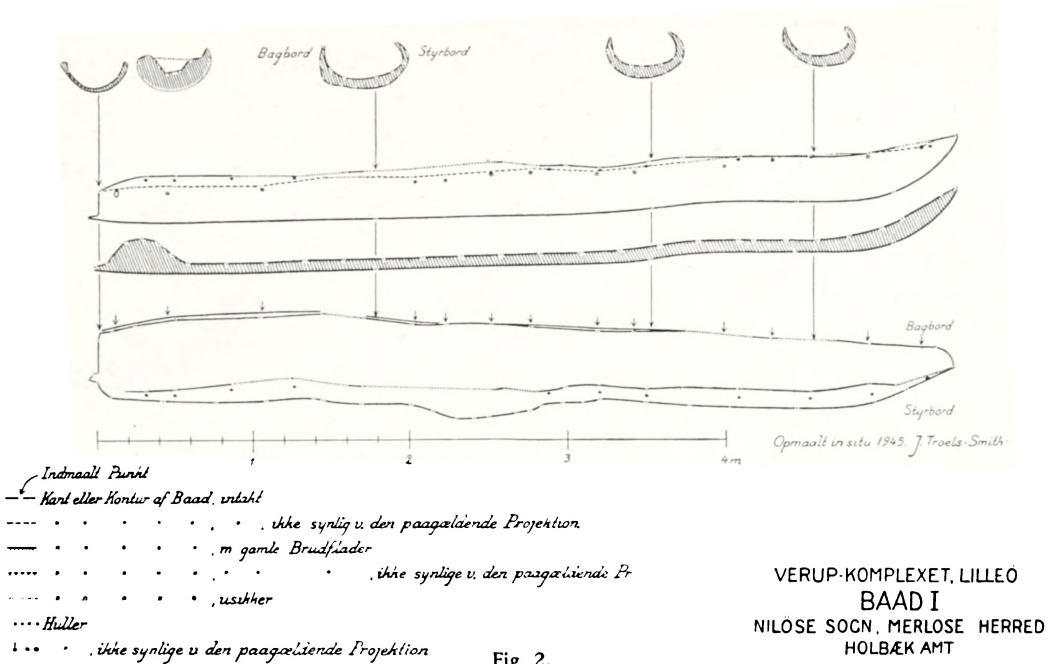

Fig. 2.

Den bedst bevarede Baad (Fig. 1 og 2) er fundet 1945 N. f. Lilleø, der ligger centralt i Aamosen (*Verup-Komplekset, Baad I*). Baaden er ca. 5,5 m lang, 0,50 m bred og ca. 0,30 m dyb. Stævnen er afrundet spids og noget opadbøjet. Bagenden er lige afskaaret og har et ca. 0,40 m langt Stykke af Stammen udsparet for at „lukke“ Baaden bagtil; Sider og Bund fortsætter dog 0,05—0,10 m længere bagud, og i Fortsættelse af Bunden sidder der her en Tap (ca. 0,05 m lang og ca. 0,05 m bred). Hvad denne Tap har fundet Anvendelse til, kan ikke siges. Man kunde f. Eks. tænke sig, at den har været til Støtte for en Styreaare. Det tykke udsparede Parti i Agterenden har allerede i Oldtiden været gennemsat af Revner, der er blevet tættet med Ler. Langs begge Sider af Baaden findes i Rælingen en Række Huller, enkelte af dem er tydeligt firkantede, Størrelsen er gennemgaaende 0,02 m i Diameter. I et af Hullerne sad endnu Stumpen af en Pind; endvidere blev der fundet en ca. 0,10 m lang Pind i Tørvejorden inde i Baaden, liggende i Højde med Rælingen; den ene Ende af Pinden var knopformet udvidet, den anden Ende var afbrækket. I Agterendens Bagbords Side findes et noget større særligt tildannet Hul, der lettest kan beskrives paa den Maade, at det er velegnet til Anbringelsen af en lodretstaaende Kæp i Modsætning til de øvrige Huller, der er anbragt vinkelret paa Baadsiderne. I Bagbords Ræling er der 12 og i Styrbords Rælingen 10 Huller. Antallet har sikkert været større, idet Partier af Rælingen var brækket af. Det er muligt, at Baadens Sider har været forhøjet med Planer, der har været sat fast med Trænegler, eller at Hullerne har været benyttet ved Fastgørelsen af Udliggere. Dog er alt dette kun Gisninger. Nogle Lerkar fra ældre Jættestuetid blev fundet i Gytje ca. 10 m nordligere. Selve Baaden laa i Sumptørv. — Denne Baad er den eneste af sin Art fra Aamosen.

I 1944 udgravedes Bagenden af en Baad ca. 100 m Sydvest for den store

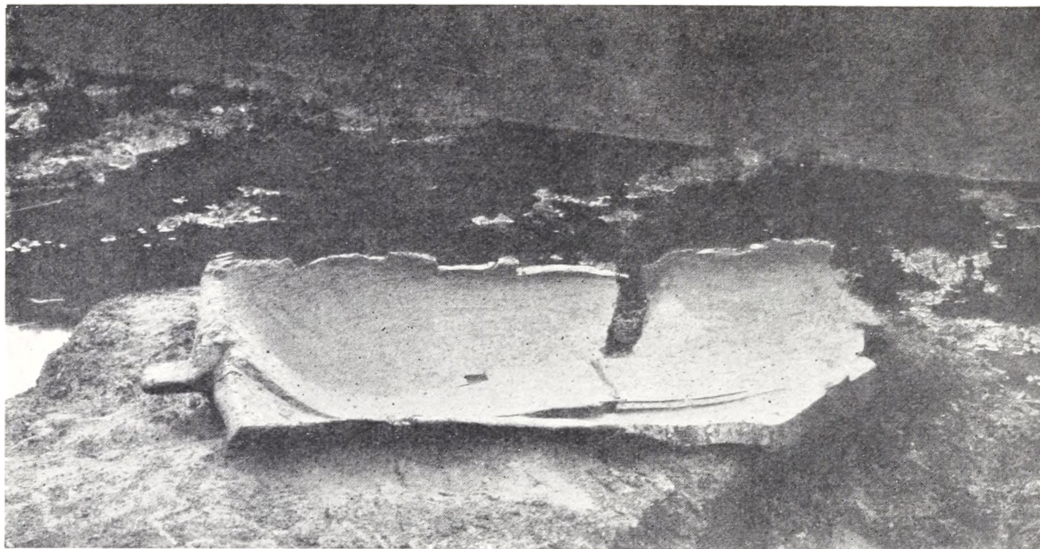

Fig. 3. Baad V. Øgaarde-Komplekset 1944.

Stenalderboplads „Øgaarde“ (*Øgaarde-Komplekset, Baad V*). Langs hele den forreste Del af det bevarede Stykke ses Tørvespadernes Skaar i Træet. Iøvrigt var Baaden gennemsat af Revner, og de enkelte Partier var let forskubbet i Forhold til hinanden. Længden af det bevarede Stykke er 1,60 m, Bredden ca. 0,80 m og Dybden ca. 0,25 m. Ganske som ved den ovenfor beskrevne Baad fra Lilleø er Bagenden lige afskaaret, ligesom der findes en fremstaaende Tap ca. 0,10 m lang og ca. 0,10 m bred, hvorimod selve Bagenden er trugformet saaledes, at Bunden henimod Bagenden hæver sig jævnt op i Højde med Siderne og i det væsentlige ikke er tykkere end disse (se Fig. 3). Der er ikke Huller af nogen Art i Baaden. SV og NØ for Baaden blev der fundet adskillige Lerkar og andre Ting, hovedsagelig fra Dyssetid og liggende i Gytje. Selve Baaden laa i Sumptørv, og der blev ikke fundet Oldsager i dens umiddelbare Nærhed. Der er ikke andre Baade fra Aamosen, der minder om denne.

Sydsydvest for Øgaardebopladsen blev der i 1943 fundet en Stammebaad (*Øgaarde-Komplekset, Baad III*). Saavel Baaden som dens nærmeste Omgivelser blev omhyggeligt undersøgt til Trods for de store Vanskeligheder, der var forbundet med Udgravningen ca. $\frac{3}{4}$ m under Grundvandspejlet i den plørede Tørvegrav. Men Resultatet var Umagen værd. Baaden maaler 7,00 m i Længde, 0,70 m i Bredde, og Dybden er højest 0,20 m. Ser man paa Tværnittet, er det paafaldende, at medens Tykkelsen af Træet henimod den Styrbords Side aftager jævnt, er Bagbordskanten tyk og øjensynlig afbrudt. Hermed stemmer det, at selve Rælingen tydeligt var bevaret i Styrbords Side, medens den var mindre sikker i Bagbords Side. Men før det Spørgsmaal bliver diskuteret, hvornaar den Bagbords Ræling er gaaet i Stykker, bør der yderligere omtales to Forhold. Bagest i Baaden findes i Bagbords Side et Fremspring i Rælingen, der tilsyneladende er til-dannet, ogsaa langs den fremadvendende Side og et kort Stykke fremefter langs Rælingen. Hvis dette er rigtigt, tyder det afgjort paa, at Rælingen var saaledes,

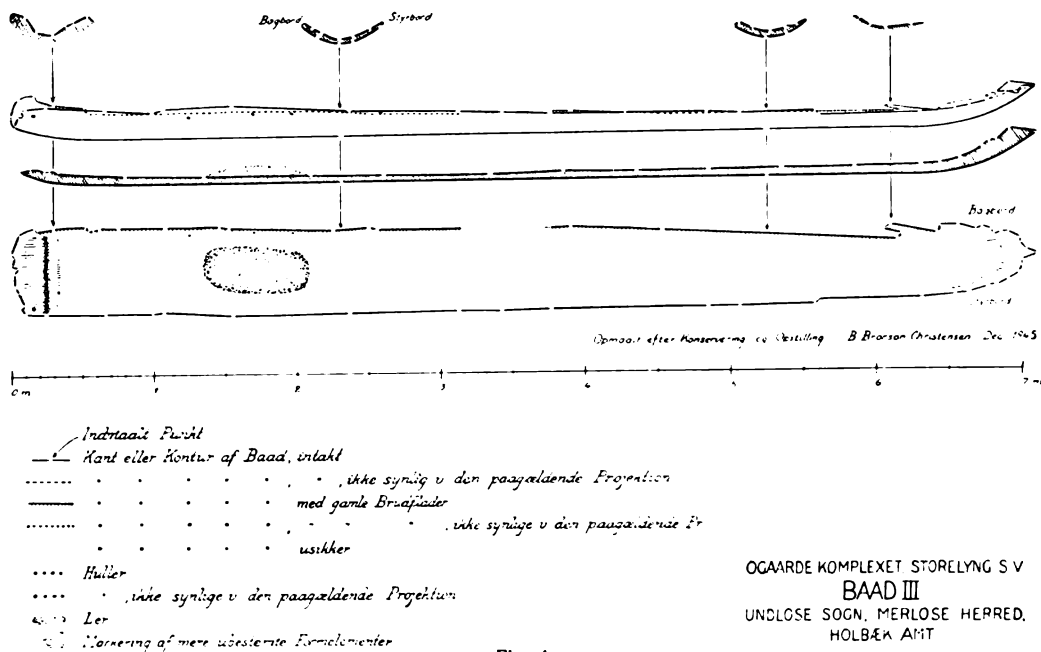
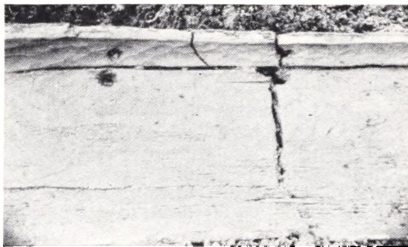

Fig. 4.

som vi nu ser den, da Baaden blev efterladt af Folk i Oldtiden. Ligeledes i Bagbords Side findes der tre Huller i Rælingen mellem 1,20 og 2,00 m fra Bagenden. Disse Huller er ganske smaa, ca. 0,005 m i Diameter og kan ikke sammenlignes med Hullerne i Baaden fra Lilleø. Derimod er det muligt, at de har skullet tjene til Fastbinding af et Parti af Rælingen, som var gaaet løs. Som det nedenfor vil blive omtalt, er der sikre Vidnesbyrd om, at sligt har fundet Sted. Den naturligste Forklaring paa de iagttagne Forhold synes da at være den, at medens Baaden har været i Brug, er der kommet en Revne i den Bagbords Ræling, som man har forsøgt at „klinke“ ved at bore Huller paa begge Sider af Revnen og „sy“ Stykkerne sammen. Reparationen har ikke kunnet holde, og man har da forsøgt at glatte paa Bruddet og tildanne en ny Ræling — men har opgivet dette. Bortset fra de allerede nævnte tre Huller findes der et fjerde bagest i Baadens Styrbords Side; dette er smukt udskåret med en Diameter paa ca. 0,015 m. Stævnen er noget tykkere i Godset end den øvrige Del af Baaden og jævnt opstigende. Bagenden er lige afskaaret og har øjensynligt ikke haft nogen fremspringende Tap. Den har formodentlig været lukket med et halvmaaneformet Bræt, eftersom der ca. 0,15 m fra Bagkanten tværs over Baaden findes en ca. 0,20 m bred, lav Vulst med en Rille eller Fure i Midten, netop egnet til at fastholde et saadant Bræt. Revner i Vulsten — saavel som Rillen — var udfyldt med Ler.

I den bageste Del af Baaden var der anbragt en ca. $0,75 \times 0,35$ m stor Lerplade, ovenpaa hvilken der fandtes Mængder af Trækul og halvt forkullede Pinde, samt nogle enkelte Fiskeben. I Dyndet umiddelbart udenfor Baaden var der en Del Trækul, som sikkert er skyllet ud fra dette Ildsted. Mellem Lerpladen og Bagenden laa to Flintspaner samt et Par skødesløst tilspidsede Egetræspinde (ca. 0,50 m lange) og agterst fandtes en nødtørftigt tildannet Benkniv lavet af et Mellem-

a

b

Fig. 5. Baad II. Verup-Komplekset 1945.

haandsben af Tamko. Den laa i Baadens Midtlinie, med Spidsen visende fremefter (Fig. 7). Udenfor Baaden var der yderligere nogle tilspidsede Egetræspinde, øjensynlig udspaltede af samme Stykke Træ som de, der blev fundet inde i Baaden. Ligeledes blev der her fundet et Flintafslag. — Foran Baadens Stævn laa spredt Størstedelen af et Menneskeskelet. — Langs Baadens Sider stod en Del Hasselkæppe lodret i Dyndet, som om de var anbragt der for at forhindre Baaden i at flyde bort fra Stedet. I samme Retning peges Fundet af en stor kløvet Granitsten, der var sunket ned ud for den Bagbords Side af Baaden; formentlig har denne Sten fungeret som Anker.

Nær Halleby Aa, NV for Lilleø, fandtes i 1945 Størstedelen af en Stammebaad (*Verup-Komplekset, Baad III*). Begge Ender af Baaden var ødelagt allerede i Oldtiden, og et Par Steder var den revnet paa tværs, formentlig paa Grund af nutidige Sammensynkninger i Dyndet; herved var Baadens Midterparti kommet til at ligge noget dybere. Udover at Baadens Bund er ret tyk, at den er næsten fuld-

stændig flad, og at Sidekanterne øjensynligt er bevarede, kan der ikke meddeles noget om dens Konstruktion. Hvad der giver den Interesse er, at der i den ene Ende af Baaden var et ovalt, stærkt forbrændt Parti, ved Siden af hvilket der laa en halv Snes Flintspaaner og nogle faa møre Lerkarskaar. I Dyndet ved Siden af og under Baaden fandtes en Mængde Trækul, der rimeligvis stammer fra et Baal i Baaden. At der ogsaa laa Trækul *under* Baaden viser, at Trækullet blev skyllet ud af Baaden, inden den sank til Bunds. — Ikke langt fra denne Baad er der fundet en kort, tyndnakket Økse af Grønsten med gennemboret Nakke.

Vest for den lige omtalte Baad fandtes ligeledes i 1945 en Stammebaad (*Verup-Komplekset, Baad II*), der har været mindst 9 m lang. Størstedelen af den var taget op af Tørvearbejderne, saa kun den bageste Del af Baaden blev sagkyndigt udgravet. Selve Bagenden var gaaet i Stykker, saaledes at man intet kan vide om dens Udformning. Indersiden af Baaden var usædvanlig smukt tildannet, ved regelmæssige Øksebug (Fig. 5 b). Ydersiden var ejendommeligt nok stærkt forkullet. Ved Sammenstilling af de af Tørvearbejderne optagne Dele af Baaden og den udgravede Agterdel fik man det Indtryk, at det drejede sig om en Baad, der var revnet langs Bundens Midtlinie, og at man havde lagt den ene Sidehalvdel oven paa den anden. To Sæt parvis anbragte Huller paa begge Sider af Revnen viser, at man har forsøgt at reparere Baaden (Fig. 5 a). Det udgravede Parti af Baaden laa i Dynd. — Ganske nær Bagenden af Baaden havde Tørvearbejderne fundet en særdeles smuk Benkniv (Fig. 7).

Ved den systematiske Udgravning af Feltet Storelyng IV, der er beliggende SØ for Øgaardebopladsen, fandtes i 1945 Rester af en næsten fuldstændig mørnet Baad (*Øgaarde-Komplekset, Baad VI*). I Baadens umiddelbare Nærhed var der en halv Snes Lerkar fra Dyssetid. Desværre har Baadens Bevaringstilstand umuliggjort nærmere Iagttagelser. Umiddelbart ved Siden af den blev der fundet en smuk Benkniv, med smalt fladt Blad tildannet af et Albueben (Fig. 7), endvidere en velbevaret Padleaare (Fig. 6). Aarens Blad er langt og smalt, og paa Overgangen mellem Blad og Skaft findes en lille Vulst. Skaftet var afbrudt foroven, saaledes at man ikke kan vide, om det drejer sig om en enkelt eller dobbelt Aare.

Vi er nu i Stand til at danne os et Overblik over Aamosens Stammebaade. Der er da forskellige Forhold, som springer i Øjnene: (1) For det første, at nogle ligger i *Sumptørv* (Verup-K. I og Øgaarde-K. V), og andre ligger i *Dynd*, nemlig alle de øvrige beskrevne. (2) Endvidere at de i *Sumptørv* fundne Baade er relativt velbevarede og velegnede til Brug i den Form, hvori de er fundne, medens alle de øvrige er mere eller mindre defekte og øjensynligt har været det, da de blev efterladt af Mennesker. (3) Spor af Baalpladser og Redskaber er kun fundet i Forbindelse med de i *Dynd* fundne Baade. (4) Endelig findes der en Tap i Bagenden af de to Baade, der er fundet i *Sumptørv*, medens en saadan ikke er konstateret paa de øvrige.

Vi vil først se nøjere paa den Gruppe af Baade, der er fundet i *Dynd*, og af hvilke Baad III fra Øgaarde er den mest oplysende Repræsentant. Som det ovenfor blev paavist, er der al Grund til at formode, at den har været ubrugelig som Baad, da den blev efterladt af Mennesker; ikke desto mindre fandtes der Redskaber i den og et Ildsted, der gjorde Indtryk af at have været i Brug umiddelbart før Baaden blev forladt. Ydermere var det øjensynligt, at Baaden var anbragt netop paa dette Sted med velberaad Hu, idet den var spærret inde mellem opretstaaende

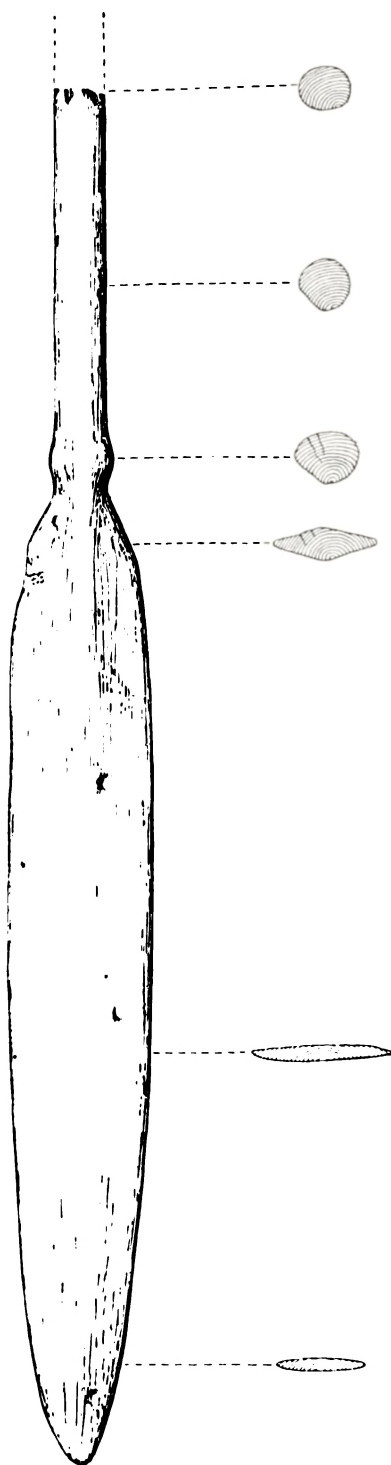

Fig. 6. Aare fra Baad VI. Øgaarde-Komplekset 1945.

Hasselrafter og formentlig forankret ved Hjælp af en stor Sten. — Bag disse besynderlige Forhold maa der ligge en bestemt Hensigt, hvor Hovedvægten har været lagt paa Konstellationen af forskellige Forhold: Baad, Ildsted, Benkniv o. s. v., og hvor de enkelte Tings praktiske Anvendelighed har været underordnet, nærmere betegnet symbolsk. Hertil kommer Baadens Placering i et Omraade, hvorfra der kendes adskillige Lerkar og Tamdyr (Okser) nedsænkede i Sødyndet, Fænomener, der formentlig skal tolkes som Ofre. Umiddelbart foran Baaden laa som ovenfor nævnt Knogler af et Menneske, som højst sandsynligt har været placeret i Baadens Forende og senere er skyllet ud. — Den Tolkning, som forekommer mest sandsynlig, bliver da, at Baaden er indgaaet i en kultisk Handling, og at den maa ses i Sammenhæng med de øvrige megalitiske Offerfund, vi kender fra Moserne: nemlig udsatte Lerkar, Økser og Tamdyr. — Som Led i denne Sammenhæng maa man da se de øvrige Baade, der er fundet i Dynd: Verup-K. III, hvor der var Mærker efter Ildsted i Baaden; Verup-K. II og Øgaarde-K. VI, hvor der blev fundet Benknive i Forbindelse med Baadene samt andre ikke omtalte Baade.

De Mennesker, der har efterladt Baadene, har utvivlsomt tilhørt Megalitfolket. For det første viser de geologiske Forhold, hvorunder Baadene er fundet, at de maa være samtidig med Dysse- eller ældre Jættestuetid, endvidere er Benkniven fra Øgaarde-K. III tildannet af en Tamkos Mellemlandsknogle, og endelig indgaar disse Baade i et Komplex af Offerfund, hvor Lerkar fra Dyssetid og Jættestuetid spiller en fremtrædende Rolle.

Hvad angaar de to Baade, der er fundet i Sumptørv, saa kan man ikke vide, om de er efterladt paa Findestedet med nogen bestemt Hensigt, eller om de er havnet der tilfældigt, f. Eks. paa den Maade, at de under Vinterhøjvande er drevet ind i Rørsumpomraader og derfor har været vanskelige at genfinde. Paa samme Maade stiller det sig med Hensyn til, hvilke Folk de har tilhørt. Som ovenfor nævnt dateres de til Dysse-Jættestuetid, snarest til Jættestuetid. Men dengang levede der her i Landet baade Ertebøllefolket, der var Jægere, og de Bønder, der har lavet Jættestuerne (Enkeltgravsfolket kan lades ude af Betragtning i denne Sammenhæng). Da de seneste Undersøgelser i Aamosen har vist, at Ertebøllekulturen næsten fuldstændig forsvandt fra Omraadet i den senere Del af Dyssetiden, er der en overvejende Sandsynlighed for, at disse to Baade har tilhørt Jættestuefolket, men sikkert er det ikke,

Resultatet bliver da, at vi i Begyndelsen af den yngre Stenalder har haft i det mindste tre forskellige Baadtyper her i Landet; de to Typer er begge karakteriseret ved at have en fremstaaende Tap i Baadens Bagende, men iøvrigt afsluttet bagtil paa forskellig Maade; endvidere en tredje Type, hvis Bagende har været lukket ved Hjælp af et Bræt. — Den sidste af disse Typer kendes i Principet fra Svejts (Bronzealder) og fra Skotland (formentlig Jernalder). Baade med lige afskaarne Ender og fremstaaende Tappe i hver Ende kendes fra Irland (uden nærmere Aldersbestemmelse); men andre Paralleller til denne Form har det ikke været muligt at opspore. Den Type Stammebaade, der ellers er almindelig, ogsaa blandt de Eksemplarer, der har været i Brug indtil for nylig, og som er karakteriseret ved, at Baaden ved udsparede Tværvægge er delt i to eller tre Rum,

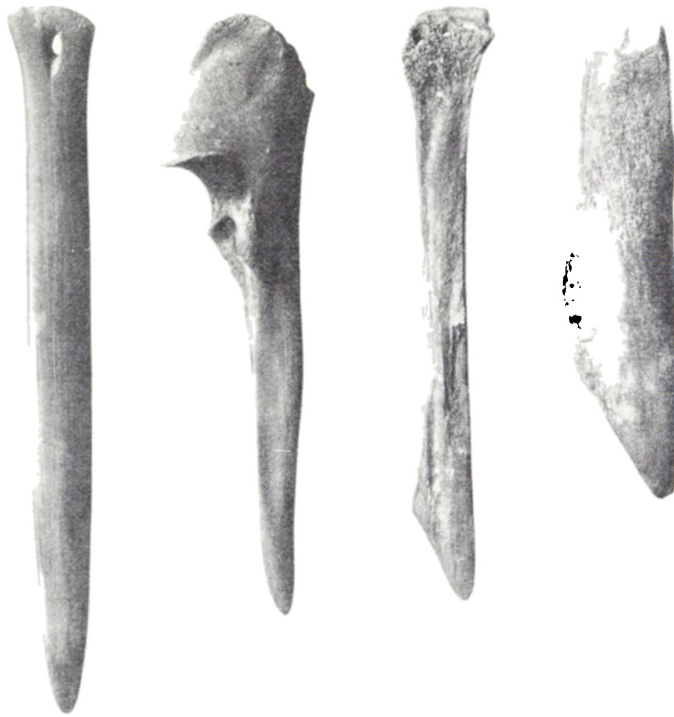

Fig. 7. Benknive. Fra v. til h.: fra Baad II, Verup-K.; Baad VI, Øgaarde-K.; Baad III, Øgaarde K.; Baad I, Niløse-K.

kendes altsaa — endnu — ikke fra Danmarks Oldtid; derimod er der i Polen fundet en saadan Baad, der med en vis Sandsynlighed kan henregnes til sen Bronzealder eller tidlig Jernalder.

Inden denne Redegørelse for Stammebaadene fra Aamosen afsluttes, skal der rettes en hjertelig Tak til de Mennesker, der paa forskellig Maade har hjulpet os med Arbejdet i Aamosen, til Tørveentreprenører, Lodsejere og ikke mindst til de Tørvearbejdere, der i første Instans har været medvirkende til, at de ovenfor omtalte Oldtidsminder ikke blev ødelagt.

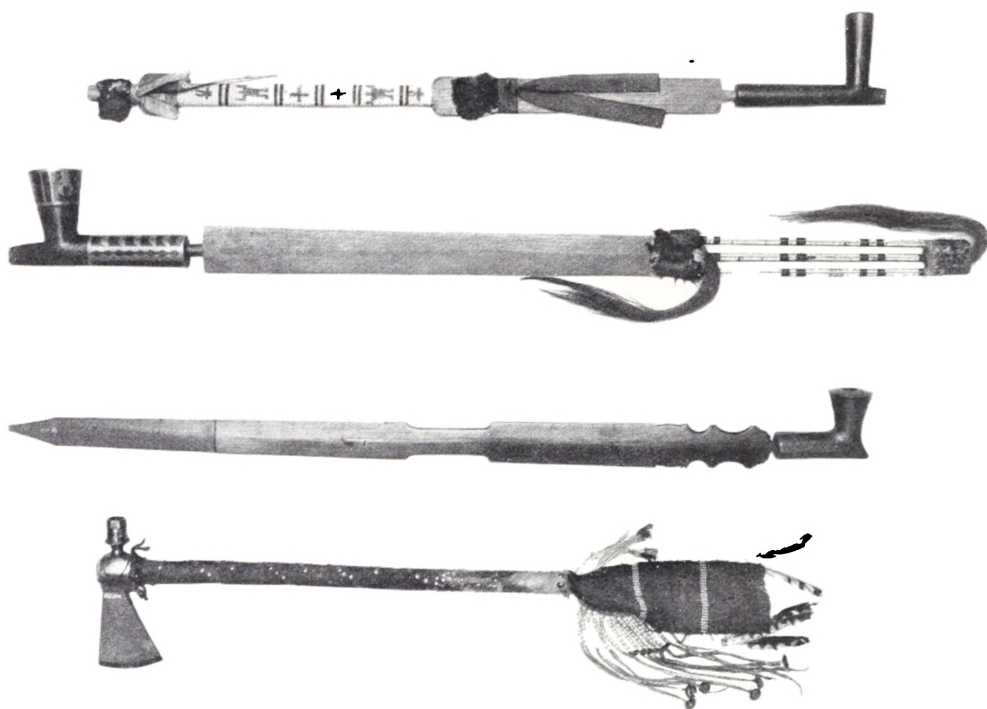

Fig. 1. Indianske Piber (Etnografisk Samling). Øverst: fra Blackfeet. — Næstøverst: fra Egnen omkring de canadiske Søer. — Næstnederst: Sioux-Høvdingen Ponorneia's Pibe. — Nederst: Sauk-Høvdingen Ke-o-kuk's Pibe. Størrelse ca. 1 : 10.

PRÆRIEINDIANERNE OG PIBEN

NOGLE PIBER I NATIONALMUSEETS ETNOGRAFISKE SAMLING

AF HALFDAN SIGER

VI kender alle fra vor Barndoms Læsning af Indianerromaner Beretningerne om, hvorledes de krigerske Høvdinge efter lange og heltmodige Kampe til sidst slutter Fred og besegler denne ved at samles om „Fredspiben“.

Forfatterne bygger her paa et vigtigt Træk i indiansk Kultur. Thi Piben indgik som et betydningsfuldt Led i hele Samfundets sociale og religiøse Opbygning.

Blandt de mange forskellige indianske Pibeformer man kender, skal vi her koncentrere os om Piberne fra Prærien og de tilgrænsende Egne. Disse indtager nemlig en Særstilling, fordi langt de fleste af dem er lavet af et bestemt Materiale, en dyb-rød Lerart, som kun findes et eneste Sted, i et Brud ved den nuværende By Pipestone i det sydvestlige Minnesota.

Dette Brud befandt sig, dengang Indianerne herskede paa Prærien, inden for Sioux-Indianernes Omraade. Men det var et fredhelligt Sted, skænket af den store

Fig. 2. Sioux-Høvdingen Ponorneia.
(Foto: Etnografisk Samling.)

Fig. 3. Sauk-Høvdingen Ke-o-kuk.
(Foto: Etnografisk Samling.)

Aand med det særlige Formaal, at man her kunde faa Materiale til Pibehovederne. Derfor kunde det ogsaa frit besøges af Indianere fra alle Stammer.

En saadan Pibe bestaar af to Dele: Hovedet og Røret. Hovedet er dannet af det ovennævnte røde Materiale, som tit gaar under Betegnelsen „Catlinit“, efter den amerikanske Tegner George Catlin, som i 1830'erne opholdt sig mange Aar blandt Præriens Indianere.

Ifølge Catlin lavede Indianerne Hullet i Pibehovedet ved at bore en Stok af haardt Materiale sammen med Vand og Sand ned i Stenen. Dette krævede naturligvis taalmodigt Arbejde og stor Omhu.

Som Regel foretrak man at lave Piberøret af ung Ask. Dette Træs Grene vokser nemlig lige og er lette at udbore. Rørets Længde kan variere fra 0,60 m til 1,25 m. Det er hyppigst fladt, sjældent rundt og 2—5 cm bredt. Det er ofte prydet med Fletværk af Pindsvinepigge, Fuglenæb, Fjer, smaa Skindstykker samt lange Halehaar af Hest eller Bison.

Saadanne Piber gaar ofte under Navnet: Kalumeter. Dette Ord kommer af det latinske: calamus, Rør eller Stok. Fra Latin er det gaet over Fransk til en normannisk Dialekt, hvor det har faaet Formen: chalumet.

Kalumeten har hos Indianerne en ejendommelig Historie. Oprindeligt var det kun en Stok af Rør eller Træ, udstyret med Symboler. Den blev anvendt rituelt af Indianerne i Mississippi-Dalen og paa Prærien Vest derfor. Undertiden blev den dog gennemboret og forsynet med et Pibehoved, hvorved Kalumeten som Pibeform opstod.

Hos Indianerne forekom dels hellige Piber, som anvendtes ved særlige Lejligheder, dels almindelige Piber til den enkeltes private Brug. De sidstnævnte forarbejdede og udsmykkede Ejermanden selv. Ideen til Udsmykningen hentede han i personlige Klansforhold og i private Oplevelser. Alt blev udtrykt i symbolsk Form.

I Nationalmuseets etnografiske Samling befinder sig flere værdifulde Piber fra

Prærien og de tilgrænsende Egne (Fig. 1). Blandt disse er der to, der faar en særlig Interesse derved, at Samlingen er saa heldig tillige at besidde Fotografier af Pibernes sidste indianske Ejermænd.

Den ene Pibe (Fig. 1, næstnederst) modtog Museet i 1906 som Gave fra Læge J. Johnsson. Denne havde faaet den af sin Farbroder County Clerk Sven Willard, der opholdt sig i Red Wing i Minnesota. Denne Pibe har et konisk Hoved af en graabrun Stenart, Stilken er ottekantet. Røret er langt og fladt, forsynet med Indhak og indbuede Partier. Denne Pibe har tilhørt Sioux-Høvdingen Ponorneia, som levede i Egnen omkring Fort Snelling i Minnesota. Paa Billedet Fig. 2 kan man se, at han for en Del har tilegnet sig den hvide Mands Civilisation. Han bærer en Slags Bluse, der ser ud til at være en Fabriksvare. Om højre Haandled har han en Armlænke. Om Halsen bærer han derimod en Krave, der bestaar af Bjørnekløer og Poteskind. Kraven af Bjørnekløer var et almindeligt Høvdingetegn.

Den anden Pibe (Fig. 1, nederst), hvis Ejermænd Samlingen ogsaa har et Billede af, er en af de saakaldte Tomahawk-Piber. Ved en Tomahawk forstaaes et indiansk Slagvaaben, i ældre Tid nærmest en lille Kølle, senere en Slags Økse. Den her afbildede er en Blanding af en Økse og en Pibe, idet Skaftet er gennem-boret som et Piberør. Øksens Nakke er udhulet og anvendes som Pibehoved. Bladet er af Messing med Staalæg, saa det er klart, at den egentlig skriver sig fra de Hvide. Saadanne Økser blev anvendt som Bytte og Handelsvare i de Hvides Samkvem med Indianerne. Skaftet er overtrukket med rødt Klæde, hvori er indslaaet en Del Messingsøm. Det røde Klæde forlænger sig ud over Piberørets Ende. Hertil er fæstnet nogle Skindstrimler besat med Glasperler, smaa Bjælder og Fjer.

Denne Tomahawk-Pibe er i 1870 skænket til Samlingen af Ferdinand Winsløw, Bankier i Chicago. Den har tilhørt Sauk-Høvdingen Ke-o-kuk, af hvem det afbildede Fotografi Fig. 3 er taget i 1868. (Det er et interessant Kuriosum, at etno-grafisk Samling er saa heldig at besidde et udmærket Maleri af denne Høvdinges Fader, Ke-o-kuk d. Æ.). Ke-o-kuk skal have været en stor Høvding, navnlig kendt for den veltalende Maade, hvorpaa han forstod at varetage sit Folks Interesser under Forhandlinger med Regeringen i Washington.

Piben gaar gennem Indianernes Kultur som et fast Led, man atter og atter støder paa. Men at den faar sin overordentlige Betydning beror paa, at den i sin højeste Form sammen med Rygningen er et Sakramente, d. v. s. et Middel, der forbinder Menneskene med de guddommelige Magter. Fra utallige Religioner kendes det, at Sakramenter meget ofte er ganske almindelige Ting, hentet fra det daglige Liv, kendt og anvendt af alle, men gennem Religionens Magt løftet op i en højere, hellig Sfære, hvorudfra de ved særlige Lejligheder faar deres enestaaende Betydning. Saaledes ogsaa blandt Indianerne. Piben og Rygningen kendes af dem alle, men ved at indgaa som Led i de mange større og mindre religiøse Handlinger, som omspænder hele Indianerens Liv, faar de deres særlige religiøse Kvalitet. Om det er Piben, Rygningen, Tobakken eller Tobaksplanten, der er det centrale i den religiøse Handling, er forskelligt og afhænger af Festens hele Karakter. Her vil vi holde os til Piben og Rygningen.

Et Eksempel paa Pibens religiøse Betydning vil vi finde hos Omaha-Stammen.

Fra denne Stamme findes bevaret Ritualet fra en stor Fest for det hvide Bison-skind. Den hvide Bison var meget sjælden og et helligt Dyr for mange Prærie-indianere.

Denne Fest indledes med et højtideligt Pibe-Ritual. Gennem Piben og Rygnin-gen manifesterer man, at den hellige Tid og den hellige Fest er begyndt, og at de guddommelige Magter er nærværende. Hymner bliver sunget i det hellige Telt af Præsten og de særligt udvalgte tilstedeværende. Hele Ceremonien varer en Nat. Bliver der begaaet en Fejl, maa man tage det hele om igen.

I fri Oversættelse er Meningen af første Sang omtrent følgende:

Den hellige Pibe!
Hellig, saa lyder det.
Nu lader den sig se for Jer.
Den hellige Pibe, se, se!

I denne Sang er det Piben selv, der taler gennem sin Præst. At den lader sig se for Menneskene vil rent praktisk sige, at den tages ud af det Dække, hvor- under den til daglig er skjult. Denne Pibens Tilsynekomst er en hellig Handling af sakramental Karakter. Derfor er Deltagerne fyldt med den største Andagt.

M.M. ♩ = 54 (Sung in octaves)

Ni - ni - ba xu - ba he tho^a tho^a - ba ha he tho^a - be

Ha e - he the I - u - gthe he - tho^a - tho^a - ba ha

he - tho^a be Tha - ni - ni - ba ha he - tho^a - tho^a - ba - ha he tha

Ha e - he the I - u - gthe he - tho^a - tho^a ba ha he tho^a be

Tha - ni - ni - ba ha he - tho^a - tho^a - ba ha he tha

Fig. 4. Anden Pibesang fra Ritualet til Festen for det hvide Bisonskind (Bureau of American Ethnology, 27th Report p. 288).

I fri Oversættelse er Meningen af den anden Sang (Fig. 4) omtrent følgende:

Den hellige Pibe, den hellige, lader sig se;
den lader sig se for Jer.
Nu indbyder jeg Jer.
Tag mellem Jeres Læber denne hellige Pibe,
den hellige.
Piben aabenbarer sig for Jer, den aabenbarer sig for Jer,
se!

Nu indbyder jeg Jer.
 Imellem Jeres Læber skal I tage denne hellige Pibe,
 den hellige.
 Piben aabenbarer sig for Jer, den aabenbarer sig for Jer,
 se!

I denne Sang bliver Festens Deltagere indbudt til at tage Piben og ryge. Efter Sangen begynder den ceremonielle Rygning.

Musikken er særlig interessant, da den indeholder et Ekko af Musikken fra første Sang.

Efter disse to Indledningsange om Piben begynder det egentlige Ceremoniel for den hvide Bison.

Vi har hidtil beskæftiget os med Piberne. Men selve Rygningen var ogsaa en hellig Handling. Mange Steder finder man den omgivet med et særligt Ritual, og den udføres under den største Højtidelighed. Dette finder bl. a. Sted i forskellige Broderskaber.

Inden for Indianernes Samfund findes en Mængde mindre Sammenslutninger, de saakaldte Broderskaber. De fleste Indianere er Medlemmer af et eller flere af disse. Hos Omaha fandtes et stort og betydningsfuldt Broderskab, som kaldtes Hethushka. Ved dettes Fester blev Ceremonierne aabnet med en Henvendelse til Wakonda, den store Aand, hvor Offeret bestod i Røgen fra Piberne.

I fri Oversættelse lyder det indledende Ritual:

Wakonda, vi ofrer denne Røg,
 Wakonda, opfyld nu vor Bøn,
 Lad Røgen stige op til dig,
 Den bærer vore Bønner, Wakonda, op til dig.

Imens gik to Piber rundt, hver sin Vej, blandt de forsamlede Deltagere.

Dette lille Ritual taler for sig selv. Mens Røgen stiger til Vejrs og de hellige Ord fremsiges, stiger hver enkelt Krigers Bøn op til Wakonda.

Vi har hidtil set Eksempler paa, hvorledes Piben indgaar som Led i forskellige store Fester. Men fra Hidatsa- og Crow-Indianerne kendes ogsaa Fester, der opføres udelukkende til Ære for en hellig Pibe. De, der ejede en saadan Pibe, udgjorde en Sammenslutning af nære Venner, der afholdt en Pibefest, hvergang et nyt Medlem blev optaget i deres Midte. En saadan hellig Pibe siges at tilhøre Solen, og saa fyldt med Magt er den, at man ligefrem anvender den til at pacificere Fjender med. Hvis f. Eks. en myrdet Mands Slægtninge søger Hævn, kan Stammepolitiet tilbyde dem en hellig Pibe. De vil da ryge af den, og derefter vil de afstaa fra alle Krav om Hævn. Piben kan ogsaa bruges under Krig. Man har saaledes en Beretning om, at hvis en Crow-Indianer under et Slag er forsynet med en hellig Pibe, vil ingen fjendtlig Dakota-Indianer vove at røre ham.

I saadan en Pibefest deltager Trommeslagere og Dansere. Under Dansen løfter de Piben i venstre Haand og en Kalabas-Rangle i højre. Imens afsynger de Sange, og udfører mange ceremonielle Trin og Bevægelser. Det fortælles saaledes et Sted, at Danserne holdt Fuglefjer i deres Hænder og samtidig rystede paa Skuldrene og Hovedet. Derved efterlignede de flyvende Fugle, imens de tænkte ved sig selv: „Jeg er en ung Fugl“.

I det følgende skal kort gengives en Legende fra en saadan Pibedans:

„Ti Hidatsa Indianere gik engang paa Krigsstien. De kom til en Dakota-Lejr og stjal Heste. Derpaa begav de sig paa Hjemvejen. Da de var kommet langt bort, blev de indhentet af Dakotaerne, som tilbageerobrede Hestene og dræbte alle Hidatsaerne. Kun een undslap. Han var nødt til at rejse videre til Fods. Da han havde vandret af Sted i fire Døgn hørte han om Natten, at der vestfra kom en Lyd som af en Tromme, der gik til Pibedansen. To Nætter senere hørte han den samme Trommelyd blot tættere ved. Den syvende Nat hørte han det tydeligt og ogsaa Sang og Raab. Han fortsatte sin Vandring hjemad, men den ottende Nat kunde han slet ikke sove. Nu saa han ogsaa Mennesker. En Pibe omkring tre Fod lang laa med Hovedet opad. Piberøret var dækket af hvide og blaa Perler; med Mellemrum var Bundter af Uglefjer bundet fast til Røret. Da sagde Anden: „Jeg kunde lide at komme ind i den.“ Saa stak man Pibens Mundstykke ind i Andens Hals. Derpaa ønskede Hesten at komme ind i den; man tog derfor Haar fra dens Hale og bandt fast midt paa Røret. Et Menneske ønskede at komme ind i den; derfor tog man en Lok af hans Haar og bandt fast til Piben. Tordenfuglen sagde: „Jeg kan ikke se, hvordan jeg skal komme ind i den; jeg vil derimod faa dem til at danse.“ Derfor blev den Trommeslageren, og dens Torden blev til Tromningen. Ogsaa Røgen ønskede at komme ind i den; derfor gav den sin Hale til Kalebas-Ranglerne. Hunden sagde: „Dette bryder jeg mig ikke om. Jeg har i Forvejen min Snude blandet ind i alt muligt. Hvis jeg kommer ind i Piben, vil det blot medføre, at Dansen ikke bliver alvorlig.“ Derfor ser man, at selv nutildags, naar Dansen bliver opført, vil der altid indfinde sig en Hund. Derpaa gik Hidatsa-Indianeren hjem. Paa denne Maade opstod Pibedansen.“

Gennem denne lille Fest-Legende faar vi mere Indtryk af Indianernes Verden end gennem lange Udredninger.

Vi ser, hvordan Beretningen begynder historisk og fortæller, hvorledes Pibedansen kom til Hidatsaerne. Dette skete engang paa Hjemvejen fra et Røvertogt. Derpaa glider Legenden umærkeligt over fra det historiske til det mytiske. Naturen bliver levende, og dens forskellige Dele virker sammen for at give Menneskene Piben og Dansen. Dyrene vil være med og giver gennem sig selv hver sit til Piben. Det samme gør andre af Naturens Fænomener.

Til sidst glider Legenden over i det rent aktuelle, naar den fortæller, at Hunden selv nutildags er til Stede, naar Dansen opføres, men at den ikke vil indgaa i de hellige Ting, for at ikke dens Tilbøjelighed til at snuse i alting skal forstyrre Festens hellige Karakter. Saadanne komiske Smaatræk er hyppige selv i højtidelige indianske Legender.

Desværre foreligger der ingen Beretning om en tilhørende Kulthandling til denne Legende, saa det vil være umuligt nærmere at udlægge, hvad de enkelte Træk eventuelt hentyder til. Men saa meget kan dog ses, at det historiske, mytiske og aktuelle er vævet intenst og uløseligt sammen til en udelelig Helhed.

Og naar vi sammenholder denne Legendes Antydninger med, hvad vi har set i det foregaaende, forstaar vi, at de guddommelige Magter, Dyrene og Himmelfænomenerne, virker sammen med Menneskene for at skabe Pibens hellige sakramentale Karakter.

Fig. 1. Staldhøj før Udgravningen, set fra Nordvest.

BRONZEALDERHØJE VED SKRYDSTRUP

Af C. J. BECKER

SKRYDSTRUP, den lille sønderjyske Landsby, der ligger omtrent 15 km Vest for Haderslev, blev for godt 10 Aar siden kendt i vide Kredse, dengang Navnet knyttedes til et af vore allerbedste Oldtidsfund. Det var her, man ved Udgravning af en Bronzealderhøj fandt en Kvindegrav, hvor ikke blot den døde selv, men Dragt og Udstyr var saa velbevaret, at den gav et uventet Indblik i Livet for 3000 Aar siden.

Og nu under Krigen kom Navnet frem igen, denne Gang i Forbindelse med en tysk Flyveplads, som bredte sig over største Delen af Sognet. Dette forarsagede ogsaa, at et Antal Oldtidsminder skulde ryddes, men først fik Haderslev Amtsmuseum og senere Nationalmuseet Lejlighed til at udgrave en halv Snes Høje, hvoraf dog de fleste var overpløjede. Om Nationalmuseets Undersøgelser, der strakte sig over 2¹/₂ Maaned, skal der i det følgende gives en kortfattet Redegørelse.

Tæt Sydøst for Skrydstrup By laa to Høje, som allerede i en Aarrække havde været overpløjede, og som nu blot viste sig som Forhøjninger i den dyrkede Mark. Begge blev undersøgt; efter at der var lagt to vinkelrette Snit gennem Midten af dem, blev de gravet fuldstændig bort. Herved kunde baade de centrale Gravanlæg og forskellige Stensætninger langs Højfoden undersøges under eet, hvad der ved de sædvanlig brugte Metoder ikke bliver Lejlighed til.

Den første af Højene (se Fig. 9) viste os en typisk Begravelse fra Ældre Bronzealder. Paa den gamle Markflade var anbragt en Trækiste, en flækket og

Fig. 2. Den store Høj ved Skrydstrup By. Tre Grave og tre svære Stenkredse er synlige. Set fra Øst.

udhulet Egestamme, hvoraf dog kun var bevaret et tyndt Lag brunt Pulver. Ar den døde eller af Gravgodset var der intet tilbage. Med Graven som Centrum var lagt en 18 m bred Kreds af godt hovedstore Sten, der angav Mindesmærkets oprindelige Udstrækning. Højen selv var, som det endnu kunde ses paa Fylden, bygget af Græs- eller Lyngtørv, der var skrællet af de omliggende Marker.

Grav, Fodkreds og Jordhøj er de tre Elementer, som tilsammen danner den ældre Bronzealders Gravmonumenter. Kun sjældent er en Gravhøj saa enkel som den lige omtalte. Oftere har den været benyttet gentagne Gange og ombygget eller forøget, som Forholdene nu gjorde det nødvendigt. Den anden Høj paa samme Mark var et godt Eksempel herpaa. Paa Fig. 2 ses den fuldstændig af-dækket. I Midten skimtes en Dynge Sten, der har støttet den Egekiste, som Højen oprindeligt er opført over. Foruden denne Centralgrav fandtes fire saakaldte Sekundærgrave, hvoraf to ses i Billedet lidt foran den førstnævnte. De viste sig alle som godt mandslange Stendynger, der oprindeligt havde omgivet eller dækket de helt hensmuldrede Trækister.

Alle Grave i denne Høj var fra Ældre Bronzealder, selv om kun faa af dem indeholdt Gravgoods, der kunde tidsbestemmes. Men til Gengæld var Fundene fra disse to temmelig rige. I den ene laa en Armrings og en kort Dolk med rigt ornamenteret Grebknop, alt af Bronze; Dolken havde man stukket i en nu opløst Skede, hvis store, smukt mønstrede Bronze-Dupsko dog var velbevaret.

Den anden Grav indeholdt et smukt Kvindeudstyr. Af den døde var kun Tandemajllen tilbage; men alle hendes Smykker laa endnu paa deres oprindelige Plads, for saa vidt de ikke var forstyrret af Plov og Harve; Graven var nemlig efterhaanden kommet til at ligge saa højt, at Markkredskaberne kunde naa ned til den. I den øverste Ende fandtes en lille, fin Bøjlemaal af samme Type som Fig. 6, men ringere udført, og ved hver Side af Hovedet en lille snoet Haarring af Bronze. Omkring Halsen har den døde haft hele to Smykker, en tynd, vreden Halsring og en Kæde med smaa Perler af Rav og Bronzetraad. Som en særlig Kostbarhed har midt i Kæden været anbragt en lille, blaa Glasperle. Nærmere Midten af Graven, d. v. s. ud for Bæltets Plads, laa en rund, spiralprydet Smykkeplade, en lille Ravskive og Resterne af to Armrings.

Fig. 3. Detailbillede af den inderste Stenkreds i Højen paa Fig. 2. Bemærk den regelmæssige, let skraanende Façade. Set fra Øst.

De værdifuldeste Iagttagelser ved Udgravningen af denne Høj fremkom dog i Forbindelse med Fodkredsene. Som Fig. 2 viser, var der bevaret Dele af ikke mindre end tre saadanne Kredse, der dog var stærkt ødelagte ved senere Tidens Gravning og Stentagning. Den inderste var meget svær og havde næsten Karakter af en Mur. Den var paa det nærmeste cirkelrund, og Centrum faldt midt i Centralgraven, som den uden Tvivl er samtidig med. Kredsen var 18 m i Tværmaal og paa sine Steder endnu 1 m høj. Som det fremgaar af Fig. 3 var Ydersiden opført meget omhyggeligt, med fem vandrette Skifter. Stenene var sorteret efter Størrelse, og de sværeste laa i Bunden. Bindemiddel var ikke anvendt. Bag denne Façade fandtes en mere uordentlig Pakning af Jord og Sten i næsten 2 m's Bredde. Der kan ikke være Tvivl om, at Stenmurens Forside har dannet den første Højs Fod og oprindelig været synlig. Flere Iagttagelser under Gravningen viste nemlig, at den har været jordfri i hvert Fald et Stykke Tid efter Opførelsen.

Den næste Kreds, som bedst ses til højre paa Fig. 2, var langt svagere og kun bevaret paa kortere Strækninger. I Princippet var den bygget som den første, med façadelignende Forside, der dog kun bestod af en enkelt Række kantstillede Sten, og en mindre Pakning bagved. Den maa være blevet til som Reparation af Højfoden i Forbindelse med en af de sekundære Gravlæggelser. Egenommeligt nok var Façaden paa den indre Kreds stærkest ødelagt paa de Steder, hvor Nummer 2 var bygget, og det er derfor sandsynligt, at Materialet til denne simpelt hen er taget fra den første.

Fig. 4. Centralgraven i Staldhøj, set fra Øst. I den aflange Sænkning midt i Stendyngen har Kisten staaet.

Derimod viste den tredje og yderste Kreds sig kun som en enkelt Række Sten eller en smal Brolægning. Den havde en ydre Diameter af ca. 24 m og laa saa langt uden for de to første, at den maa betegne en betydelig Forøgelse af Højens Jordmasse, sikkert foretaget ved Anlægget af en anden af Sekundærgravene. Denne Kreds viste saaledes en noget anden Konstruktion end de første, og støttet paa lagtagelser i andre Høje maa det siges, at det er usikkert, om disse enkle og flade Stenkredse har været synlige som en stensat Højfod; sandsynligvis har de fra først af været jorddækkede, og deres Funktion skal da sikkert forklares mere ud fra religiøse end praktiske Aarsager.

Paa Grund af manglende Undersøgelser har man hidtil staaet lidt usikker over for Bronzealderhøjenes Fodkredse. De nye Gravninger bragte mere Lys over dette Spørgsmaal. Endnu vigtigere var dog de Problemer, som Undersøgelsen af den næste Høj førte ind paa.

Det var Staldhøj, Sognets næststørste Mindesmærke, der havde en Højde af 4,5 m og en Fodbredde af 28 m (se Fig. 1). Vi gik til Undersøgelsen med en vis Spænding; ikke blot var det første Gang, en saa stor Bronzealderhøj skulde undersøges med moderne Udgravningsteknik; men Rygtet talte her om, at der inde i Højen var de samme fugtige Jordlag, som andre Steder har holdt Egekisten med den dødes Dragt saa forunderlig velbevaret.

Lad det være sagt med det samme: trods Tilstedeværelse af en vandholdig, konserverende Kerne var der ingen Egekiste. Centralgraven — og forøvrigt de

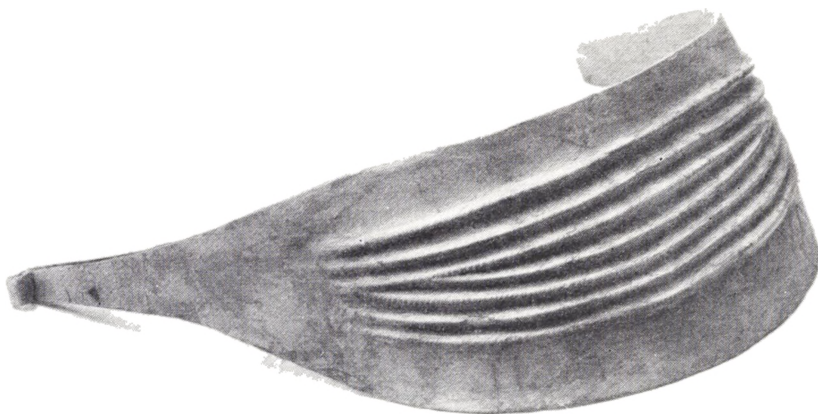

Fig. 5. Halskrave af Bronze fra Centralgraven i Staldhøj. 3 : 4.

sekundære Grave med — laa uden for denne Højerne, og alle organiske Stoffer var derfor opløst i Gravene. Men Studiet af Højens forskellige Lag gav en hel Række Oplysninger netop om Betingelserne for Egekisternes Bevaring i andre Tilfælde, og Fundet maa siges at bidrage til en Løsning af dette Problem efter noget andre Linier end hidtil er fulgt herhjemme.

Og saa gav Centralgraven i Tilgift det rigeste Gravudstyr, der hidtil er kendt fra Sønderjyllands Bronzealder. Paa Fig. 4 ses Graven afdækket. Den bestod af en 4,30 m lang og godt 3 m bred Stendynge, der laa paa den gamle Markoverflade midt i Højen. Gennem Midten tegnede sig en aflang, trugformet Sænkning, hvor et fedtet, brunligt Lag viste, at selve Kisten havde staaet. Hele Dyngen har blot været bygget som Underlag for den. Til begge Sider for Kisterummet saas uregelmæssige Huller, der skyldtes senere Tidens Forstyrrelser. Gentagne Gange har man nemlig gravet sig ned i Højen for at plyndre Gravene, og to Gange har man ramt den centrale Stendynge, men hver Gang lige ved Siden af Gravlejet med Oldsagerne.

Nu laa dette, heldigt for vor Undersøgelse, urørt. Af den døde var der intet bevaret, men de Metalsager, som var givet med i Graven, fandtes alle i deres oprindelige Leje. Ved hver Side af Hovedets Plads laa to spiralvundne Guldringe, der ligesom i den berømte Skrydstrup-Grav maa have siddet i Haaret ud for Ørerne. Lidt neden for dem fandtes et bredt, kraelignende Halssmykke af Bronze (Fig. 5), hvis Forside var prydet med flade, tværriffede Ribber. Ud for Bæltestedet fremkom en 18 cm bred, rund Smykkeplade, rigt ornamenteret med smagfulde Spiralmønstre og i det hele et af de bedste Stykker, der kendes. Stukket ind bag den, og altsaa ogsaa anbragt i Bæltet, sad en kort Bronzedolk, hvis Fæste har været af Træ eller Horn. Ud for disse Ting laa et Par brede, ornamenterede Bronzearmbaand med spiraloprullede Ender, og længere nede fandtes Rester af tynde Fingerringe, vistnok to paa hver Haand. Midt mellem Knæene

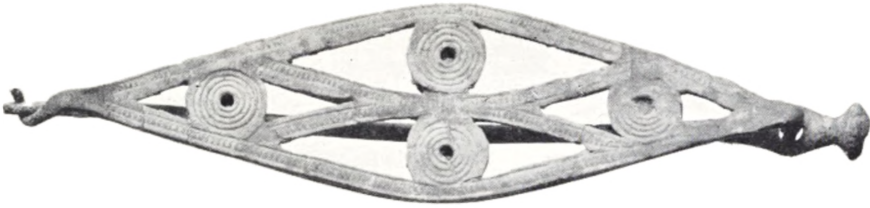

Fig. 6. Svær Bøjlenaal af Bronze fra Staldhøjs Centralgrav. 1 : 1.

viste sig et spinkelt, tyndt Bronzerør af den Slags, som i flere Tilfælde er fundet siddende paa de korte Snoreskørter. Selvfølgelig kan et enkelt Rør ogsaa have været anbragt paa Bæltets frit nedhængende Ende, saa det er ikke noget Bevis for, at den døde har været iført et saadant Snoreskørt. Endelig laa nær Gravens Fodende en glat Bronzering, en af de sjældent forekommende Ankelringe.

Oven for Hovedets Plads havde staaet et Trækar eller en Skaal, der var besat med smaa Tinstifter, men som var opløst næsten til Ukendelighed. At dømme efter andre Fund har dette Kar sikkert indeholdt en Drik. Og lige ved Siden af fandt vi Gravens mærkeligste Stykke, en stor Bøjlenaal af Bronze (Fig. 6), hvis Bøjle er udformet som en bred, spidsoval Plade med gennembrudte Mønstre. Selve Typen er ikke sjælden, men i denne Udformning er den ikke tidligere kendt. Den er med sin smagfulde og sikre Form en ypperlig Prøve paa den nordiske Bronzealders højt udviklede Kunsthaandværk.

Det usædvanlig rige Udstyr og de enkelte Stykkers høje Kvalitet viser, at den gravlagte har været en fornem Kvinde. Ogsaa den store Høj tyder paa, at man har tillagt hende særlig Betydning. Den er nemlig opført paa een Gang, og de øvrige fire Grave, hvoraf der fandtes Rester ved Undersøgelsen, men som der ikke vil være Grund til at opholde sig ved her, var alle gravet ned i senere Tid. Ved Foden har den været forsynet med en Stenkreds, som desværre blev bortgravet for ca. 40 Aar siden; men efter Beskrivelse af lokalkendte Folk har den været endnu sværere og mere imponerende end den, vi fandt i den foregaaende Høj.

Højens Opbygning lod sig bedst studere, da den ene Halvdel var fjernet helt, og der saaledes stod et lodret Snit midt gennem den (Fig. 8). Den store Sænkning i Toppen er ligesom den mørke Grube nedenunder Sporene efter en af de tidligere omtalte Forstyrrelser, der peger ned mod Centralgravens Stendyng; oprindelig har Højens Form været regelmæssig kuplet.

Hele Højen bestod udelukkende af Græs- og Lyngtørv, der efter Undersøgelse af de endnu bevarede Planterester viste sig at være skrællet af et hedeagtigt Overdrev, som hovedsagelig var bevokset med Lyng, men hvor der endnu fandtes Planter, som angav, at Stedet oprindelig havde været dyrket Mark. Og til Bygningen af en saadan Høj er medgaaet Tørv fra et stort Areal. Efter en Beregning af Staldhøjs Fyld er der til Opførelsen af den skrællet et Omraade paa omkring 3 Tdr. Land.

Af Fig. 8 fremgaar det, at Fylden tilsyneladende bestod af to Dele, øverst et

muldagtigt Lag og nederst en lysere Kerne. Ved Fremgravningen var denne mørk, næsten blaa-sort og meget fugtig, men under Luftens Indvirkning skiftede den hurtigt Farve og blev lysegraa. Over og under den nedre Kerne fandtes tynde, haarde Striber af Jernsandsten, der havde nogen Lighed med Aldannelser. Den nedre Stribe fulgte uregelmæssigt Højens Bund, d. v. s. at den løb snart i den nederste Højfyld og snart i det gamle Muldlag nedenunder, men ind mod Midten bøjede den pludselig opad og gik lige hen over Centralgraven, saaledes at denne kom til at ligge uden for den fugtige Kerne. Havde den nedre Jernstriben ogsaa her fulgt Højbunden, havde Trækisten antagelig været bevaret til vore Dage, thi denne Højkerne var netop det samme konserverende Lag, som er iagttaget i alle Høje med bevarede Egekister, og som ogsaa her i Staldhøj indeholdt velbevarede Pinde og andre Plantedele.

Men hvorfor findes der nu pludselig i enkelte Høje en saadan fugtig Kerne? Ja, dette Spørgsmaal har været rejst, hver Gang der dukkede et af de store Egekistefund op, hvor de særlige Betingelser har været til Stede. Efter de seneste Undersøgelser i Forbindelse med det gamle Skrydstrupfund har man været tilbøjelig til at mene, at de Al-lignende Striber primært har holdt Højens Fugtighed tilbage og lukket Graven inde i en tætsluttende Kapsel. Den nedre Alstriben har været tillagt den største Betydning, og i Reglen er den blevet forklaret som en naturlig, ægte Aldannelse paa Stedet, medens man ofte har ment, at den øvre var dannet paa Skellet mellem to forskellige Lag Højfyld. Men Undersøgelserne i Staldhøj viste for det første, at begge Striber er sekundære, d. v. s. dannet efter Højens Opførelse, og for det andet, at de ikke er stabile. Der fandtes nemlig baade over og under de nuværende faste Striber Rester af ældre stærkt opløste. De tynde

Fig. 7. Bronzedolk, fundet løst i Fylden i Staldhøj. Stykket er muligvis tilfældigt tabt ved Højens Bygning. Det hører til de smukkeste og mest smagfulde Vaaben, der kendes fra Bronzealderen. Ca. 3 : 5.

Fig. 8. Snit gennem Staldhøj, efter at den sydlige Halvdel er fjernet. Man ser Graven i Midten og Højens forskellige Lag. Den store Sænkning i Toppen skyldes en Udgravning i nyere Tid. Maalestocken til højre i Billedet er 1.5 m lang.

Jernsandstens-Lag har med andre Ord flyttet sig i Tidens Løb, og da de har vist sig ikke at være uigennemtrængelige for Vand, kan de ikke være Aarsag til Isoleringen af Kernen, selv om de efter deres Dannelse selvfølgelig har været medvirkende til at holde paa Fugtigheden.

Uden iøvrigt at komme ind paa Enkeltheder i denne foreløbige Redegørelse skal det blot skitseres, hvorledes Tilstedeværelsen af den konserverende Kerne i Staldhøj, og sikkert ogsaa i de fleste Egekistehøje, kan forklares¹⁾.

Højen er som nævnt opført af et ensartet Materiale, nemlig de stærkt jern- og humusholdige Lyngtørv. Den suger hurtigt Fugtighed til sig og kommer til at staa som en porøs, højmoseagtig Dannelse, langs hvis Grænser der udskilles Jern i tynde Striber. Udskillelsen foregaar antagelig under Paavirkning af Ilt, dels fra nedsivende Vand, dels fra den gennemluftede, underliggende Mark. Ved den nedre Stribe er der ikke Adgang for nye, nedbrydende Stoffer, og den forbliver derfor under normale Forhold paa det Sted, hvor den fra først af er udskilt, medens Lagene ved den øvre Grænse til Stadighed er udsat for Paavirkning af nedsivende Vand. Efterhaanden som der her afgives Humussyre fra Kernen, flyttes Grænsen for denne nedad. Jernstriben, som følger den humusholdige Kerne, vil derfor stadig flytte sig, idet den nydannes og nedbrydes paa det gamle Sted. Paa den Maade faar vi efterhaanden over den øvre Jernstribe et Lag forvitret eller omdannet Højfyld, der i Farve og Udseende afviger saa stærkt fra Kernen, at det kan se ud som en anden Slags Fyld.

Men i Staldhøj er den samme Proces ogsaa sat i Gang nedefra, idet der som nævnt fandtes omdannet Højfyld lige omkring Graven. Muligvis skal Aarsagen

¹⁾ Jeg følger her i det væsentlige de Resultater, som Professor K. Gripp er naaet til ved Undersøgelse af en lignende Høj ved Harreslev i Slesvig, lige Syd for Grænsen (Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit XVIII, S. 90).

hertil søges i en af de store Nedgravninger fra Toppen, som har tilført Partiet omkring Graven Ilt. Denne Skattegravning har saaledes efter al Sandsynlighed bevirket, at Egekisten og dens Indhold af organiske Stoffer er gaaet til Grunde, men til Gengæld har den givet os en Mulighed for bedre at forklare de Processer, som i enkelte Høje bevarer vore 3000-aarige Forfædres Dragter og Udstyr paa en saa enestaaende Maade.

Fig. 9. Arbejdsbillede. Det gamle Muldlag under den lille Høj ved Skrydstrup By skovles af. Herved fremkom i Undergrundens øverste Lag Spor af gamle Plovfurer, der viste, at Højen var lagt paa gammelt Agerland.

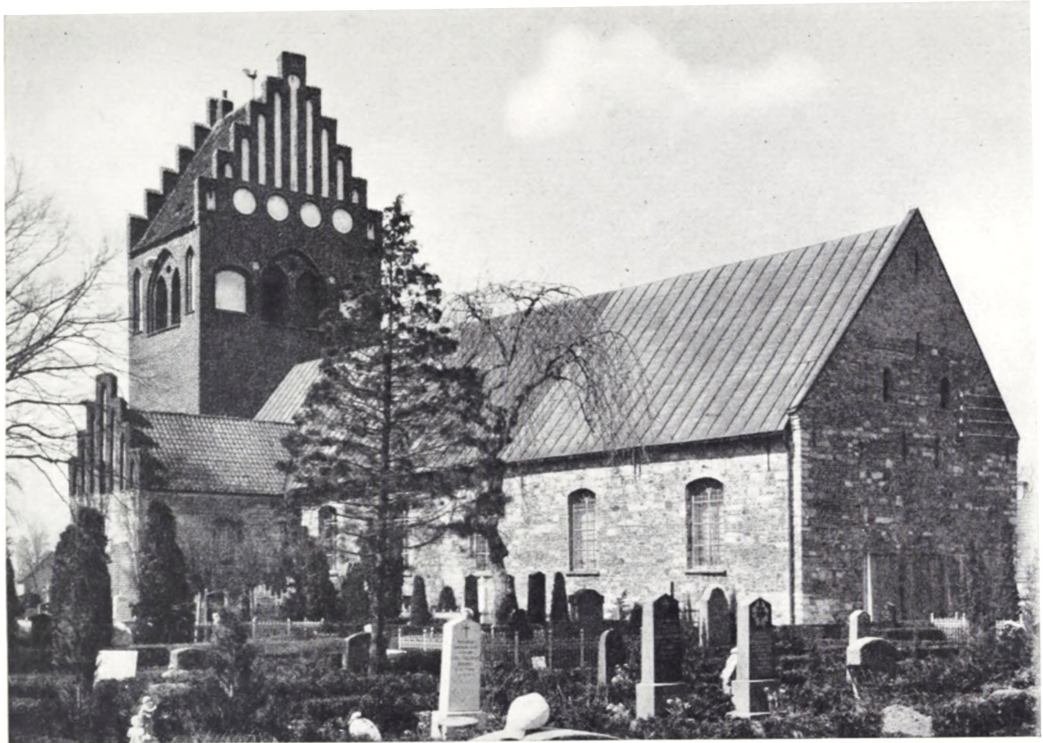

Fig. 1. Taarnby Kirke, som den nu ser ud.

TAARNBY

EN STORMANDSKIRKE PAA AMAGER

Af ELNA MØLLER

FORUD for enhver Bygningsbeskrivelse til Værket „Danmarks Kirker“, som Nationalmuseet udgiver, gaar en systematisk Undersøgelse af historiske Kilder, Kirkeregnskaber og andre Arkivalier samt en grundig Undersøgelse i Marken, der i vid Udstrækning foretages ved Hjælp af Murhammer og Spade. Paa den sidstnævnte Maade er det ofte muligt at udrede en Kirkes Bygningshistorie, selv om de historiske Kilder er tavse, og selv om Ombygninger har fjernet saa godt som alle synlige Spor. Saaledes gik det ogsaa i Taarnby: et Par Smaafund, der ikke paa nogen Maade kunde bringes i Overensstemmelse med den Opfattelse, man tidligere havde dannet sig om Kirkens oprindelige Udseende, førte til, at man foretog en gennemgribende Undersøgelse¹⁾. Denne gav det meget interessante Resultat, at Taarnby oprindelig har haft et bredt, sandsynligvis tvillingdelt Vesttaarn.

¹⁾ Nationalmuseet skylder Menighedsraadet, i Særdeleshed dets Formand, Pastor M. Strunge, og Kirkens Værge, Købmand A. W. Petersen, Tak for Interesse og økonomisk Støtte ved Undersøgelsen, der blev foretaget i Januar 1945 af Arkitekt C. G. Schultz og Forfatteren.

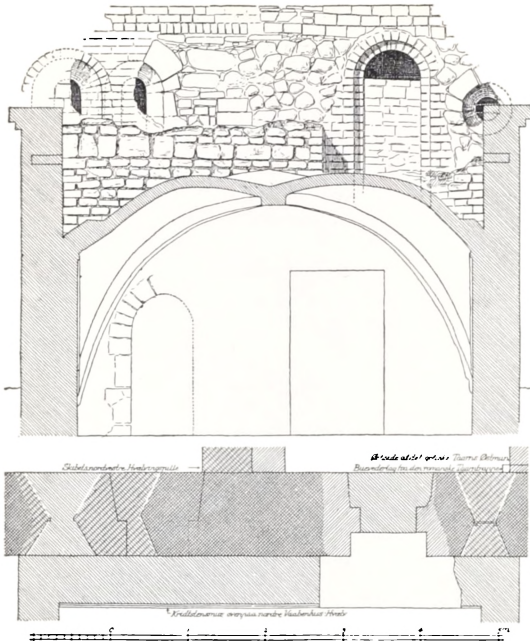

Fig. 2 a—b.

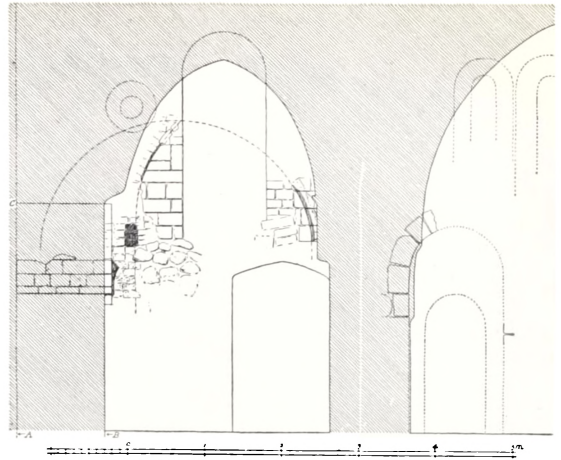

Fig. 2 c.

Fig. 2 a—b. Plan og Opstalt af den Del af Skibets og Taarnets Nordmur, der er skjult af Vaabehuset. Øverst ses fra venstre mod højre: 1) senromansk Vindue, samtidig med Skibets Overhvælving. 2) oprindelig romansk Vindue i Skibet. 3) Dør fra Taarnrummet til Vaabehusets Loft, samtidig med Vaabehuset. 4) romansk Rundvindue i det romanske Taarn. Nederst: 1) Skibets oprindelige Norddør (Kvindedøren, i Modsætning til Mandsdøren i Syd). 2) Den nuværende Dør til Kirken. — Fig. 2 c. Den paa Fig. 2 a viste Del af Nordmuren set inde fra. A. Østsiden af det romanske Taarns Vestmur. B. Østsiden af det gotiske Taarns Østmur. C. Vederlagsparti fra Galleritrappen. Stiplet Linie angiver det sekundære, romanske Hvælv, indbygget efter at Taarnene var forsvundet.

De to Fund, der ledte paa Sporet, var et Rundvindue og en Basekvader. Rundvindet, der er romansk, afdækkedes i Skibets Nordmur over Vaabehusets Hvælv. Forekomsten af et Rundvindue paa dette Sted var mærkelig, da man almindeligvis kun træffer saadanne i Apsider. Den eneste rimelige Forklaring syntes at være, at der i Kirkens Vestende fra første Færd havde været en ekstra Etage, et Herskabsgalleri, som havde hindret Anbringelsen af et almindeligt Vindue, og Gallerier kendes kun i Forbindelse med brede Vesttaarne. Et yderligere Indicium for Eksistensen af et Vesttaarn var Basekvaderen, der blev fremdraget i Skibets Murkrone, og som maa hidrøre fra en Søjle paa omkring 90 cm i Diameter. I Præstegaardshaven ligger der endvidere tre krumhugne Kridtkvadere af tilsvarende Størrelse; de to vides i Almindelighed at stamme fra Kirken, og den tredje er fundet 1938 ved Indlægning af Varmekanaler. Saafremt en Søjle af den Størrelse havde haft sin Plads i Kirken, maatte det være som bærende Led i Østmuren af et bredt, romansk Taarn (sml. Fig. 7 a—b). — Ved en Udgravning i Kirkens Gulv paa det Sted, hvor det eventuelle Taarns Østmur maatte have staaet, afsløredes da ogsaa Rester af et meget svært, nord-sydgaaende Fundament (Fig. 3). Hermed var det fastslaaet, at Kirken har haft et saadant bredt Vesttaarn, og om dets Enkeltheder gav den fortsatte Undersøgelse visse Oplysninger.

En Udhugning bag Skibets nordvestre Hvælvingspille viste, at Langmuren gaar ubrudt over det Sted, hvor Taarnets Østmur har staaet; denne har saaledes været arkadedelt og ligesom i Tveje-Merløse (Fig. 5 a—b) sandsynligvis med tre Arkader.

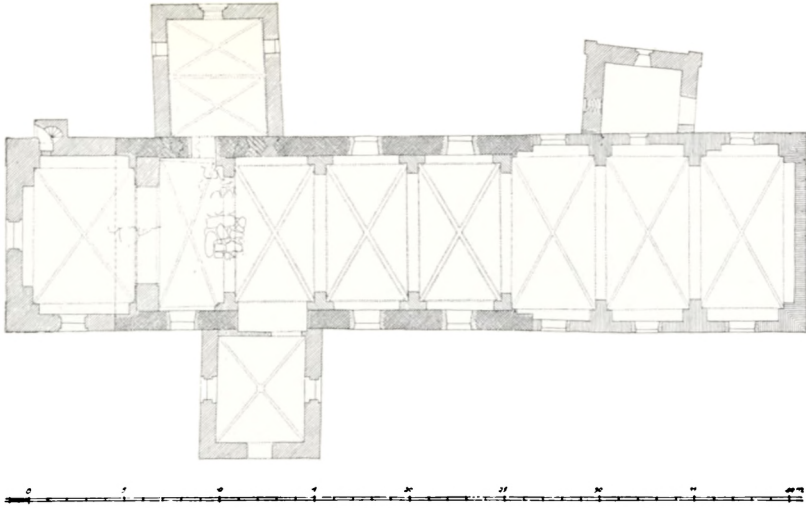

Fig. 3.

Fig. 4.

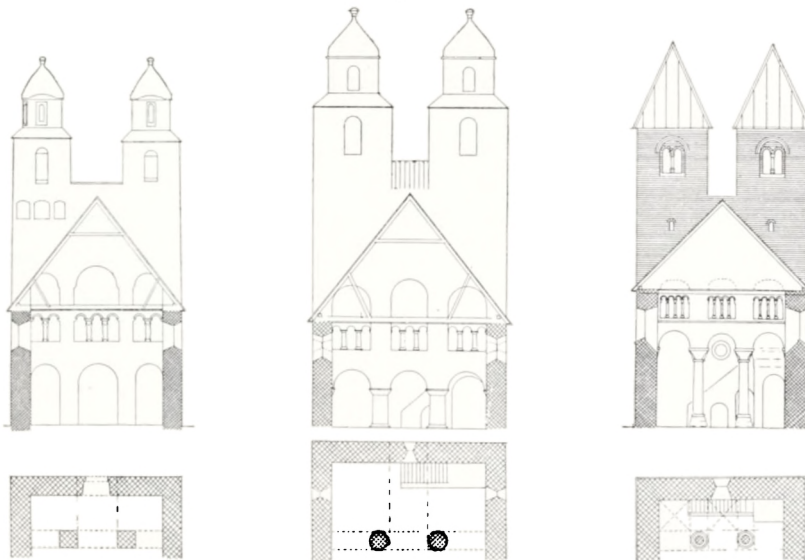

Fig. 5 a—b.

Fig. 6 a—b.

Fig. 7 a—b.

Fig. 3. Plan 1 : 400 af Kirken, som den nu ser ud. De ved Undersøgelsen afdækkede Fundamenter er indtegnede.

Fig. 4. Plan 1 : 400. Rekonstruktion af Kirkens oprindelige Udseende.

Fig. 5 a—b. Tveje-Merløse. Plan og Opstalt 1 : 400 af det oprindelige, helt bevarede Taarnparti.

Fig. 6 a—b. Taarnby. Plan og Opstalt 1 : 400. Rekonstruktion paa Grundlag af de fundne Spor og Sammenligning med andre Kirker.

Fig. 7 a—b. Fjenneslev. Plan og Opstalt 1 : 400 af Taarnpartiet, der er senere indbygget i Kirken.

En Todeling vilde nemlig give saa høje Buer, at der ikke over disse vilde blive Plads til Galleriet, og en Firedeling kendes kun fra Tvillingtaarnskirker, der er yngre end Taarnby, og dér aldrig i Forbindelse med Galleri. De omtalte Søjlekvadre maa tages som Bevis for, at Arkaderne har været baaret af Søjler som i Fjenneslev (Fig. 7a). Adgangen til Galleriet har været ad en Trappe i det nordvestre Hjørne af Taarnets lave Underetage, der har haft fladt Loft. Et 125 cm dybt Vederlagsparti (Fig. 2c), som nu næsten er skjult af det gotiske Taarns Østmur, kan kun henføres til en Arkade, der ligesom i Fjenneslev har baaret et lige Trappeløb (Fig. 6a—b, 7a—b).

Det synes nu givet, at Taarnbys brede Vesttaarn har haft et Herskabsgalleri, og at dets Østmur har været gennembrudt af — sandsynligvis tre — søjlebaarne Arkader. For at vi imidlertid kan danne os et Billede ogsaa af Taarnets øvre Del, er det nødvendigt at drage Sammenligning med andre Taarne af samme Art, og her kommer i første Række Tveje-Merløse (Fig. 11), der er opført o. 1100, og Fjenneslev (Fig. 12), hvis Taarnparti af Tegl stammer fra 1100'ernes sidste Del. De Forhold, vi har konstateret i Taarnby, svarer ganske til de bevarede i Tveje-Merløse og Fjenneslev. Det er da rimeligt at regne med en tilsvarende Lighed med Hensyn til Taarnenes øvre Dele, saa meget mere som den tvillingdelte Vesttaarnstype, de to nævnte Kirker repræsenterer, er den almindelige paa Sjælland i Modsætning til den udelte Type, der kendes bedst fra Skaane. I Taarnby er Taarnets Grundplan ganske vist ikke udpræget langstrakt, men dens Dimensioner svarer ret nøje til Taarnet paa Magleby Kirke, Møen (Fig. 13), hvis Tvillingdeling er bevaret, omend stærkt tilsløret i det Ydre.

Tilbage staar Spørgsmaalet om Taarnenes Afdækning, og her vil det være naturligt at sammenligne med Tveje-Merløses, de eneste, der har bevaret deres oprindelige Form. Kirken har den forsvundne Fraadstenskatedral i Roskilde som Forbillede og viser derigennem tilbage til Nordfrankrig (jfr. C. G. Schultz, Bidrag til danske Tvillingtaarnes Udviklingshistorie i Aar bog for Københavns Amt 1935). Skal man rekonstruere Taarnenes Afslutning, har man saaledes Valget mellem Forbillederne i Frankrig eller i Tveje-Merløse. Det forekommer da rimeligst at gaa til den eneste, fuldstændigt bevarede danske Kirke, hvor den fremmede Paavirkning via den forsvundne Katedral, er omsat til danske Forhold, og paa Rekonstruktionen (Fig. 6a, 10a) er derfor benyttet Tveje-Merløses ejendommelige, bikubeformede Stenhætter. Dermed skal dog ikke antydes, at Tveje-Merløse har været Taarnbys Forbillede, men kun at de to Kirker har haft det samme Forbillede: Roskilde Katedralen. Rekonstruktionen maa altsaa paa dette Punkt tages med alt muligt Forbehold — maaske har Taarnene, der er langt større end i Tveje-Merløse, været fornemmere udformet med Arkader og Søjler, men Muligheden af simple Pyramidespir som nu Fjenneslevs, kan heller ikke udelukkes.

Skønt Taarnby Kirke i sin ældste Skikkelse saaledes har været en særdeles stor og fornem Bygning, en lille halv Snes Meter længere end Tveje-Merløse og omtrent paa Størrelse med den udgravede Vordingborg Slotskirke, der tidligst (ligesom Fjenneslevs Taarne) kan være opført i det 12. Aarhundredes sidste Del, da Teglstenen vandt Indpas, fortæller de historiske Kilder intet om dens Oprindelse eller om dens Bygherre. Dens nære Slægtskab med de ældste Tvillingtaarnkirker

tyder imidlertid paa, at dens Oprindelse kan føres tilbage til 1100'ernes første Del, og Herskabsgalleriet viser med Sikkerhed, at Kirken har været knyttet til en Stormand. Vi ved, at Taarnby i hvert Tilfælde 1186 tilhørte Absalon, idet den under Navnet Burgby nævnes i det samme Brev, hvori Paven bekræfter Absalons Gave til Roskilde Bispestol af Borgen i Havn med alt dens Tilliggende. Og vi ved, at Absalon havde Forkærlighed for „Kirken paa Amager“, idet han forbeholdt sig Patronatsretten til denne, da han blev Ærkebisp i Lund. Muligt er det, at Absalons Slægt, Hviderne, som besad Jord paa store Dele af Sjælland allerede før hans Tid, ogsaa har haft Jord paa Amager, og i saa Fald, kan det meget vel tænkes, at en af denne Slægt, der opførte Kirkerne i Tveje-Merløse og Fjenneslev, ogsaa har bygget Taarnby Kirke. Da Absalon i 1100'ernes sidste Del lod opføre de senere saa sagnomspundne Tvillingtaarne paa Fjenneslev Kirke, er det rimeligt, at ikke blot Tveje-Merløse, som tidligere antaget, men ogsaa Taarnby har været hans Forbillede. — Eftersom alt taler for, at Kirken har haft Tvillingtaarne, vilde det være fristende at sætte Byens Navn i Forbindelse med disse. Byens middelalderlige Navn var imidlertid Thornby, og dette Navn har næppe noget at gøre med Taarn, men maa være afledt af Torn. — Kun godt et Aarhundrede fik Taarnene Lov at staa. Allerede inden Skibet i 1200'ernes sidste Halvdel blev overhælvvet, var Tvillingtaarnene forsvundne. Aarsagen maa vel her som andre Steder søges i den usædvanlig dristige Konstruktion af Østvæggen.

Her er kun Plads for en grundig Gennemgang af Undersøgelsens vigtigste Resultat, Opdagelsen af det romanske, tvillingdelte Vesttaarn. Kirkens mange senromanske og gotiske Ændringer og Tilbygninger er derfor paa de to følgende Sider anskueliggjort ved Planer og Perspektiver med tilhørende korfattede Beskrivelser.

Fig. 8. Dværgsøjle i det romanske Skib.

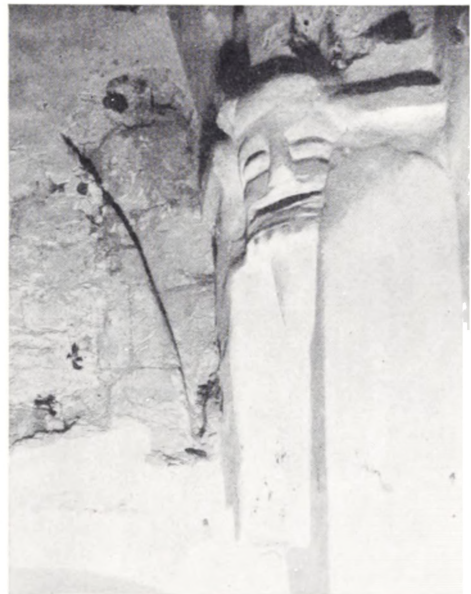

Fig. 9. Indhugget Afsæt for sekundært Hvælv i det romanske Taarnrum og gotisk Ribbekonsol.

Fig. 10 a. I Begyndelsen af 1100'erne opførtes Kirken (Fig. 4), der bestod af Apsis (?), Kor, Skib og tvillingdelt Vesttaarn. Murene, der fra Begyndelsen var pudset, er af Marksten med Enkeltheder af Kridtkvadre; Taarnene dog vist i Hovedsagen af Kridt. Om det forsvundne Kors Udstrækning kan vi danne os et godt Billede, idet dets Minimumslængde angives af det endnu bevarede Sakristi, der blev bygget, mens Koret endnu stod (sml. 10 g). Dets Bredde kan sættes to Murtykkelser mindre end Skibet, saaledes som det er almindeligt ved de romanske Landsbykirker. — For Tilstedeværelsen af en Apsis mod Korets Østmur taler den Kendsgerning, at alle kendte Kirker med Tvillingtaarne har haft Apsider (ved Magleby Kirke paa Møen er Forholdene dog ikke undersøgt). Sammenholdt hermed er en Oplysning om, at der ved Bygningsarbejde i Kirkens nuværende østre Del er iagttaget et Stykke af et vistnok rundt Fundament, ikke uden Interesse. Om Muraabningernes Tal, Form og Fordeling kan i de fleste Tilfælde kun skønnes. Skibets Norddør, dets vestlige, rundbuede Nordvindue samt Gallerietagens nordre Rundvindue er bevaret (Fig. 2 a—c). Taarnets Østmur mod Skibet var, saavel forneden som i Gallerietagen, gennembrudt af Arkader (en nærmere Beskrivelse af Taarnets Plan og Opbygning findes i den foranstaaende Tekst). Det Indre havde flade Trælofter, Apsis dog sikkert Kvartkuglehvælv.

- b. Inden 1250—1300 var Kirkens Tvillingtaarne forsvundne. Dette fremgaar af, at Taarnrummet, allerede inden Skibet overhvælvedes i 1200'ernes sidste Halvdel (sml. 10 c), blev Genstand for en Ombygning Enkelthederne i denne kan ikke følges, men givet er det, at Rummet blev dækket af lavtsiddende Hvælv, hvis indhuggede Vederlag ses i Nordvæggen (Fig. 2 c, 9); Antallet kan ikke fastslås. Herunder var der ikke Plads til det oprindelige Galleri, men at Trappen alligevel blev bevaret, fremgaar af de skæve Skjoldbueafsæt, der viser, at Hvælvet ved Stikkapper har „bygget sig udenom“. Spørgsmaalet om, hvorvidt Trappen nu kun gav Adgang til Kirkens Loft eller til et nyt Taarnparti bygget over det romanske Taarns Underdel, kan næppe afgøres.
- c. O. 1250—1300 blev Skibet dækket med tre, og Koret sandsynligvis med to Krydshvælv (den skæve Beliggenhed af det paa Korets Nordside o. 1500 opførte Sakristi (sml. 10 g) bekræfter denne Antagelse). Skibets Hvælv hviler paa svære, faldede Vægpillers med Kragbaand. I Hjørnerne over Kragbaandene er der Dværgsøjler (Fig. 8), hvorpaa de brede, trekløverformede Ribber og Kappelkanternes Rundstave løber sammen. Hvælvslagningen medførte en Forskydning af Bygningsdelenes Vinduer (sml. Fig. 2 a—c). — Hvælvene blev kort efter Opførelsen dekoreret med Kalkmalerier.
- d. I 1300'ernes første Del blev det nordre Vaabenhus opført af Munkesten. Det har høje Flankemure, hvis Gesims ligger betydeligt over den blændingsprydede, nitakkede Taggavl's Fodlinje. Den rundbuede Dør har Stik og Karme muret af Formsten, og de smaa, spidsbuede Vinduer var sikkert faldede. Rummets Indre dækkes af to lavtspændte Krydshvælv. Umiddelbart over Hvælvene har der oprindelig ligget et Trægulv (sml. Fig. 2 a). Til dette Loftstrum, der muligvis har tjent som Kirkelade, blev der ved Opførelsen skaffet Adgang fra det tidligere Taarn gennem en rundbuet, faldet Dør (Fig. 2 a—c). Murgennembyrning medførte Nedrivning af Taarnrummets sekundære Hvælv. Rummet blev dog snart, maaske allerede ved samme Lejlighed dækket af et nyt Hvælv, hvis østre Hjørnepiller med Konsoller er bevarede (Fig. 9).
- e. I 1300'erne opførtes ogsaa søndre Vaabenhus af Munkesten. Gavlen har vistnok haft fem Kamtakker og tre brede Blændinger (hvis Bunde kan have været opdelt). Af Vinduer findes intet Spor, og om Dørens Form giver de sparsomme Rester ingen Oplysning. Det Indre var dækket af et fladt Træloft.
- f. O. 1400 blev søndre Vaabenhus omdannet til Kapel. Murene forhøjedes med Kridtkvadre og Munkesten. Over det Indre, der med rundbuet Arkade aabnedes mod Skibet, blev der spændt et højtiddende, pynneligt Krydshvælv.
- g. O. 1500 opførtes et Sakristi af Munkesten paa Korets Nordside. Nordhjørnerne er prydet med Lisener og den syvtakkede Gavl med Blændinger. Vinduerne i Vest og Nord er spidsbuede; om Østmuren har haft Vindue eller Dør kan ikke afgøres.
- h. O. 1525 rejstes (delvis over det romanske Taarnfag, sml. Fig. 3) et anseligt Taarn. Materialet er Munkesten, iblandt lidt Kridt. Taarnrummet, som aabner sig mod Skibet med en spidsbuet, faldet Arkade, har spidsbuede Vinduer og er dækket af et Krydshvælv. En smal Dør førte til Trappen, ad hvilken der er Adgang til den mørke Mellemetage. Klokketokværket og de 11-takkede Gavl har smukke Blændingsdekorationer. Ved det gotiske Taarns Opførelse dækkedes den resterende Del af det romanske Taarnrum med et nyt Krydshvælv, i Øst hvilende paa ældre Piller, i Vest indbygget i Murene. Døren til nordre Vaabenhus stammer muligvis fra samme Tid, eftersom Kvindedørens Udbygning er gotisk.
- i. O. 1600 erstattedes det romanske Kor med et Langhuskor, opført af de udflyttede Materialer iblandt smaa, rødflammede Sten. Vinduerne var spidsbuede; det Indre blev dækket med tre Krydshvælv, der groft efterligner Skibets. En lille Døraabning førte til det nu afkortede Sakristi. Paa samme Tid blev Skibets Vinduer ændret.

Efter denne sidste store Ombygning, som ikke gjorde Kirken smukkere, er der kun sket smaa Ændringer. Dens nuværende Udseende fremgaar af Fig. 1 og 3.

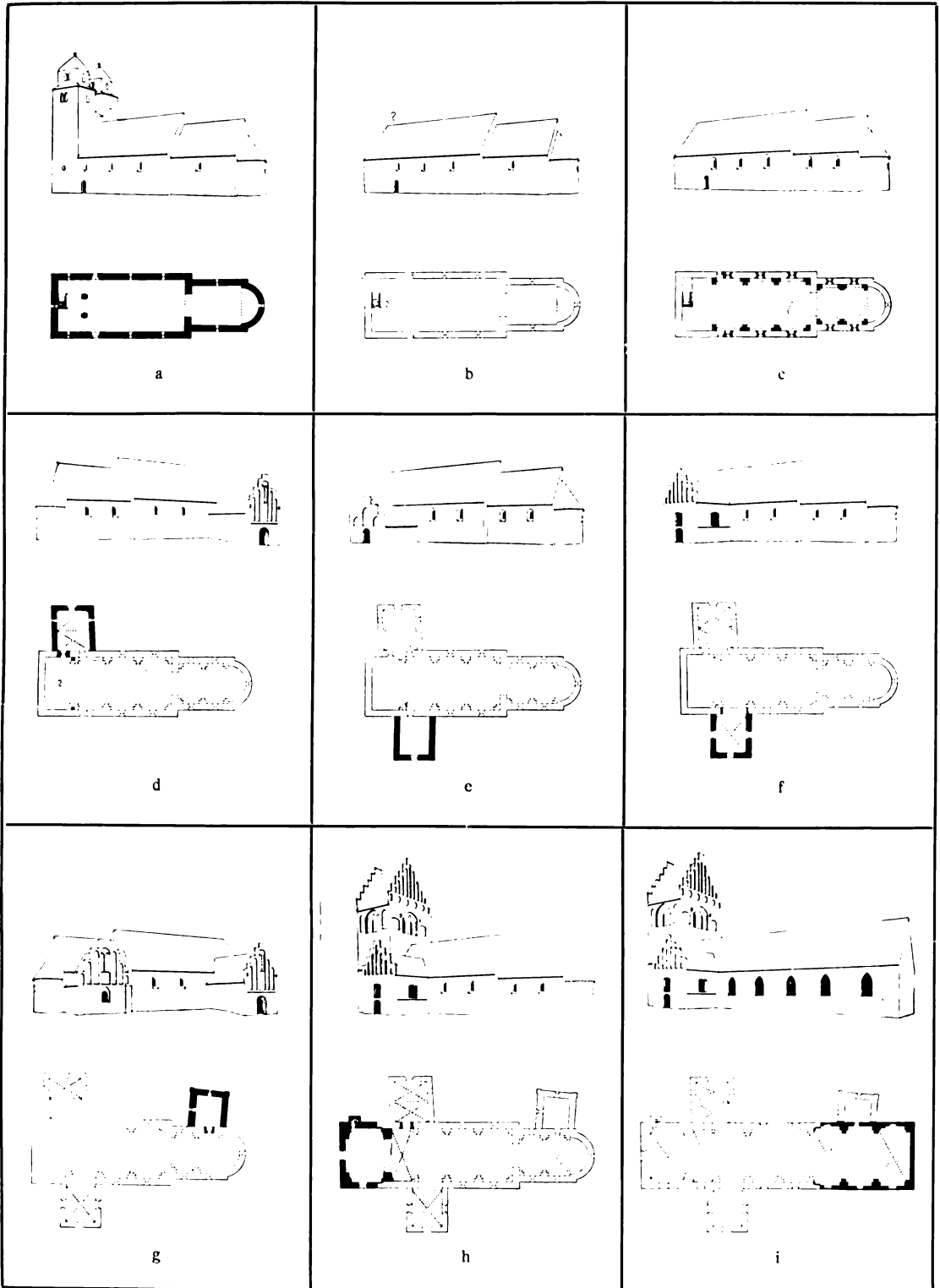

Fig. 10 a—i. Taarnby Kirke i forskellige Byggeperioder fra dens Opførelse til omkring Aar 1600.

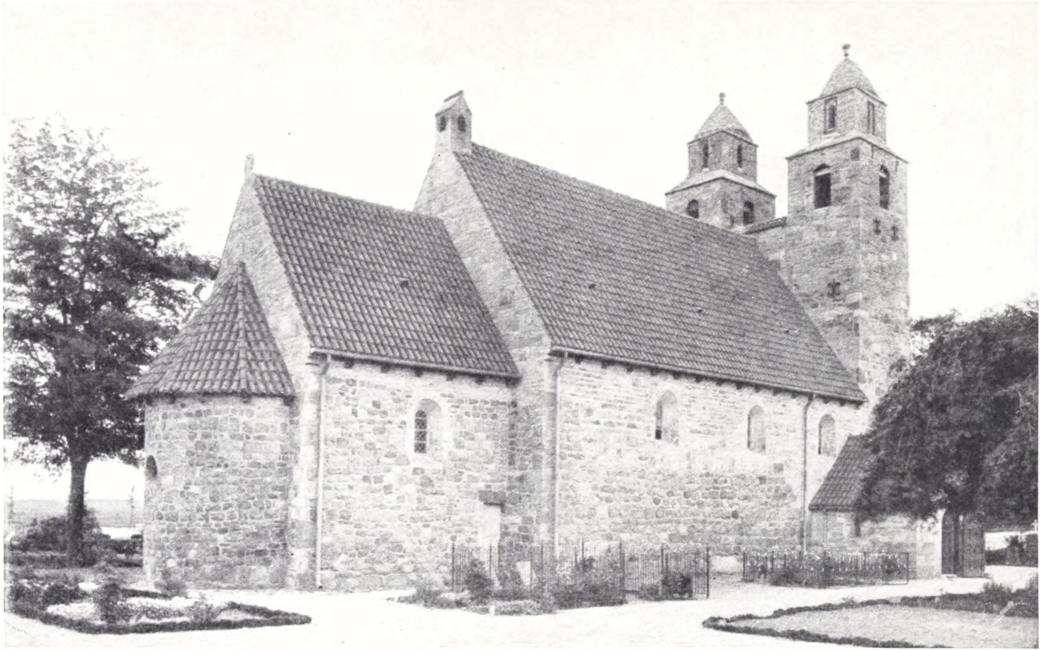

Fig. 11. Tveje-Merløse Kirke.

Fig. 12. Fjenneslev Kirke.

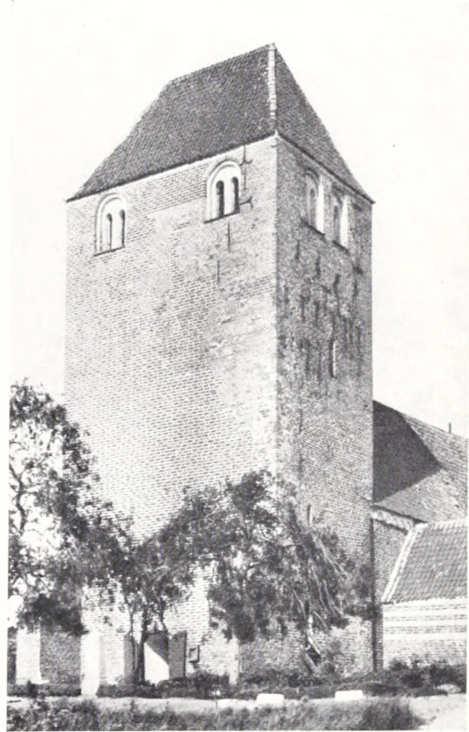

Fig. 13. Magleby Kirke paa Møen.

Fig. 1—5. Denarer fra Marcus Aurelius og Commodus. Fundet ved Robbedale paa Bornholm. Nationalmuseet.

FUND AF OLDTIDSMØNTER I DANSK JORD

AF NIELS BREITENSTEIN

FØRST ned i det 19. Aarhundrede, da Studiet af de romerske Mønter herhjemme havde frembragt et saa anseligt Værk som Chr. Ramus' Katalog over Samlingen af Oldtidsmønter i det kongelige Møntkabinet paa Rosenborg, begyndte man at skaffe sig sikre Oplysninger om Fundene. Ramus interesserede sig ikke for Mønternes Proveniens, idet de, som det var Datidens Indstilling, for ham kun havde antikvarisk eller kunstnerisk Interesse. Man gjorde intet for at udfinde deres historiske Sammenhæng, og det er derfor sandsynligt, at mange af de romerske Mønter, som Ramus forefandt i Samlingen fra tidligere Tid, var Eksemplarer, fundet her til Lands, f. Eks. Mønter med Gennemboring eller Øsken. I hvert Fald indgik saadanne Fund allerede mere end hundrede Aar tidligere som Følge af Danefæbestemmelserne i Kongens Samling. Det ældste Vidnesbyrd herom er fra et haandskrevet Inventar over Christian V's Guldmedailler fra 1699, hvor der findes anført to senromerske Solidi som „fundne paa Borringholm“. Og saa fremgaar det endda af ældre Tidens Beretninger, at mangt og meget enten ved Uforstand eller manglende Respekt for Lovens Ord er forsvundet. Som Eksempel paa det sidste kan det nævnes, at Biskop Münter i sin private Samling havde sjældne romerske Guldmonter, som han havde erhvervet paa sine Visitatsrejser paa Bornholm og som var fundet der; de solgtes efter hans Død til Udlandet. Gennemgaar man imidlertid den lange Række af danske Fund af Oldtidsmønter, som enten er bevarede, eller hvorom vi har sikker Efterretning, tegner der sig et saa klart Billede af disse Fund, deres Art og Kronologi, at det næppe er sandsynligt, at det tabte eller hvad Fremtiden maatte bringe for Dagens Lys vilde ændre væsentligt ved Helhedens Karakter.

Græske Mønter, der spredtes blandt Kelterne efter 4. Aarhundrede f. Chr. og efterlignedes af disse, vandt ikke Udbredelse i de af Germaner beboede Lande. Her i Danmark kendes indtil nu kun 14—15 græske Mønter, som overhovedet

Fig. 6—9. Solidi fra Constantin d. Store. Fundet ved Brangstrup paa Fyn.
Nationalmuseet.

kan regnes for Fund, og for de flestes Vedkommende er Fundforholdene saadan, at det er tvivlsomt, om de overhovedet er kommet i Jorden i gammel Tid. Mærkeligt nok er ikke mindre end fem af disse Mønter præget under de ptolemæiske Konger i Ægypten i de sidste Aarhundreder før vor Tidsregning; de tre ældste af dem er Bronzemønter fra Ptolemaios III (247—221). Den ene fandtes 1904 i Tebstrup i Jylland; den laa oven paa Jorden, og Findestedet var ved Hovedlandevejen Horsens—Skanderborg; den kan altsaa være tabt af en Vejfarende i vore Dage. En anden fra samme Konge er fundet ved Undersøgelsen af Birgittinonneklostret i Maribo i Aarene 1932—33 og kan altsaa ogsaa være kommet her til Landet i nyere Tid. En tredje fandtes 1909 i en Have i Grenaa, uvist hvor og af hvem. Derimod fandtes i 1938 en Bronzemønt fra Ptolemaios V (205—180) paa et afsides liggende Sted som Lifstrup Hede i Vester Nebel Sogn i Ribe Amt. Her spørger man sig selv, om den ikke skulde være kommet herop allerede i Oldtiden, omend maaske i en noget senere Periode end dens egen Tilblivelsestid; men desværre fandtes den alene. For de øvrige græske Mønters Vedkommende er Fundforholdene som Regel usikre, og ofte er de indleveret paa anden eller tredje Haand. Dette gælder f. Eks. en Drachme fra Arados i Fønikien, præget i Tidsrummet 174—110 f. Chr. Den skal være fundet et eller andet Sted i Bodilsker paa Bornholm og indleveredes 1875 til Nationalmuseets forhistoriske Afdeling. Flere er fra græske Byer i Syditalien, en enkelt, fundet i Køge i 1860'erne, fra Syrakus. En Bronzemønt fra Karthago fra c. 2. Aarhundrede f. Chr. fandtes 1912 paa Harrildgaards Mark i Brande Sogn, Vejle Amt.

Spørgsmaalet er, om nogle af disse Mønter virkelig er kommet herop før vor Tidsregnings Begyndelse, om de muligvis i Aarhundrederne efter Chr. har slaaet Følge med romerske Mønter, eller om de først i nyere Tider er bragt hertil som Rejseerindring af Turister. Den første Mulighed kan i hvert Fald for Mønter, som er fundet paa mere afsides Steder, ikke udelukkes; men saa længe man ikke har fundet græske Mønter sammen med Oldsager eller har sikre Efterretninger om Fundforholdene, kan Spørgsmaalet ikke besvares. At „Turistmønter“ forekommer, har man flere Eksempler paa; saaledes indkom i 1942 en Sølv mønt fra Pergamon

Fig. 10—13. Efterligninger af romerske Guldmonter fra ca. 300 e. Chr. Fundet paa Fyen. Nationalmuseet.

præget i Tiden 133—67 f. Chr.; den var fundet i en Kolonihave paa Amager, hvor der før har været Losseplads.

Hvad der er sagt om de græske Mønter, gjaldt indtil 1934 ogsaa om de ældre romerske Mønter, fra Republikkens Tid. Der kendtes indtil da som danske Fund kun tre enkeltvis fundne Sølvmonter, Denarer, fra denne Periode, og for alles Vedkommende var Fundomstændighederne tvivlsomme. Men i Sommeren 1934 fandt man ved Nationalmuseets Udgravning af en Jernalderboplads ved Ginderup i Thy i en af Hustomterne en Stabel romerske Mønter, 24 Denarer og en Guldmonst, den sidstnævnte fra Kejser Nero. Af de 19 Sølvmonter, som lod sig bestemme — de var alle meget medtagne — var de 12 fra den romerske Republikks Tid, den ældste kunde efter sin Indskrift henføres til Aarene 124—103 f. Chr. Den yngste af Fundets Mønter var fra Kejser Vespasian og præget Aar 74 e. Chr. Dette enestaaende Fund, det ældste i Norden, kan, som det ved dets Fremkomst paavistes (se Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935, S. 47 ff.), være nedlagt i Begyndelsen af 2. Aarhundrede e. Chr. Man ved fra Tacitus, at de ældre Denarer fra Republikkens Tid var særlig yndet blandt Germanerne; men de blev inddraget af Kejser Trajan og var efter Aar 107 ikke længere i Omløb i Romeriget.

Med dette Fund er vi kommet ned i den romerske Kejsertid. Fra denne Periode og den ældste byzantinske, d. v. s. fra 1. til ned i 6. Aarhundrede e. Chr. er der fremkommet over hundrede Fund i dansk Jord med Tyngdepunkter paa Fyen, hvorfra nu kendes 39 Fund, og paa Bornholm, hvorfra Fundenes Antal er 47. Disse Fund fordeler sig i to Hovedgrupper, en ældre, der især omfatter Sølvmonter, Denarer fra Tiden indtil 3. Aarhundredes Midte, og en yngre, der saa at sige udelukkende bestaar af Guldmonter fra Midten af 3. til Begyndelsen af 6. Aarhundrede.

For Denarfundenes Vedkommende ligger Hovedvægten i den østlige Del af Landet. Medens de kun er svagt repræsenteret paa Fyen og i Jylland, er den største Denarskat fremkommet paa Sjælland i Raamosen ved Landsbyen Solbjerg

ved Kalundborg i 1782; den omfattede i det mindste 428 Denarer. Dette Fund sammen med et mindre Denarfund fra Bagsværd, bestaaende af 45 Mønter og fremdraget i 1850, sidestiller Sjælland med Bornholm, hvorfra vides om ialt 516 fundne Denarer, hvoraf de 255 fandtes samlet 1893 i Robbedale ved Rønne (Fig. 1—5), 217 i Knudsker Udmærk, fordelt paa tre samhørende Fund fra 1853 og 1857, samt talrige mindre Fund. Det store Raamosefund er karakteristisk for denne Fundgruppe saavel ved sit Indhold som ved Fundomstændighederne, hvorom nogle bevarede Aktstykker beretter. Kabinetssekretæren Ove Høegh Guldberg, der var stærkt interesseret i slige Oldtidsminder, skrev den 23. Juli 1782 til Amtmanden i Kallundborg bl. a.: „Hans Majestet er kommen for Øhren, at i en Landsbye ved Navn Soelberg skal være fundet en Deel Mønter, hvoraf 5 Stykker skal være sendt til Kiøbenhavn. Kongen vil efter Sedvane betale over, ikke under, det hele, der er fundet: kun at det alt maatte komme tilstede. Til den Ende har Kongen befalt mig at skrive Dem ufortøvet til, for at De ville dertil tage de bedste og med Almuens Tænkemaade mest passende Midler, og derpaa indhente det hele under Deres Segl lige til Cabinettet. Hans Majestet er vis paa, at dette er saare sikkert i Deres Hænder.“ Borgmesteren i Kalundborg indsendte derefter en omhyggelig Beretning om Fundet, hvori det bl. a. hedder: „Gaardmand Jens Krag og Broder Ole Krag, som tjener ham, stod sammen i Graven for at skjære Tørv, hvor de ved at opskjære en Tørv fandt 2 stkr. gamle Penge, der ere af Størrelse som en Sølv 8te Skilling, men lidet tykkere, hvorpaa de vedblev at grave, og iblandt nogle af Tørvene fandt 1, 2, 3 à 4 Stkr, som laae ligesom strøet omkring i denne Mands Tørveskjær. Bemeldte Ole Krag forklarede endvidere, at de den første Dag fandt begge en 40 stkr. Dette blev straks bekjendt for de øvrige, som vare omkring Gravene og skar Tørv, da de alle bleve opmærksomme og søgte Stædet for at lede efter flere, saa at Jens Krag's Tørv derved for det meeste ere bleven gandske spoleret. De øvrige, som leedte, fandt og samme Tiid samt noget efter ligeledes endeel Penge i bemelte Tørv. Endog i disse Dage ere nogle Enkelte funden, da de hver Dag eftersøges af baade gamle og unge, saavel inden- som udenbyes“. Fundhistorien er som sagt karakteristisk — den var maaske ikke engang helt utænkkelig i vore Dage. Det berettes derefter, hvordan Fundet spoleredes ved, at en Del af Finderne havde solgt Mønterne, men nu opfordredes til at fremskaffe alt, hvad de kunde, og levere det til Amtmanden, der saa skulde betale 24 Sk. for hver Mønt. Guldberg iværksatte et stort Arbejde med Eftersporing og Indkrævning af Mønterne, og det endelige Resultat blev ikke mindre end 428 Denarer, hvoraf den ældste var fra Kejser Tiberius (14—37 e. Chr.), de yngste fra Marcus Aurelius (161—180). Desværre er den nøjagtige Fortegnelse over Fundet, der var udført af Professor Abraham Kall, gaaet tabt, formentlig ved Christiansborgs Brand 1794, og Mønterne kan ikke mere paavises. Fundets Karakter staar dog i Helheden fast, selv om der maaske i Mosen har været mange flere Mønter end de 428, der naaede frem til Kongens Kabinet paa Rosenborg.

Dette Fund sammenholdt med andre danske Denarfund, især de nævnte bornholmske, viser, at disse Skatte har en ret sen Karakter, d. v. s. de indeholder en meget betydelig Mængde Mønter fra de antoninske Kejsere, Antoninus Pius —

Fig. 14. Halsbaand med Solidi fra Valentinian III, Majorianus, Leo I, Zeno og Anastasius. Fundet paa Elsehoved, Fyen. Nationalmuseet.

Commodus, i Modsætning til Tiden før og efter. De indeholder især paafaldende faa fra Tiden efter Commodus Død i 192, og Importen, som altsaa har naaet sin Kulmination i sidste Halvdel af 2. Aarhundrede, maa meget hurtigt være ebbet ud ved 3. Aarhundredes Begyndelse. Germanerne foretrak Sølv fremfor Guld paa Grund af dets bekvemmere Brug i den daglige Handel og Vandel; deraf den ringe Rolle Guldmonterne spillede i denne Tids Fund. Paa Fyen, der i senromersk Tid var saa forholdsvis rigt paa Guldfund, er saaledes kun fundet en eneste Guldmonnt, fra Kejser Tiberius, og paa Bornholm kendes Guldmonter ikke før fra senromersk Tid. Naar Denarskattene har Tyngdepunkt i antoninsk Tid, skyldes det uden Tvivl, at der under Marcus Aurelius som Følge af hans Krige med Marcomannerne i Bøhmen i Aarene 161—175 er strømmet en umaadelig Mængde Mønter ud blandt Germanerne og har banet sig Vej mod Nord. Endnu i det følgende halve Aarhundrede har der været direkte Forbindelse, idet Møntskattene indeholder Denarer ogsaa fra denne Tids Kejsere, omend i stadig ringere Antal, formodentlig paa Grund af en Møntforringelse, der med Romerrigets begyndende Forfald indtraf i Begyndelsen af 3. Aarhundrede. Den yngste i Danmark fundne romerske Denar er fra Philip Araberen

(244—249); den fandtes 1921 ved en Sten ved Hjortespringsvejen i Bagsværd. Fælles for næsten alle de fundne Denarer er det, at de er meget slidte, hvad der viser, at de har været meget længe i Omløb, inden de kom i Jorden. Om disse Funds Nedlæggelsestid giver enkelte af dem ved deres Sammensætning visse Fingerpeg. Et Fund fra Gudme paa Fyen indeholder saaledes saavel Denarer som Solidi fra constantinsk Tid og viser altsaa, at Denarer endnu efter Midten af 4. Aarhundrede har været i Omløb i Danmark. Det samme viser antagelig Denarskatten fra Bagsværd, der vel ikke selv indeholder Guldmønter, men er fundet i en Egn, hvor der ogsaa er fremdraget Guldmønter fra constantinsk Tid. Paa Bornholm, der som en Rest af det gamle Østdanmark paa mange Maader indtager en Særstilling i Forhold til det øvrige Land, er aldrig fundet en Mønt fra de constantinske Kejsere, hverken særskilt eller sammen med Denarer; Fundene af Guldmønter er udelukkende senere, indeholder aldrig Denarer, og næsten ingen er ældre end 5. Aarhundrede. Sammenholder man dette Faktum med Denarernes daarlige Bevaring, fremgaar det uden Tvivl, at alle Denarerne maa være forsvundet fra Jordens Overflade, da Strømmen af Guldmønter for Alvor satte ind i 5. Aarhundrede; men de har vel alligevel haft en saa lang Omløbstid, at de ikke er kommet i Jorden før i 4. Aarhundrede og maaske sent i dette Tidsrum. I denne Periode er altsaa rimeligvis de fleste danske Denarskatte gemt bort, og Aarsagen har uden Tvivl været Krige og Uroligheder. Mange Møntfund fra en Egn tyder ikke paa særlig Rigdom netop her, men paa Hærgninger og Krig.

Medens Fyen som nævnt ikke udmærker sig særligt ved tidlige romerske Fund af Mønter, er Forholdet anderledes ved den yngre Gruppe, Guldmønterne fra 3.—6. Aarhundrede. Og her er det særligt det sydøstlige Fyen, Gudme Herred, der falder i Øjnene. Grunden til, at Guldet er naaet her op, har man set i Germanernes Overtagelse af det synkende Romerriges Rigdomme; man har i Litteraturen Beretninger om de senromerske Kejseres Forsøg paa ved Køb at holde sig Barbarerne fra Livet.

Fra Gudme Herred kendes nu 74 Guldmønter; men der er Tradition om endnu flere. Heraf er det betydeligste det kendte Skattefund, der fremkom 1865 ved Brangstrup i Ringe Sogn og indeholder 48 Guldmønter fra Tiden omkring 250 til Constantin den Stores Død i 337 (Fig. 6—9). De fleste bærer Øskener eller har en eller flere Gennemboringer; de har altsaa været anvendt som Smykker. Sammensætningen af dette Fund giver et Fingerpeg om dets Vandring mod Nord. Mens de ældre romerske Kejsermønter mest prægedes i Rom, indrettedes der omkring 3. Aarhundredes Midte Møntsteder over hele Riget, og det angives paa Møntens Bagside, i hvilket Møntsted den er blevet til. I Brangstrupfundets Mønter afspejles saaledes Danmarks Forbindelse med Donaulandene. Paafaldende ved dette Fund er, at det foruden de originale romerske Mønter ogsaa indeholder barbariske Efterligninger af saadanne; disse Efterligninger kan lokaliseres til Ungarn og Donaulandene i Tiden omkring 300 e. Chr. og bekræfter Fundets østlige Karakter. Hertil slutter sig en Række enkeltfundne barbariske Guldmønter af samme Oprindelse andet Steds fra paa Fyen (Fig. 10—13).

Disse Fund hører til den ældste af de to Grupper, hvori Fundene af Guldmønter naturligt kan deles, nemlig de Fund, der kun indeholder Mønter fra Ti-

Fig. 15—18. Solidi fra Theodosius II (15—16) og Leo I (17—18). Fundet i Ibsker paa Bornholm. Nationalmuseet.

den før Romerrigets Deling i 395. Men ogsaa den yngre Gruppe, omfattende Guldmønter fra Tiden efter 395, er repræsenteret i de fyenske Fund. Yngst er Fundet fra Elsehoved i Gudme Herred, en lille Pynt, der skyder sig ud i Store Bælt. Det indeholder otte Guldmønter, alle med Øsken, samt ni Guldspiraler, der sammen med Mønterne har været ophængt paa et Halsbaand (Fig. 14); endvidere en stor guldbelagt Bøjlenaal og andre Guldsager. Af Mønterne er de yngste fra Anastasius (491—518), og Fundet, der herefter tidligst kan være kommet i Jorden i første Fjerdedel af 6. Aarhundrede, er helt isoleret i disse Egne, idet enkeltfundne Guldmønter baade paa Sjælland, Fyen og i Jylland ophører med Kejser Leo I (457—474). Kammerherre F. Sehested til Broholm, der i 1878 udgav et stort Værk om Egnens Oldtidsminder, beretter ogsaa om dette Fund, der som mange andre i ældre Tid førte en omtumlet Tilværelse, og hvoraf adskilligt uden Tvivl er gaaet tabt. Første Gang der fandtes Guld paa Elsehoved var vistnok 1826. „Det var straks efter Udskiftningen“, fortæller Sehested. „Der havde staaet Skov paa Stedet, og det var ved den første Opdyrkning. Ved de følgende Pløjninger af Marken kom flere Sager frem. Naar Jorden blev tør, saaes „Guldskillinger“ ligge og skinne i Solen; dem tog Finderen og hængte i Rad paa sin Uhrkjede; andre Ting bleve hængte som „Skilderier“ paa Væggen. Men omsider solgte han, i Uvidenhed om Lovens Forbud, samtlige fundne Guldsager til „en Jøde“ i Svendborg“. Ad nu usporlige Veje kom en Del af Fundet dog senere til Oldnordisk Museum.

Bornholm indtager som nævnt for Guldmønternes Vedkommende en Særstilling. Tiden før 395 er her kun repræsenteret ved en enkelt Mønt, en Solidus fra Theodosius den Store, der er fundet 1873 i Øster-Marie. Den er altsaa Undtagelsen, som bekræfter, at den Strøm af Guldmønter, der i constantinsk Tid og den nærmest følgende Periode fra Ungarn og dets Nabolande er naaet til det øvrige Danmark, ikke har berørt Bornholm.

Derimod er den seneste Gruppe langt stærkere repræsenteret paa Bornholm end i nogen anden dansk Landsdel, og denne Ø slutter sig her ved sin Beliggenhed nærmest til Øerne i Østersøen, Gulland og Øland og til Sydsverige. Disse

Fund indeholder saavel øst- som vestromerske Prægninger, saaledes at de østromerske Kejsere dog er rigest repræsenteret, især Theodosius II (408—450) og Leo I (457—474) og i noget mindre Grad Zeno (474—491), medens de ældre og yngre kun forekommer sparsomt. Paafaldende er de mange barbariske Efterligninger, der enten er præget i Italien, især efter østromerske Forbilleder, eller i Vestgoterriget i Sydgallien. Dette gør det vanskeligt at sige noget afgørende om Skattenes Vandringer mod Nord. Fundenes Slutmønter er fra 5. Aarhundredes sidste Halvdel eller første Fjerdedel af 6. Aarhundrede, hvad der gør det sandsynligt, at en svær Krigsperiode er gaaet hen over Øen i Tiden mellem 475 og 525 eller lidt senere. Det er i hvert Fald saaledes, at Møntstrømmen af en eller anden ukendt Grund er ebbet ud ved 6. Aarhundredes Begyndelse, men der kan naturligvis godt være forløbet nogen Tid, inden de er kommet i Jorden. Bornholm har været et Mellemlid mellem Østersøens Sydkyst og Sydsandinavien, og Mønternes Strømninger skyldes uden Tvivl den intergermanske Handel.

Møntfundene fremkommer jo næsten altid tilfældigt, ved Arbejde paa Vej eller i Mark og Mose; undertiden har Mønterne ligget saa tæt under Jordoverfladen, at de saa at sige selv baner sig Vej op og falder den forbi passerende i Øjnene. Et Findested af en særlig Art skal til Slut nævnes, en Stenalderdysse paa Gaarden Saltholms Jord i Ibsker Sogn paa Bornholm. Her fandtes 1882 en Guldskat, der ogsaa omfattede 29 romerske Guldmønter (Fig. 15—18). Det har aabenbart været Ejerens Ønske at stille sine Kostbarheder under særlig mægtige Aanders Beskyttelse i en urolig Tid, og han er saa siden blevet forhindret i at hente dem igen.

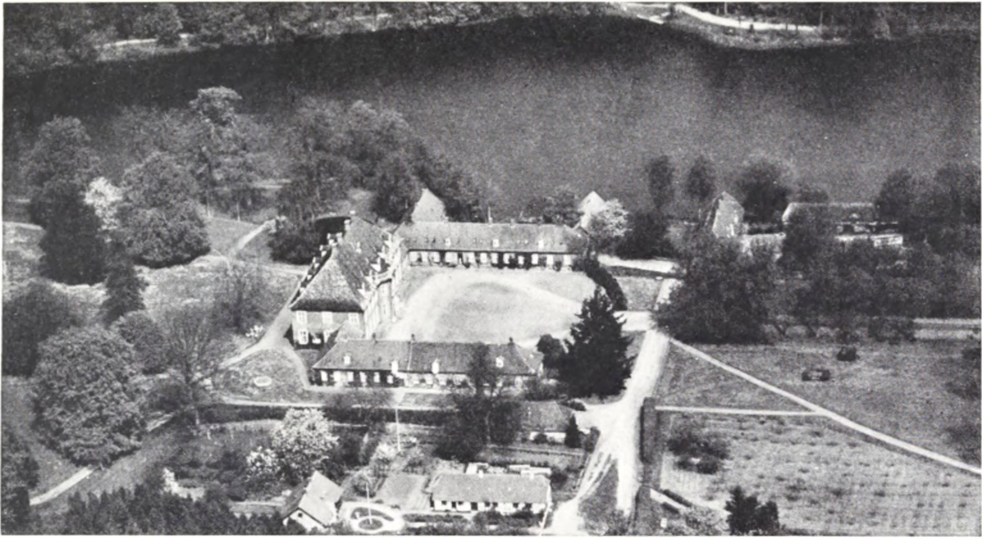

Fig. 1. Langesø, set fra Syd. — Rester af Anthonius Bryskes Borghus blev gravet frem i Terrainet langs Søen. — Rester af hans Økonomifløj fandtes i Slotsgaardens nordøstre Del.

ANTHONIUS BRYSKES LANGESØ

FRA 1554

Af C. M. SMIDT

PAA Nationalmuseets Vegne ledede jeg fra 22. Okt. til 7. Dec. 1943 nogle Udgravninger paa den fynske Herregaard Langesø efter Ejeren, Lehnsbaron H. Berner Schilden Holstens Opfordring. Formaalet var at søge efter Rester af Rigskansler Anthonius Bryskes Langesø fra 1554*).

Langesøs nuværende Hovedbygning, opført i 1770-erne af Adam Christopher Holsten, er et 3-fløjet Komplex, hvis Hovedhus ligger med Retning Nord til Syd. Herfra strækker en nordre og en søndre Fløj sig østpaa. Det store, smukke Herregaardsanlæg ligger paa Sydsiden af Søen, som har givet Herregaarden Navn, og i en Afstand af 30 Meter fra Søbredden.

Om dette Anlæg har Professor Christian Elling skrevet en Afhandling i Berner Schilden Holstens Slægtbog, I, Bd. 2, og paavist, at det skyldes Arkitekterne G. D. Tschierscke og J. G. Rosenberg. Han omtaler her en Grundplan af Tschierscke (i Langesøs Arkiv) af det nuværende Anlæg, hvorpaa Bygningerne af et ældre er indtegnede. Og fra Nationalmuseets Arkiv har han fremdraget en Planskizze fra c. 1840 af den fynske Maler *Niels Ringe*, som efter Meddelelser fra gamle Folk viser det ældre Anlægs Placering i Forhold til de nuværende Byg-

*) Paa Grund af Nationalmuseets samtidige Arbejde paa Kalø var det mig umuligt at paa tage mig Niveleringen og Opmaalingen, der udførtes af Lehnsbaronens Søn, Civilingeniør Henrik Berner og Tømrermester Børge Skovhaug. — Lehnsbaronen afholdt alle Omkostninger.

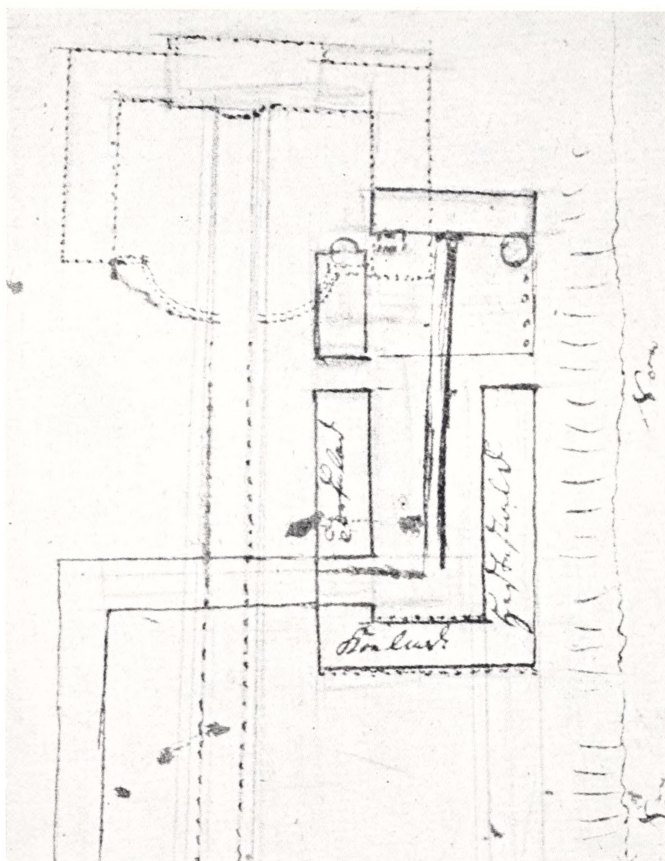

Fig. 2. Niels Ringes Planskizze af Langesø, hvorpaa et ældre Anlæg er indtegnet — (Nord til højre).

ninger.— Efter Ringes Planskizze har det ældre Langesø ligget i Terrainet Nord for den nuværende Nordfløj og derfra strakt sig ind i Slotsgaardens nordøstre Del samt et Stykke østpaa. Det havde en rektangulær Hovedbygning med Længderetning Nord til Syd, og paa dennes Østside fandtes der ved Nordhjørnet et rundt Taarn nær Søbredden. Øst for Hovedbygningen en Gaardsplads med Trærække langs Øst- og Nordside, og i Syd en Økonomifløj med en rund Ovn bygget ud udenfor Vestgavlen. En Stald- og Ladegaard laa Øst for Gaardspladsen. Det erindres ikke, om Hovedbygningen var af Grundmur eller Bindingsværk. Derimod hedder det om Taarnet, at det var „nedenom af Grundmur men

ovenom af Bindingsværk“. Der var Indgang gennem det, og det „havde ikke Vinduer med Glas i men kun nogle smaa aabne Huller“.

Selv om Elling, der har draget Ringes Plan og Beskrivelse frem til Drøftelse, maatte opfatte dette Anlæg som Anthonius Bryskes, var han dog meget forbavset over, at en Mand som Rigskansleren kunde have opført denne pauvre Hovedbygning samtidig med, at hans Standsfæller havde bygget Hesselagergaard, Egeskov og Borreby. Udgravningen i 1943 godtgjorde da ogsaa, at det hos Ringe viste Anlæg ikke var Bryskes, men havde afløst dette, og gennem forskellige Forhold kan det skønnes, at det maa stamme fra sidste Halvdel af 17. Aarhundrede, og at Hovedbygningen har været af Bindingsværk. Den har altsaa i Tid ligget mellem Bryskes og Holstens. — Det var sandsynligt, at Bryskes Langesø havde ligget samme Sted som dette „mellemske Anlæg“, og da man, under tidligere Gravninger, var stødt paa store Kampesten i det paagældende Terrain, sattes en systematisk Undersølgelsesgravning ind her.

Paa Gravningsarealets nordlige Del ligger tre nyere Bygninger: vestligst en Staldbygning, 23 Meter østligere Skovriderboligen og mellem dem Skovriderens Have. Atter længere mod Øst Skovriderens Gaardsplads og endelig et Svine- og

Fig. 3. Det lille Nordtaarn (Hemmeligheden), set fra Nordøst. — I Nordmuren ses Aabningen ud mod Søen.

Brændehus. For Undersøgelsens Skyld maatte Gulve opbrydes i Stald og Svinehus, og der foretoges omfattende Gravninger i Have og Gaardsplads. Vi fandt betydelige Rester af en ældre Bygning, og selv om det ikke var muligt at fremdrage den i sin Helhed, fremtraadte Omridset af en rektangulær Bygning dog klart med Længderetning Øst til Vest. Dens Længde var ikke mindre end 49 Meter, Bredden 12, og den strakte sig langs Søen, kun faa Meter fra Bredden; men det viste sig ved Undersøgelsen, at Søen tidligere er gaaet ind til Bygningens Fod.

Foruden Fundamenter fandtes her sparsomme Murrester af røde Munkesten, og selv om der kun stod faa Skifter tilbage, var det dog muligt at bedømme Murskiftet. Det var meget vaklende, hyppigst et uregelmæssigt Renaissanceskifte. Men ihvertfald i et lille Nordtaarn viste dettes søndre Indervæg tydeligt, om end meget uregelmæssigt Middelalderskifte. Denne Vaklen mellem Middelalder og Renaissance godtgør tilstrækkelig klart, at Bygningen stammer fra den Periode omkring og efter 16de Aarhundredes Midte, da ældre og yngre Murteknik og Stil brødes med hinanden.

Midt paa søndre Langmur, dog skudt en Smule øst paa, har der staaet et firkantet Taarn — utvivlsomt Indgangs- og Trappetaarn — hvoraf dog kun vestre Halvdel kunde fremdrages; Resten laa under Skovriderboligen. Men tidligere var man ved at opbryde et Gulv her stødt paa Taarnets Østmur. Dets Bredde har været 7 Meter og Fremspringet for søndre Langmur 6.

Ogsaa paa Bygningens Nordside fandtes Rester af et Taarn, dog af langt mindre Dimensioner. Den ydre Bredde har været c. 3, Fremspringet for nordre Langmur c. $1\frac{1}{4}$ Meter. Det har rummet Husets „Hemmelighed“, og Nordmuren aabnede sig tragtformet mod Søen. Selve Aabningen var 1 Meter bred, og da

Taarnbunden laa under Søens Overflade, kunde Vandet skylle ind og ud. — Det lille Nordtaarn laa ikke, som Sydtaarnet, udfor Husets Midte, men nærmere Vestenden, og da fortsatte Gravninger viste, at Anlægget trods mindre Uregelmæssigheder var afgjort symmetrisk, maatte vi vente at finde et lignende Taarn længere mod Øst. En Gravning her i 1944 gav dog negativt Resultat, og alligevel er det ikke usandsynligt, at Nordmuren har haft et saadant Taarn, symmetrisk med det vestre; men det har i saa Fald været et Karnaptaarn.

Ved Østgavlens Nordhjørne fandtes Rester af et stort 8-kantet Hjørnetaarn under nuværende Svinehus, hvis Sydside maatte undermineres og afstives, og her konstateredes tre af 8-Kant-Siderne. Da en Udmaaling viste, at Taarnet maatte naa ud paa Svinehusets Nordside, umiddelbart ved Søen, blev der gravet her; men alt var ødelagt, selv Fundamenterne var forstyrrede.

Efter Fundet af dette nordøstre Hjørnetaarn søgte vi at finde et tilsvarende ved Husets nordvestre Hjørne. Det var en vanskelig Opgave. En Aarrække tidligere havde man ført to Spildevandsledninger igennem paa det Sted, hvor Taarnets østre Del havde staaet. Over Resterne af dets søndre Del var den nuværende Stalds Nordgavl opført, og umiddelbart Nord for Gavlen havde man anlagt en Ajlebrønd. Vi prøvede alligevel og fandt da ogsaa nogle spredte Rester af Taarnfundamentet; men vi maatte helt ned i og under Vandstandshøjden, og kun ved Taarnets nordligste Hjørne kunde en lille Samling af Fundamentets Kampesten indmaales.

At her havde staaet et Taarn, svarende til det nordøstre, var sikkert nok, og Bryskes Borghus tegner sig da for os i hele sit klare Anlæg: Et langt, rektangulært Hus, paa hvis Sydside et fremspringende firkantet Taarn næsten nøjagtig ud for Midten. Paa hvert af Nordsidens Hjørner et stort 8-kantet Taarn, der baade sprang frem for selve Nordsiden og for Gavlen. Desuden her paa nordre Langside et, mulig to, mindre, firkantede Taarne — det, der fremdroges, havde rummet en „Hemmelighed“.

Det var Kældermurene, hvis Rester var bevarede, og ved en Gravning Syd til Nord i Husets vestre Halvdel saas det, at Kældergulvets Stenbro hældede mod Nord, hvad der *mulig* kunde skyldes, at den var en bevaret, ydre Stenbro fra et endnu ældre Langesø. Saa usikkert dette end er, skal her dog peges paa et Moment, der kunde tolkes som et Vidnesbyrd i samme Retning: Hvis Bryskes Hus havde været den ældste Munkestensbygning paa dette Sted, kunde man have ventet at finde et ensartet Materiale i Murene; men skønt der var saa lidt Murværk bevaret, traf vi ikke faa forskellige Typer af Munkesten.

I Sydjurens vestre Halvdel findes en Dør, som har Dobbeltfals mod Kælderen. Yderfalsen har Smig, i østre Inderfals ses en Dørstabel. I Døraabningen et Munkestensgulv, som næsten ikke bærer Spor af Slid; men om vi heraf tør slutte, at Døren ikke er oprindelig, er dog usikkert. Derimod er en 2,70 Meter bred Portaabning længere mod Vest i samme Mur afgjort senere, hvad der ogsaa gælder en Portaabning i Østgavlens nordre Del. Her indenfor har der været et østligt Rum, som var adskilt fra Kælderenes øvrige Del ved en Mur, funderet paa Opfyldningslag, mens Murene ellers er funderet paa det rene Bundlag.

Munkestenenes Normalmaal er $26\frac{1}{2}$ à 27×13 à 14×8 à 9 Ctm., men der

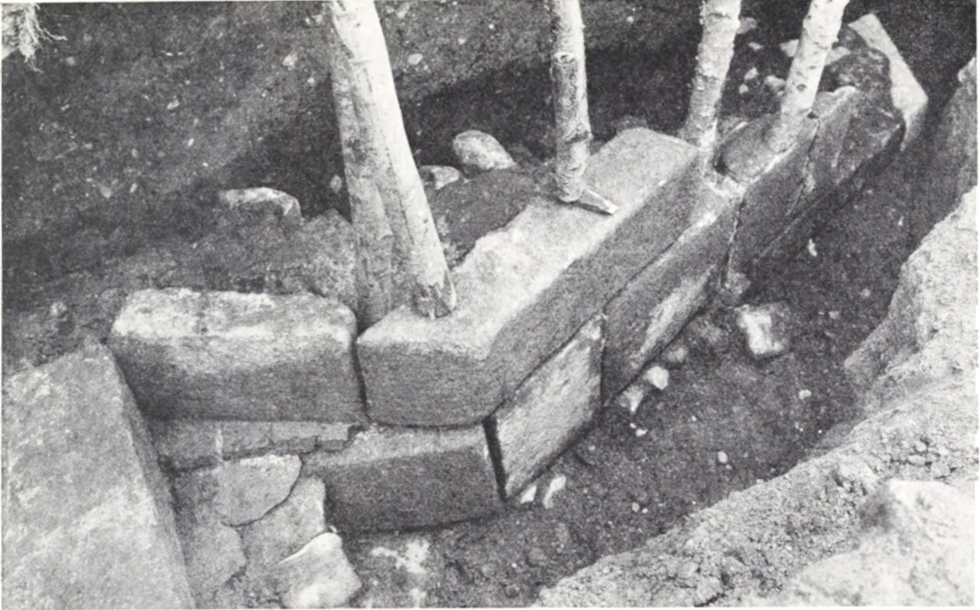

Fig. 4. Rester af nordøstre Hjørnetaarns Kvadersokkel, set fra Syd. — Til venstre ses et lille Stykke af Gavlens Sokkel.

findes Sten, hvis Længde naar indtil 29, Bredden indtil 15 og Tykkelsen indtil 10, og i Sydmurens Portaabning, hvis Munkestensgulv bestaar af et meget blandet Materiale, varierer Længderne fra $24\frac{1}{2}$ til 29. — Borghusets østre Del ($12\frac{1}{2}$ Meter af Sydmuren og en stor Del af nordre) har haft en ydre Sokkel af veltilhuggede Granitkvadere — 2 Skifter i Sydmuren; i Østgavlens nordre Del 3 (mulig ogsaa i Nordmuren). Terrainet falder mod Øst og endnu stærkere mod Nord, hvorfor Hjørnetaarnets Sokkel har haft endnu flere Kvaderskifter*).

En af Kvaderne i Sydmuren har Rundstav paa Forkanten, og ikke faa i Østgavl og Hjørnetaarn har Skraafas, men denne sidder ofte paa Stenenes Underkant. De er alle af en anden Karakter end Kvaderne i vore Renaissancebygninger, mens de ganske svarer til Stenene i de romanske Kvaderkirker. Da der desuden i det lille Nordtaarn findes en halv Vinduesoverligger af Granit fra et romansk Vindue, kan der ikke være Tvivl om, at Kvadermaterialet stammer fra en helt eller delvis nedbrudt Kirke. — Selve Langesøs Sognekirke, Kirken i Vigerslev, vides ifølge et Kongebrev at have været „under Bygning“ i 1554, altsaa paa det Tidspunkt Anthonius Bryske opfører Langesø, og en Undersøgelse viser, at denne Granit-Kvaderkirke er ombygget i sen Middelalder. Den har faaet Taarn i Vest, en Korsarm i Syd og Nord udfor Skibets østre Halvdel, og i Stedet for det gamle Kor et nyt af samme Bredde som Skibet. Skib og Korsarme har Krydshvælvinger, mens Koret, *som er det yngste*, har en betydelig højere, 8-ribbet Hvælving, og ingen af disse Ombygninger, hvis Hovedmateriale er røde

*) Da vestre Del af Nordmuren i saa høj Grad er demoleret, og Murværket i nordvestre Taarn helt er forsvundet, er man ikke i Stand til at bedømme, om der her — ud mod Søen — har staaet en lignende Kvadersokkel; men det er sandsynligt.

Munkesten, kan være yngre end fra Tiden omkring 16. Aarhundredes Midte. Da Koret er det yngste, maa det være det, som var „under Bygning“ i 1554.

De Sokkelprofiler, vi traf i Langesø, findes ogsaa i Vigerslev, og skønt der i Kirkens Tilbygninger ses mange Kvadere som Bælter i Murene, maa der være blevet ikke faa tilovers. Der kan ikke være Tvivl om, at det er i Vigerslev, Anthonius Bryske har hentet Kvaderne til sit Hus. — I Kirkens Kor fik han sin Grav, og her laa hans Gravsten foran Alteret. Han har sikkert selv valgt sit Hvilested i dette højthvævede Rum, der er skabt samtidig med Borghuset, og vi kan vel formode, at ogsaa Koret skyldes Bryskes Initiativ.

Gravstenen (nu ved Korets Nordmur) viser Rigskansleren i Relief under en Arkade. Langs Stenens Rand en Indskrift, og i de 4 Hjørner hans Forældres fædrene og mødrene Vaaben. Nær i Slægt med den er en Stentavle fra 1554 paa Langesø med hans fædrene og mødrene Vaaben, Bryskes og Gyldenstiernes, i Relief under hver sin Arkade, fornedet en Indskrift*). Tavlen, der ligesom Gravstenen, er af gullandsk Kalksten, har utvivlsomt oprindeligt siddet over Borghusets Indgang, og begge hører til de skønneste Arbejder fra vor tidlige Renaissance. Museumsinspektør C. A. Jensen har paavist, at de skyldes samme Mester, og at de kan antages udført i 1550-erne.

I Forlængelse af Borghusets Vestgavl er der fremdraget Rester af en Hegnsmur, som kan følges indtil c. 11 Meter Syd for Gavlen, og op til denne Mur er der, endnu mens Bryskehuset stod, tilbygget to Udhuse, et lille i Øst, et større i Vest, hvis Vestmur allerede blev fremdraget i 1940. — I Flugt med Hegnsmuren, 35 m Syd for Borghuset, stødte vi paa den hos Niels Ringe viste Økonomifløj. Vi fandt Rester af et Bindingsværkshus med Længderetning Øst til Vest. Af Syd-murens Fundament var vestre Del bevaret, Nordmuren helt forsvundet. Indenfor Vestgavlen laa 2 smaa ovale Bagerovne og, springende frem udenfor Gavlen, en stor, rund Bagerovn, 2,55 m i indre Diameter. Øst for den store Ovn var der, mellem de 2 smaa, en Indfyrings- og Skorstensplads. Ovnene er murede af Munkesten i forskellige Typer, der staaer Borghusets nær, og den store Ovn, som er bedst bevaret, har regelmæssigt Renaissanceskifte. Alle Ovne er opført paa et svært Kampestensfundament i flere Lag, ligesom Borghusets, og som dette hvilende paa det rene Bundlag. Den store Ovns Gulv er senere blevet hævet ved en Opfyldning af Kampesten; men de Gulvsten, der har ligget herpaa, er nu forsvundet. I den lille, søndre Ovn er det meste af Murværket og Gulvet borte, mens den lille nordre er ombygget med smaa Mursten fra sidste Halvdel af 17. Aarhundrede, svarende til et lille Stykke Mur, der var tilbage fra det mellemste Anlægs Hovedbygning. — Efter Niels Ringe har der i Økonomifløjen været et Bryggers, og et lille fremdraget Brudstykke af et ovalt Gulv med én Stens Mur om er antagelig en Rest herfra. Tæt ved fandtes en rund Kampestensbrønd, som hvilede paa en firkantet Brøndramme af Bøgetræ med afrundede Kanter.

Økonomifløjen gaar tilbage til Bryske, selv om den sikkert er nogle faa Aar

*) Indskriften lyder: ANNO · DNI · 1554 · FIERI · ME · FECIT · ANTHONIVS · BRYSCHE · EIVS · TEMPORIS · REGNI · DANICI · CANTZELLARIVS · SVE · ETATIS · 54 (i Herrens Aar 1554 lod Anthonius Bryske mig gøre, paa den Tid da han var Danmarks Riges Kansler, i hans Alders 54de Aar).

Fig. 5. Bagerovnspartiet, fremdraget i nuværende Slotsgaard, set fra Nord. — Til højre ses den store Bagerovn, til venstre Rester af de to smaa Ovne med Indfyriingspladsen imellem.

yngre end hans Borghus. Den er imidlertid ikke blevet brudt ned samtidig med dette, men er blevet staaende og gaet over i det mellemste Anlæg. Derfor er den kommet med paa Ringes Plan, og derfor finder vi to Stenbroer over hinanden, den nederste fra Brysketiden, den øverste fra mellemste Anlæg. Nederste Stenbro ligger 125 Ctm., øverste 90 Ctm. under nuværende Slotsgaards Plateau. — Undergrunden eller Bundlaget er Morænegrus og Sand, og mens Økonomifløjen laa paa vandret Terrain langt fra Søen, stod Borghusets Nordmur paa Skrænten umiddelbart ved Søbredden, hvor Søen og navnlig Vandaarer fra det høje Terrain i Syd har faaet Undergrunden til at skride. Derfor var Nordmurens vestre Halvdel stærkt ødelagt, og naar det lille Nordtaarn dog stod forholdsvis velbevaret, er det, fordi Taarnene var dybere funderede end Nordmuren.

Efter Undersøgelserne er det blevet klart, at det Taarn, der paa Niels Ringes Plan ses nordligst ved Østsiden af det mellemste Anlægs Hovedbygning, ligger dør, hvor Bryskehusets nordvestre Hjørnetaarn har staaet. Da det med stor Sikkerhed kan skønnes, at den „mellemste“ Hovedbygning har været af Bindingsværk, maa det forekomme usandsynligt, at man op til den har bygget et grundmuret Taarn. Langt rimeligere var det, om det var Bryskes Hjørnetaarn, som var blevet staaende, og Bindingsværksbygningen, som var opført op til det. De „smaa Huller“ i Stedet for Vinduer, som Ringe omtaler, vilde ogsaa bedre harmonere med Bryske-Tiden, og naar han siger, at Taarnet „ovenom“ var af Bindingsværk, kunde det vel formodes at have været saa beskadiget, at øverste Del er blevet taget ned og erstattet med en lettere af Bindingsværk. — At Ringes Hjemmelsmand ved 1840, omtrent 65 Aar efter Taarnets Nedbrydning, har erindret det polygone Taarn som rundt, er forklarligt.

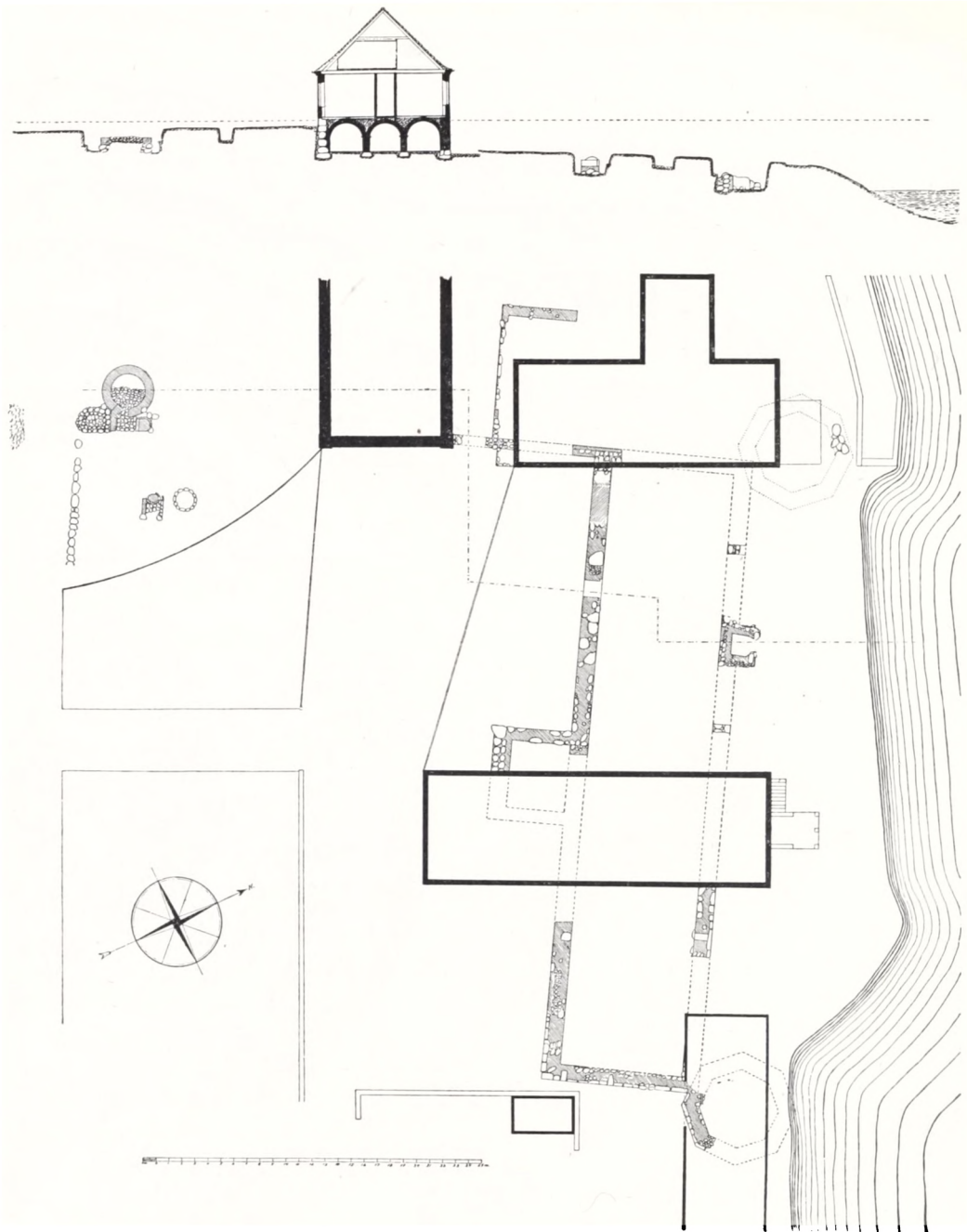

Fig. 6. Øverst et Snit Syd til Nord gennem Udgravningsarealet (Snittet er lagt gennem Slotsgaarden, nuværende Nordfløj og Skovriderens Have ud til Søen).

Under Snittet Plan af Udgravningerne. — I Slotsgaarden ses Rester af den gamle Økonomifløj med Bagerovnene. — Resterne af Bryskes Borghus strækker sig ind under og mellem Staldbygningen (øverst), Skovriderboligen og Svinehuset (nederst). — Maalt af Børge Skovhaug.

Bryskes Borghus hører som Type sammen med en Gruppe fra Tiden efter Grevens Fejde 1534—36: Hesselagergaard, Egeskov, Borreby, Nakkebølle og Ørbækklunde*). — Da mange Adelsgaarde var lagt øde under Fejden, blev de nye klart og bevidst byggede med Forsvar for Øje. De fik, som i Langesø, paa den ene Langside et Indgangs- og Trappetaarn, paa den anden 2 Hjørnetaarne, der i Hesselager er polygonale, i Egeskov cirkulære og i de andre kvadratiske. Desuden fik Borreby og Ørbækklunde paa den Indgangen modsatte Side et Taarn, der i Ørbækklunde, som i Langesø, rummede en Hemmelighed.

Over en hvælvet Kælder har disse Borghuse 2 Etager og herover en Halv-Etage foroven. Baade den og den øverste fulde Etage krager ud over den underliggende, og i Halv Etagen findes et Skytte-loft med smaa Skydeaabninger i Muren. — Disse „Herreborge“, som Francis Beckett kalder dem, er alle fynske med Undtagelse af Borreby i Sydvestsjælland, som er opført af Fynboen Johan Friis, Kongens Kansler, der 18 Aar tidligere havde bygget Hesselagergaard.

Et væsentligt Moment i disse Borghuses arkitektoniske Holdning er de 2 øvre Etagers Udkrægning med Konsol-baarne Buefriser. Dette Motiv findes ligeledes i det østfynske Rygaard, som Francis Beckett medregner til Herreborgene, og lærerigt er det ogsaa at sammen-

*) Se Kunstakademiets Opmaalinger ved Hans J. Holm — I. Danske Herreborge fra det 16de Aarhundrede. Teksten af Francis Beckett.

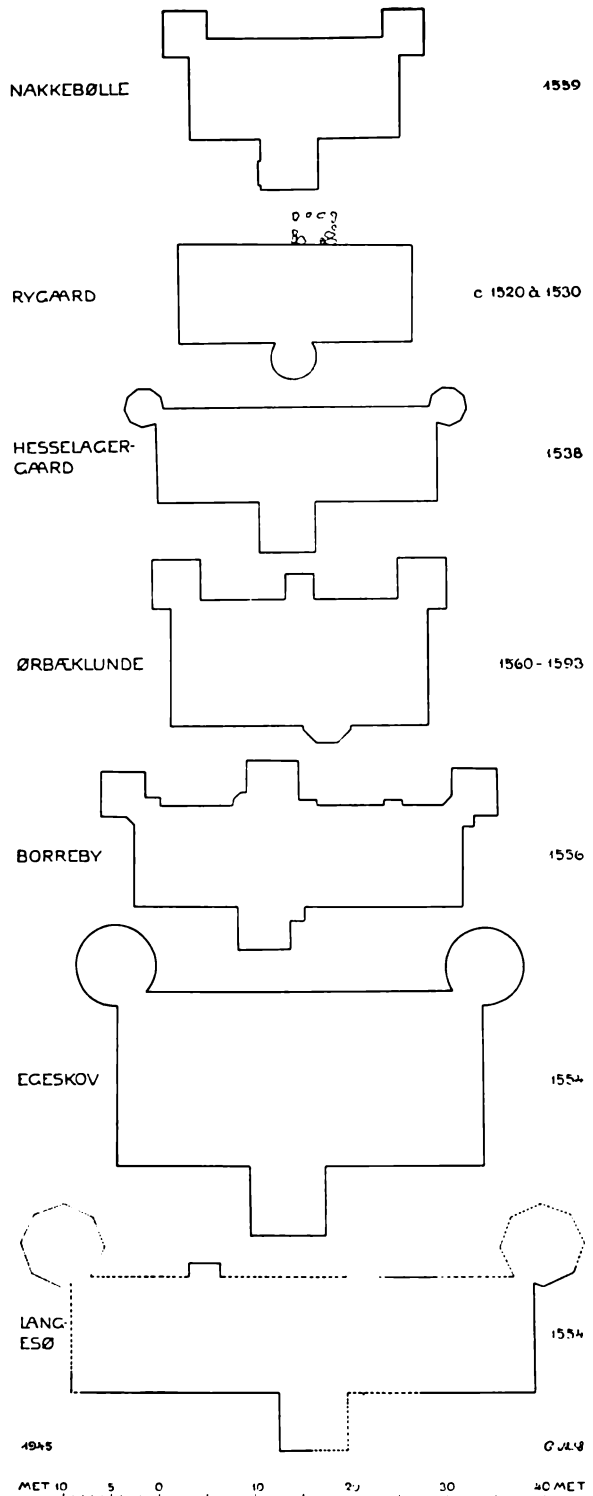

Fig. 7. Grundplaner af „Herreborgene“, det ny-udgravede Langesø medtaget.

ligne Rygaard, der stammer fra Tiden før Grevens Fejde, med de efter Fejden opførte Borghuse, som i deres klare Forsvarssystem nedstammer fra fransk Borgbygningskunst. Ikke blot har de Flanketaarne, der kan bestryge alle Husets Sider, men ogsaa de franske Borges *mâchicoulis*, „Skoldehuller“, som fra Skytte-loftet fører skraat nedad gennem Muren under Udkragningen. I Rygaard mangler baade de flankerende Hjørnetaarne og Skoldehullerne, og karakteristisk er det, at disse Skoldehuller ogsaa savnes i Ørbæklunde, der først blev fuldført et halvt Aarhundrede efter Grevens Fejde, da den nye Generation ikke mere frygtede de Plyndringer og Ødelæggelser, som var fulgt i dens Spor.

Langesø, der tilhører samme Plantype som Hesselagergaard, Egeskov, Borreby, og Nakkebølle, har sikkert ogsaa i arkitektonisk og fortifikatorisk Udvikling sluttet sig nær til dem. Dets Hjørnetaarne var polygonale som Hesselagergaards, hvis smaa Lysaabninger bringer de „Huller“ i Erindring, der af Niels Ringe omtales i det gamle Taarn. Indgangen til Huset har sikkert været paa Siden af Trappetaarnet ligesom i disse Herreborge, og mulig har Døren haft Faldgitter, hvad der efter al Sandsynlighed har været Tilfældet i Egeskov og Borreby, som var Langesøs samtidige. Ligesom i disse synes der at have været tøndehvælvte Kælder under Bryskes Borghus, derimod adskiller dette sig ved at have haft Kælderdør i Sydturen, og det er ikke lykkedes i Langesø at paavise de Borggrave, der omgiver de andre Herreborge.

I Hesselagergaard og Egeskov er Murskiftet middelalderligt, mens det er vaklende i Langesø og Renaissanceskifte i Borreby. Alle hører de hjemme i den Brydningstid, da den unge Renaissance endnu var præget af Gotik, og trods alt det, der knyttede dem sammen, er de dog saa forskellige, at det er ufrugtbart at gisne om de arkitektoniske Detailler i Langesø. Men Bryskes Hus har næppe staaet tilbage for de andre. Ligesom Hesselagergaards og Borrebys Bygherre, Johan Friis, og Egeskovs, Frands Brockenhuus, var ogsaa Antonius Bryske en af Landets første Mænd. — Lad os sammenligne Størrelsen af deres Borghuse (selv disses rektangulære Kerne): Egeskov spænder over det største Areal, 689,40 m², Langesø følger efter med 588 m², Borreby med 362,52, og Hesselagergaard med 280,32. Men Egeskov er et Dobbeltus, hvis Længde kun er 38,3 m, mens Langesø naar helt op paa 49. De andre Herreborge er betydeligt mindre. Set fra Syd maa Bryskes Borghus have virket uforholdsmæssig langt, Nordsiden derimod rig og levende, og stærkt maa den have virket, naar den saas fra den anden Side af Søen med de røde Munkestensmure og -taarne spejlende sig i Vandet*).

Et Tab for vor Renaissancearkitektur, at dette Hus er forsvundet.

---

*) En udførligere Redegørelse for Udgravningerne med alle Enkeltheder og et omfangsrigt Billedstof vil fremkomme i Lehnbaron H. Berner Schilden Holstens Slægtbogs III. Del.

Fig. 1. Helleristning med Pløjescene paa Litsleby Udmark i Bohus Len.

NORDISKE OLDTIDSPLOVE

Af P. V. GLOB

DE sidste fem Aars forcerede Tørvegravning har med 6 Plovfund fra jyske Moser fordoblet vor Samling af Oldtidsplove, som derved er blevet langt den største og værdifuldste i hele Verden. Det er naturligt, at Oldsager af Guld og Bronze, eksempelvis de hornede Hjelme fra Viksø Mose, i den almindelige Bevidsthed staar som de betydeligste blandt Krigstidens Tørefund; men fortæller en Oldtidsplov os ikke paa en Maade meget mere om os selv? I Danmark har jo Landbruget været det bærende Erhverv gennem 4000 Aar, og vort Land er det i Europa, der har den største Procentdel af sit samlede Areal under Plov.

De fundne Plove og Plovdele er helt af Træ og stammer, saa vidt de er daterede, fra et sluttet Tidsrum, Bronzealderens Slutning og den ældste Jernalder, hvilket har sin særlige Aarsag. Foruden disse Træplove kendes der en lille Snes

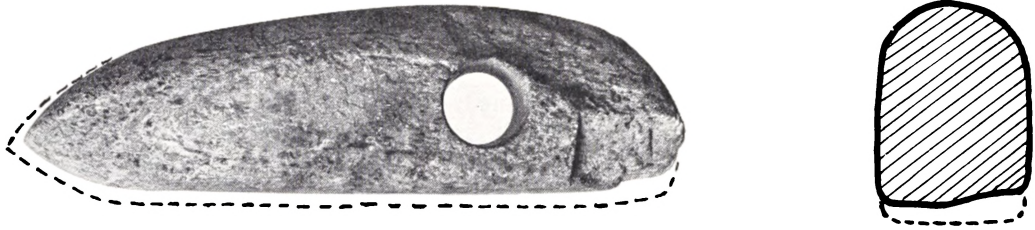

Fig. 2. Stenskær til Stenalderplov (set fra Siden og i Tværsnit med den bortslidte Del indtegnet).

Stenkiler, der er blevet tydet som Plovskær. De kaldes almindeligvis „Skolæst-økser“ paa Grund af deres Form med flad Underside og højthvælvet Overside. De er gennemboret i Siden med et stort Hul parallelt med Æggen (Fig. 2). Denne Type er karakteristisk for Europas ældste Agerbrugskultur, den baandkeramiske Kultur, som den kaldes paa Grund af sin Keramiks særlige Ornamentik i slyngede Spiral- eller Vinkelbaand. Denne Kulturs Hovedomraade laa omkring Donau med Bifloder, hvorhen Kendskabet til Kornavl og Husdyrbrug allerede omkring Aar 3000 f. Kr. havde bredt sig fra Asiens gamle Kulturlande. Den kendes fra vældige Byanlæg og talrige Bopladser, der særlig findes i de frugtbare stenfrie Løss-Omraader. Her har man utvivlsomt først fundet paa at øge Træplovens Slidstyrke ved Indsættelse af et Stenskær. Fra Donaulandene bredte den baandkeramiske Kultur sig efterhaanden over vidtstrakte Omraader lige fra Belgien i Vest til Polen i Øst og mod Nord til Oders nedre Løb. Fra sidstnævnte Sted kan Paavirkningen spores over Rygen til Sjælland og Skaane, og med den har de første Plove forsynet med et Stenskær allerede ved yngre Stenalderens Begyndelse for mere end 4000 Aar siden naaet vort Land.

Det meget lille Antal Stenskær, der kendes fra Stenalderens mange Aarhundereder, kunde tyde paa, at Ploven kun har været lidet brugt; men dette er utvivlsomt ikke Tilfældet. Naar der kun er fundet saa faa Skær af denne Type, skyldes det vel, at en Plov med et saadant Skær ikke har været egnet til de stenede danske Agre, thi paa Løss-Sletterne, denne Plovtypes Hjemsted, er der ingen Sten. Heroppe har man hurtigt opgivet at bruge Stenskær; men Ploven selv har man naturligvis ikke givet Slip paa, blot lavet den helt af Træ. At en Plov med Træskær var anvendelig, viser dens lange Brug helt op mod vor egen Tid, særlig paa de stenede Jorder i Sverige og Norge.

Hvorledes Stenalderploven har set ud, kan vi saa nogenlunde slutte paa Grundlag af Stenskærenes Slidmærker. Det maa have været en af de saakaldte „Saaleplove“ med et horisontalt løbende Skær, som vi kender dem fra Bronzealderen her i Landet og fra svenske Helleristninger ligeledes fra Bronzealderen. Denne Plovtype findes nu i fire Eksemplarer fra midtjyske Fund fremkommet i 1930, 1942 og 1945. Den bedst bevarede Plov er fra Hvorslev mellem Viborg og Randers og pollenanalytisk bestemt til yngre Bronzealder. Den er tildannet af et naturformet Stykke Asketræ, en Tveje, hvoraf den ene Del er formet til et 73 cm langt vandret Løb, Saalen, hvis Forende udgør Skæret, og i hvis Bagende der er

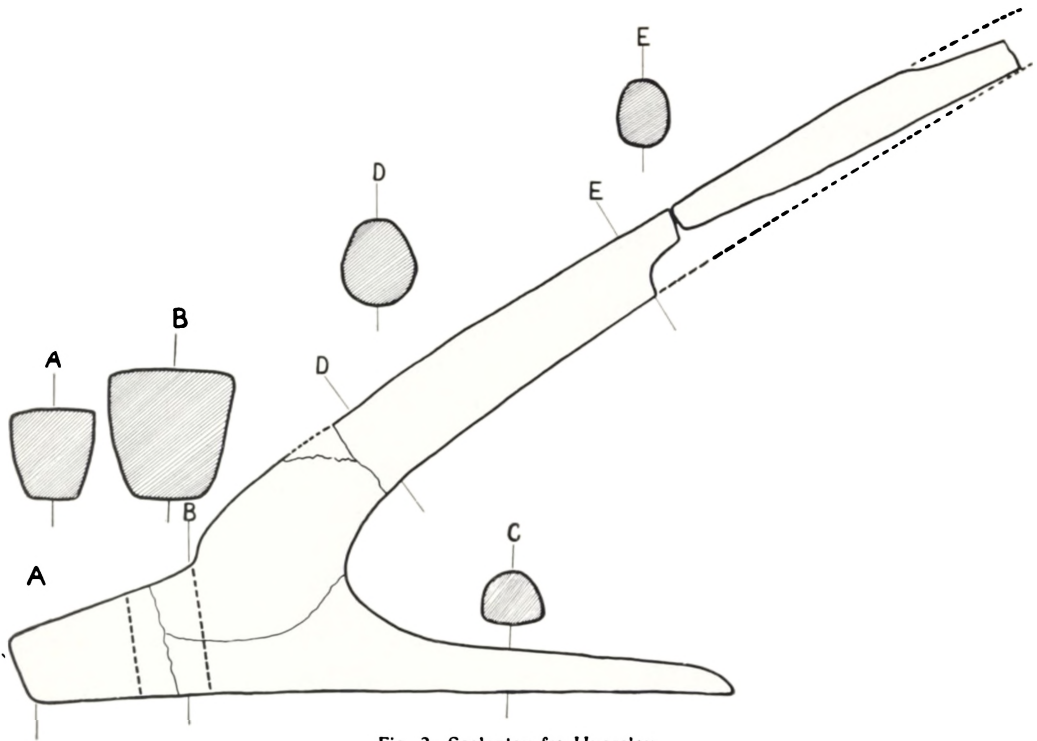

Fig. 3. Saaleplov fra Hvorslev.

nedmejslet et firsidet Hul, hvori et Styr har været indsat (Fig. 3). Den anden Del danner Trækstangen, Aasen, hvis forreste Ende, hvortil en Trækanordning til Oksernes Aag har været fæstet, nu er afbrudt og mangler. At denne Plov har været meget brugt, viser det stærke Slid paa Undersiden, der helt svarer til Sliddet paa de omtalte Stenskær.

En Plov af anden Konstruktion, ligeledes fra Midten af første Aartusinde før Kr., har længe været kendt. Den fandtes i 1884 ved Døstrup i Himmerland; men først et Fund fra Donneruplund mellem Vejle og Herning i Sommeren 1944 har givet den rette Forstaaelse af denne Type. Det er en sammensat Plov med buet Aas, i hvis nederste Ende der er udmejslet et firkantet Hul, hvori baade Styr og Skær er indsat (Fig. 4). Den har to Skær, et Forskær formet som en firkantet Stok, der ligger mellem to nedfældede Tappe i et andet Skær, der er pileformet og Plovens Hovedskær. Det pileformede Skær hviler paa Styret, der ender i en flad Tap med to Skuldre, og har været fastbundet til dette med Tovværk i en Rille i Bagenden (Fig. 4—5). Det er det pileformede Skær, der mangler paa Døstrupploven; her ligger Forskæret direkte paa Styrets forreste Ende, som paa Oversiden har en bred Rille, hvorved Ploven afviger fra Donneruplundeksemplaret. Hvorledes det paa Døstrupploven manglende pileformede Skær har set ud, viser et Fund fra Trollerup Mose ved Jelling, hvorfra et saadant Skær indgik til Kong Frederik den Syvendes Oldsagssamling, der i 1864 kom til Nationalmuseet; men ingen tænkte da paa, at det var noget til en Plov. Det var først det nye Fund fra Donneruplund, der bragte den rigtige Forklaring paa

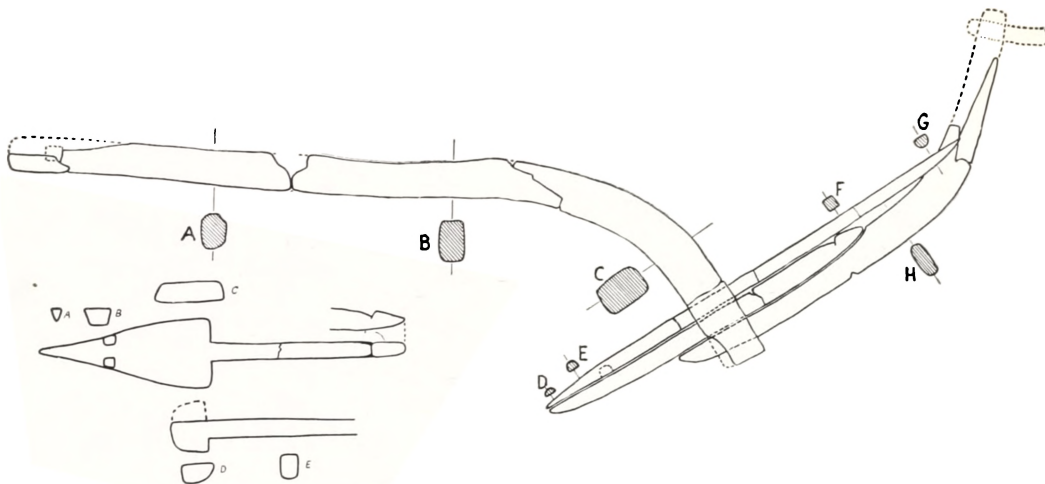

Fig. 4. S sammensat Plov fra Donneruplund, fornedet t. v. pileformet Hovedskær og Styr set fra Oversiden.

denne Plovtypes Konstruktion; men Nøglen hertil har altsaa ligget paa Nationalmuseet i firsindstyve Aar.

Det pileformede Skær giver Døstruptypen en meget stor Effektivitet og er denne Forms konstruktive Hovedled. Den har virkelig været i Stand til at trække en bred Fure i Mulden og er langt mere udviklet, end man tidligere har forestillet sig. Tilføjelsen af det pileformede Skær giver denne Plov en afgørende Lighed med en romersk Plovtype, der bl. a. kendes som Bronzemodel fra Köln, dog forsynet med dobbelt Muldfjæl (Fig. 10). Ved at holde Donneruplundploven lidt skraat, hvad Slidmærkerne viser, man har gjort, har den kastet Jorden lidt til Siden, hvorved det pileformede Skær har virket som en første primitiv Muldfjæl. Disse Plove uden særlig Muldfjæl kaldes med et gammelt nordisk Ord for en Ard, medens Betegnelsen Plov i Norge og Sverige samtidig brugtes om Redskaber med ensidig Muldfjæl. Ploven med Muldfjæl er maaske allerede kommet i Brug her i Landet i ældre Jernalder, hvortil et Stykke fra Tømmerby er blevet pollenanalytisk dateret. En lignende Plov er i Sommer fremdraget i Anbjærg Mose ved Silkeborg.

Hvorfor manglede det pileformede Skær paa Døstrupploven, der ser ud til at være henlagt i fuldstændig Stand i Mosen i Oldtiden. Løsningen er utvivlsomt den, at det er et Offer til de højere Magter. Ogsaa her har man, som det saa ofte er Tilfældet med Offergaver til Guderne, taget visse praktiske Hensyn, hvad der samtidig gælder de andre Plofund.

Donneruplundploven er et udslidt Redskab, hvor eksempelvis det pileformede Skær er slidt saa tæt ind til Trætappene, at de ikke længere har kunnet holde Forskæret paa Plads. Døstrupploven er sammenflicket af gamle og nye Stykker, idet kun Aasen og Forskæret bærer Mærker efter langvarig Brug, medens Styret og dets Haandtag er helt nye. Her har man undladt at lave det pileformede Skær. Det samme gælder et Fund fra Nørre Smedeby helt nede ved Danmarks Sydgrænse. Dette bestaar kun af Styrets nederste Del, det saakaldte Plovhoved, der paa Oversiden har nedfældet to Trætappe til Støtte for et Forskær.

Fig. 5. Helleristningsbillede paa Litsleby Udmark.

Fig. 6. Helleristningsbillede paa Aspeberget i Tanum Sogn.

Det her fremsatte underbygges yderligere af det Materiale, der er anvendt til Plovene. Til de stærkt slidte Stykker fra Donneruplund og Trollerup er der brugt Egetræ, altsaa en meget haard Træsart, medens der til Plovhoved og Styr i Fundene fra Døstrup og Nørre Smedeby er brugt de blødeste Træsarter Lind og Æl; men disse Plovstykker viser saa godt som ingen Slidspor. Forholdet er altsaa det modsatte af, hvad man kunde vente. Plovene af det haardeste Træ er de mest slidte.

Meget tyder virkeligt paa, at Plovene er henlagt som Offer i Moserne, og at man hertil enten har valgt Stykker, der var fuldstændigt udslidte, Dele af Plove eller Plove, hvor man har snydt paa Konstruktion og Materiale, og som vel var fremstillet til det samme, maaske kun benyttet en enkelt Gang ved en rituel Førstepløjning.

At Ploven har spillet en overordentlig betydningsfuld Rolle i Religionen gennem hele Oldtiden, en Betydning, der har holdt sig ned gennem Tiden, kan dokumenteres paa mangfoldig Maade. Ploven selv blev mange Steder betragtet som en Gave direkte fra Guderne. I Grækenland er dens Opfindelse tillagt Zeus, Dionysos eller Demeter, medens den i Ægypten tilskrives Agerbrugets mægtige Beskytter Osiris. I Kina henføres den til Hirsens Gud, og i Indien, hvor den signedes ved Præsters Berøring og kun maatte bruges under bestemte Stjernebilleder, er det Aevin, der har lært Menneskene dens Brug. Mesopotamiske Seglcylindre viser Plovstyret forklædt som Præst, eller maaske er han Præst. Paa nogle af disse Billeder ses Plove sammen med Stjernesymboler, og paa andre bringes Ploven som Offergave til Agerbrugets Gud. Hellig Afgrøde til ceremonielt Brug har i Grækenland været dyrket ved Eleusis paa Agre viet til Demeter, medens hellige Agre i Kina har været dyrket ceremonielt af Kejseren.

Plovens religiøse Betydning i Nordens Oldtid kommer tydeligt frem paa de svenske Helleristninger, der viser de samme Plovtyper som de mosefundne jyske Plove og tilhører som disse Midten af 1. Aartusinde f. Kr.

Fig. 7. Helleristningsbillede i Tanum Sogn.

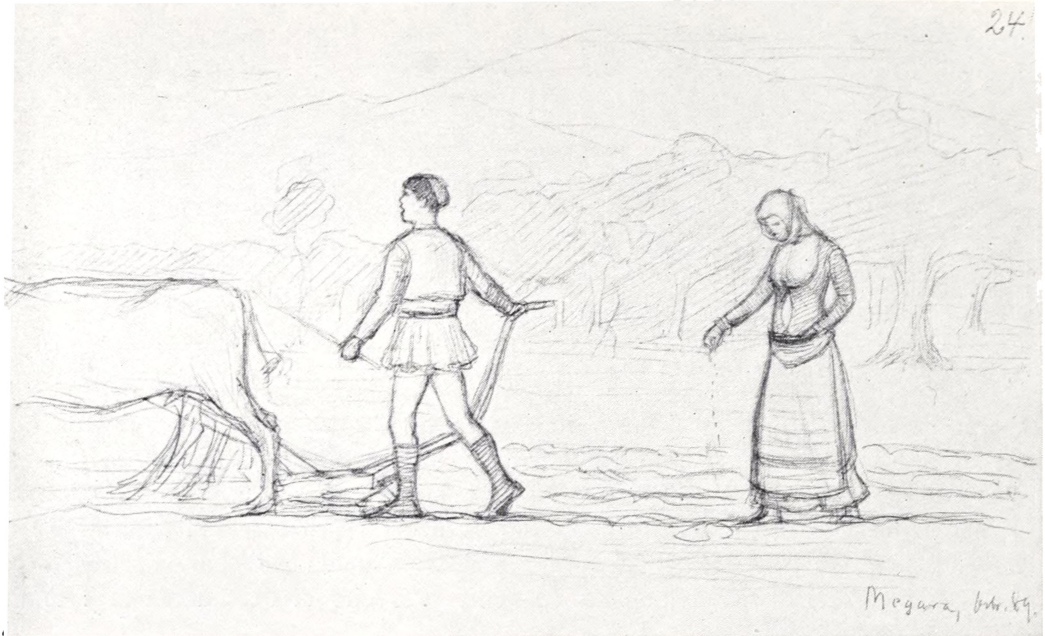

Fig. 8. Pløjescene ved Megara. Tegnet 1889 af Kunstneren Malthe Engelsted paa en Rejse i Grækenland.

Baade Saaleplove og sammensatte Plove findes gengivet her¹⁾. Saaleploven er blandt andet indhugget i en lille Klippeafsats, hvorover der risler et Væld, ved Litsleby Udmark paa Vestsiden af den Dalgang, der fra Syd strækker sig op mod Tanum Kirke i Bohus Len, og som hører til et af Verdens rigeste Helleristningsomraader (Fig. 1). Her findes samtlige hidtil kendte nordiske Plovbilleder med Undtagelse af eet, der ligger ved Valla Östergård i det sydligere liggende Quille Herred. Paa Plovbilledet ved Litsleby ser man en Saaleplov forspændt med Okser og styret af en stærkt phallisk Mand med en løvrig Gren i Haanden (Fig. 5). At der er gengivet en rituel Pløjning til Fremme af Frugtbarheden er vel hævet over al Tvivl. En Plov af Døstruypetype er gengivet paa Aspebergristningen. Ogsaa her er Ploven trukket af Okser med Nakkeag og styres af en phallisk Mand med en Kæp i Haanden (Fig. 6). Et Væld rinder her ned over den bageste Del af Billedet. Den afbildede Plov har tilsyneladende en noget højere anbragt Aas end de danske Plove fra Døstrup og Donneruplund, der findes fuldstændig gengivet paa den omtalte nyfundne Ristning ved Valla Östergård. En sammensat Plov af noget anden Type findes paa et lille Helleristningsfelt Nordvest for Litsleby. Den har lige Aas og en Sule som Støtte for Skæret (Fig. 7). Bemærkelsesværdigt er det, at den trækkes af en Hest med tydeligt angivet Øren og Bringe, tilsyneladende med Halen. Paa dette Billede har den „ægyptisk“ tegnede Mand som paa den førstnævnte Ristning ved Litsleby (Fig. 5) en Pose hængende ned bag sig. Det er vel en Sædepose, hvorfra Kornet har drysset ned i Plovfuren under de rituelle Pløjninger, Billederne gengiver. Ploven var jo i Oldtiden som langt senere baade et

¹⁾ Takket være en Bevilling fra Carlsbergfondet har jeg i Efteraaret 1945 haft Lejlighed til at gennemgaa de bohulenske Plovbilleder og havde her udmærket Hjælp af fil. kand. Åke Fredsjö, Göteborg Museum.

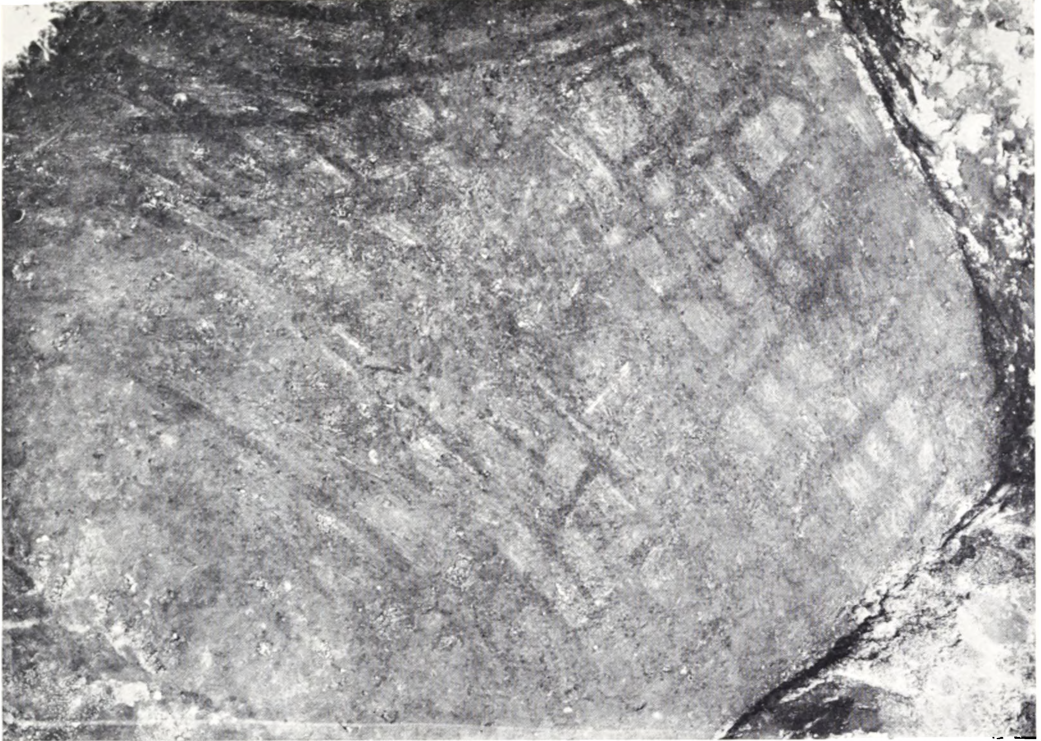

Fig. 9. Plovfure under Gravhøj fra ældre Bronzealder i Vesterlund, Vejle Amt.

Redskab til at behandle Jorden og til at pløje Sæden ned med. Dette fremgaar tydeligt af ægyptiske og græske Oldtidsbilleder. Fra nyere Tid er det her reproducerede Billede fra Grækenland, hvor Konen gaar bag Ploven og drysser Sædekornet i Furen (Fig. 8).

At den Plovkult, Helleristningerne gengiver, lever videre helt ned mod vor egen Tid i Sverige, viser det store Folkemindemateriale, som dér er indsamlet. Mange af disse Optegnelser illustrerer paa en levende Maade Bronzealderens Plovscener. Saaledes er følgende optegnet i 1923 og meddelt af en Mand født i Midten af forrige Aarhundrede: „Den første Saadag om Foraaret skulde der trækkes tre Furer med en Ard, som paa den Tid brugtes til at pløje Sæden i Jorden med. Furerne skulde altid trækkes saadan, at Jorden faldt mod Solsiden. Af denne Jord tog man lidt til at gnide Hestene med under Seletøjet, for at de ikke skulde komme til Skade under Foraarsarbejdet.“ En anden svensk Optegnelse fra Begyndelsen af dette Aarhundrede fortæller: „Naar man skulde pløje en Ager, var det altid gavnligt at have en Kvist af Korsvedbusken i Seletøjet, da den ikke alene sikrede Trækdyrene og Ploven mod Trolddom, men ogsaa befordrede Frugtbarheden.“ Disse to Optegnelser kunde staa som Underskrift til Plovbilledet fra Litsleby (Fig. 5), hvor man ser, at Plovstyreren netop er ved at trække tredje Fure, medens han holder en „Korsvedkvist“ i Haanden.

Hvorledes disse Plove har været anvendt, ses af de Plovfurer fra baade ældre Bronzealder og ældre Jernalder, der er fremdraget forskellige Steder i Jylland.

De viser alle, at man har pløjet i to Hovedretninger paa tværs af hinanden (Fig. 9). Talrige Optegnelser fra Sverige fortæller, at naar man pløjede sin Ager med Ard, skulde man køre paa Kryds og tværs. Naar det tilføjes, at dette var som Korstegn mod Trolddom, saa er det utvivlsomt en Betydning, man langt senere har lagt i denne for de omtalte Plove karakteristiske Anvendelsesmaade, som vises baade af de danske Oldtidsplovfurer og romerske litterære Kilder.

Naar vi i Danmark ejer en saa enestaaende Samling af Oldtidsplove, skyldes det, at der ved Midten af første Aartusinde f. Kr. har hersket en særlig Plovoffer-skik i Jylland. Her har man, maaske efter Foraarets rituelle Pløjning, der i flere Tilfælde er foretaget med Plove fremstillet alene til dette Formaal, henlagt Ploven eller en Del af den i en Offermose til Guderne for at sikre Landbruget Frugtbarhed og Lykke. Men det skyldes ogsaa de mange interesserede og vaagne Folk, der holdt Øje med, hvad der kom frem under Tørvegravningerne rundt omkring i Landet. For de tre Saaleplove fra Hvorslev, Sejbæk og Nysum maa vi takke Læge Ulrik Balslev, Kustode K. Ramsdal, Skive Museum, og Landbruger Regnar Pedersen, Nysum, for Nørre Smedebystykket Lærer R. P. Sørensen og Overgendarm K. Larsen og for Donneruplundploven Hemming Jørgensen og Lærer P. Degnbøl, Neder Donnerup Skole.

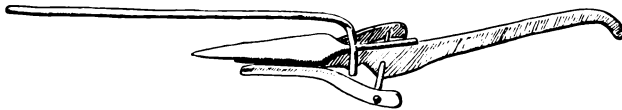

Fig. 10. Bronzemodel af romersk Plov fra Köln.

MANGLEBRÆT OG FOLKEKUNST

Af N. G. HEINE

MANGLEBRÆTTERNE optager i Dansk Folkemuseum — ligesom i de øvrige Museer af denne Art — en ikke helt ubetydelig Plads; men det tør næppe hævdes, at de i Publikums Gunst optager en Plads, der svarer hertil. Tværtimod betragtes de af adskillige Museumsbesøgende som Indbegrebet af museal Ked-sommelighed. Det kan derfor nok være paa sin Plads her at føre et lille Forsvar for dem og forsøge at klargøre, hvorfor disse firkantede Træstykker blandt Museumsfolk nyder en Popularitet, der staar i omvendt Forhold til den, de nyder blandt deres Gæster.

Maaske kan man sammenligne Manglebrætternes Rolle inden for Folkekunsten med den, Bøjlenaalene spiller i Arkæologien. De kan fungere som den faste Rygrad i Kronologien. Folkekunsten følger nemlig ikke Stilkunstens almindelige Love. Den benytter nok de forskellige Stilelementer; men den er yderst konservativ og sammenblander ofte Træk fra helt forskellige Stilperioder. Hertil kommer, at Manglebrættene forekommer i stort Antal, at de er af en rimelig Størrelse, og at de ofte er tidsfæstede. Naar de optræder som Kærestegaver, maa de betragtes som Udtryk for Folkekunsten i egentlig Forstand, altsaa ikke som Kunstindustri. Den giftelystne Bondekarl har naturligvis ofret en særlig Omhu og Interesse paa disse Kærlighedspanter, og de kan derfor — selv naar de er udført af Landsby- eller Købstadshaandværkere — anses for Vidnesbyrd om Bøndernes specielle Smag.

Manglebrættet er Rullens Forløber. Denne kom frem i 1700-Tallet; men paa Landet trængte den først igennem langt ind i det følgende Aarhundrede, ja, Manglebrættet finder endnu hist og her Anvendelse som et let og handigt Redskab, selv om det fordrer en ret betydelig Arbejdsindsats. Tøjet vikles om en trind Stok — Mangleholtet —, der lægges paa et Bord og rulles ved Hjælp af Brættet, som Manglersken holder med højre Haand i Haandtaget, mens hun hviler den venstre ved dets modsatte Ende. Dog, det er mere Brætternes Ornamentik end deres Brug, der interesserer os; og det samme synes at gælde deres Mestre; thi Manglebrættene har i de godt to Aarhundreder, de har været anvendt her i Landet, ikke undergaaet nogen væsentlig Udvikling.

Stort set er alle danske Manglebrætter af samme Type, hvorfor de let opfattes som ens og kedelige. De er rektangulære, bortset fra at de kan smalne noget til mod den ene eller den anden Ende. De har en nogenlunde plan Overflade, mere

Fig. 1. Frisisk Manglebræt i Nationalmuseet, 1749.

eller mindre dækket af Ornementer. De har et Haandtag, anbragt paa Oversiden nær den ene Ende. Og dermed kunde for saa vidt alt være sagt om Manglebrætter. Det er det dog ikke. Et Blik paa Udstillingen af slesvigske og holstenske Manglebrætter viser straks flere Eksempler paa en helt anden Type. Den er ret smal og virker næsten tilspidset, idet den i Brættets Forlængelse har en Pyramide af tre eller flere Rosetter (Fig. 1). Denne Type hører hjemme paa de frisiske Øer, hvorfra den har bredt sig noget mod Øst paa Fastlandet, mens den kan træffes saa langt mod Nord som paa Fanø. Sit Hjemsted har den formodentlig i Holland. Den er altsaa en udpræget nordvesteuropæisk Kysttype, som ikke kendes andre Steder. Manglebrætter af samme Type som de danske træffer vi derimod over store Dele af Vest- og Nordeuropa, medens Hestehaandtaget (se Titelvignet), som i saa høj Grad dominerer vore Manglebrætter, dog har et mere begrænset Omraade. Man finder det ret spredt i Nordtyskland og Holsten; men i Sønderjylland tager Hestene til i Hyppighed og synes at kulminere i det øvrige Danmark. Herfra maa de have bredt sig nordpaa i Sverige, indtil de næsten helt forsvinder i Mellemsverige. I Norge er de almindelige; men her anvendes ogsaa andre Dyr, især Løver, som Haandtag, hvilket man kun sjældent finder her i Landet. Forklaringen er den, at Hestehaandtagene, der først kommer frem i 1700-Tallet, ikke har naaet at brede sig videre, inden man ophørte at anvende Manglebrætter. Paa ældre Stykker finder man kun Bøjlehaandtag eller paa særlig fine Renæssancebrætter Menneskefigurer. Det er muligvis disse, der gaar igen i de Havfruer, der ikke er ualmindelige som Haandtag i sønderjyske Kystegne, hvorfra de vel har bredt sig til de sydfynske Øer. En Mellemsform mellem Havfrue og Hest er maaske de Havheste, som ogsaa findes her.

De ældste bevarede danske Manglebrætter synes at være fra 1620erne; men allerede paa den Tid er Typen fuldt udformet, og der er derfor Grund til at tro, at Metoden har været anvendt ogsaa før den Tid og formodentlig har Aner helt tilbage i Middelalderen. De ældste Manglebrætter bærer naturligvis Præg af Tidens Stilmode — Renæssancen (Fig. 3). De er ofte ret svære, idet de lidt inden for Kanten hæver sig til et fremtrædende, ofte ornamenteret Felt. I det følgende Aarhundrede flader Brættene sig ud og faar gerne en elegantere Form. De bliver længere og smallere og ofte noget tilspidsede. Den gamle Renæssanceform forsvinder dog ikke. Helt op efter 1800 finder vi dens forenkledede Efterkommere, især i Jyllands mere afsides Egne og paa Fyn.

Et af de ældste Manglebrætter i Dansk Folkemuseum er dateret 1633 (Fig. 4). Dets Overflade er ved Tekstbaand delt i 5 kvadratiske Felter, hver med et Cirkelornament i Karvesnit. Allerede saa tidligt finder vi altsaa denne fladefyldende, geometriske Ornamentik fuldt udviklet, som efter 1700 bredte sig i den Grad i

Fig. 2—5. Danske Manglebrætter i Nationalmuseet. — 2: Roskildeegnen, 1805. — 3: Grimstrup, Ribe Amt, o. 1650. — 4: Skovshoved, Nordsjælland, 1633. — 5: Stevns, 1822.

vor Folkekunst, at den ligefrem er blevet kaldt „Almuestil“. Saaledes som vi ser den her, synes den direkte at have arvet sine Motiver fra Gotikkens Stavnværk; men selve Teknikken, der kan udføres blot med en almindelig Kniv og en Passer, har ligesom den geometriske Ornamentik i det hele taget langt ældre Aner. Dens Udviklingshistorie er endnu ikke helt udforsket; men den kan i alt Fald følges tilbage til forhistorisk Tid. Tyske Forskere er ofte tilbøjelige til at opfatte Karvesnittet som en urnordisk Ornamentik i Modsætning til Antikkens fra Orienten paa-virkede Former. Dette synes dog yderst usikkert. Dens Udbredelsesomraade strækker sig over Størstedelen af Kloden; men som en fladedækkende Cirkelornamentik har den naaet sin højeste Blomstring i Egnene langs Nordsøens Kyster og paa de danske Øer (Fig. 2).

Fig. 6. Dansk Manglebræt i Nordiska Museet, Stockholm. — Jylland, 1766.

Manglebrætternes rektangulære Flader har dog ogsaa givet Spillerum for langt livligere, ornamental Fantasi end Karvesnittets tørre Konstruktioner, og vi kan finde en Rigdom af Eksempler lige fra ganske enkle, ja primitive, ridsede Ornamenter til Plante-, Dyr- og Menneskefremstilling i Fladsnit eller Reliefskæring. Det er dog kun i ret faa Tilfælde, at man har ladet Fantasien faa frit Spil. Oftest er det Manglebrættets Karakter af Kærestegave, der præger Motivvalget. Hjerter er saaledes meget yndede. Selv i Karvesnittet finder vi ofte Hjerter passet ind i Hjørnerne imellem Rosetterne (Fig. 2). Eller ogsaa er det ligefrem de to Mennesker — Manden og Kvinden — enten staaende med hinanden i Haanden eller i Skikkelse af Adam og Eva ved Kundskabens Træ. Dyr optræder ogsaa ofte parvis, paa en Gruppe Brætter fra Amager og Østsjælland i saa stor Rigelighed, at de uvilkaarligt fører Tanken hen paa Noahs Ark. Tit møder vi de to næbende Svaner, der skal symbolisere Ægteskabet, og Hjortene, der betyder Kærlighed.

Vi nærmer os her et farligt Felt inden for Folkekunsten: Symbolerne. De nævnte Motivets Symbolik er jo enkel og ligetil og anvendes for en stor Del den Dag i Dag; men naar man — som det ofte gøres — opfatter Krukken med den blomstrende Plante som Livstræet, der spirer op af Livets Kilde (Fig. 5), ja, naar man anser alle Folkekunstens Motiver for Symboler, selv om disses Betydning maaske allerede var glemt, da de udførtes, saa turde det være at vove sig lidt langt ud. Faktisk er Blomstervasen et af de hyppigst forekommende Motiver ogsaa paa Manglebrætter; men det syntes ikke derfor nødvendigt at søge dets Oprindelse længere tilbage end i Renæssancens Ornamentik. Et lille Eksempel kan maaske belyse

Folkekunstens Motivvalg. Blandt Nordiska Museets smukke Samling af danske Manglebrætter finder man en Række sjællandske, hvorpaa man med nogen Forbavselse genkender „den norske Løve“ i dens Cirkelfelt; den kan i øvrigt ogsaa findes paa Brætter fra andre Egne af Landet (Fig. 6). Derimod kender jeg ikke et eneste med det danske Rigsvaaben. Hvad er Aarsagen? I 1700-Tallet og Begyndelsen af 1800-Tallet fandt der en betydelig Import af norske Jernovne Sted til Danmark, hvoraf en stor Del havnede i Bøndergaarde. Disse Ovne var gerne prydet med rige Relieforamenter, og det var derfor naturligt, at Bønderkarlene søgte til Ovnen, naar de skulde have et Motiv til at skære deres Manglebræt efter; andre Relieffer fandt man jo sjældent paa en Gaard. Det norske Vaaben har fristet med sin stramme Form, og dets Symbolik har man ikke beskæftiget sig med (Fig. 7). Derimod fandtes det danske Rigsvaaben kun sjældent i alt Fald paa de ældre Ovne og var jo desuden ret vanskeligt at eftergøre. Formodentlig stammer de ofte forekommende Kongekroner og kronede Kongemonogrammer ogsaa fra

7

8

Fig. 7—8. Detailler fra norske Jernovne (efter Nygård-Nilssen, Norsk Jernskulptur). — 7: „Norsk Løve“. — 8: Frederik V's Monogram.

Kakkelovne (jfr. Fig. 6 og 8). Under alle Omstændigheder viser disse Eksempler, hvor varsom man skal være med at udpønske en dybsindig Symbolik.

Størstedelen af Manglebrætterne har Ejerindens Forbogstaver som et Led i Udsmykningen (A P D paa Fig. 3 betyder formodentlig Ane Peders Datter). Alligevel tør vi langt fra regne med, at de alle er skaaret af Frieren selv. Vi har Eksempler paa, at Initialerne er langt ubehjælpsommere skaaret end selve Dekorationen, hvilket kan udtydes saaledes, at der rundt om har siddet Folk, der har haft Billedskæring som Bierhverv. Saavel som de rigtige Haandværkere, har disse Folk udført Manglebrætter paa Bestilling; men maaske har de ogsaa solgt færdige Brætter, hvor der kun manglede at indføjes de nødvendige Initialer (f. Eks. Fig. 2).

Endnu venter en Række Problemer vedrørende Manglebrætterne paa at blive løst. Uvæsentlige kan man synes, at saadanne Problemer er; men som Ernst Schlee siger i Bogen om Slesvig-Holstens Folkekunst: Mangletræet kan paa Grund af sin hyppige Forekomst betragtes som en Art Ledefossil, der kendetegner et Landskabs Karakter og Stilling inden for Folkekunsten. En omhyggelig Indsamling af dem vil være et vigtigt Forarbejde til en indgaaende Folkekunst-Geografi.

Fig. 1. Ægyptiske Forme til Fremstilling af Fayencefigurer, t. h. moderne Aftryk af Formene. (Antiksamlingen). Ca. 4 : 3.

ÆGYPTISKE SMYKKER I NATIONALMUSEETS ANTIKSAMLING

AF MARIE-LOUISE BUHL

I Antiksamlingens ægyptiske Afdeling findes en Del ægyptiske Halskæder, som ikke før har været omtalt. Det er imidlertid morsomt at se, hvorledes man netop nu inden for Modeverdenen har Interesse for ægyptiske Smykker, idet man bruger disse som Forbillede for moderne Pynt. Desuden forekommer Dele af ægyptiske Halskæder i Forhold til andre Antikviteter fra dette Land hyppigst i Handelen, og det store Publikum kan for en overkommelig Pris købe dem og glæde sig over at besidde en original Oldtidslevning.

Kæderne i Antiksamlingen udmærker sig ved at være fuldstændige og ved hovedsagelig at stamme fra videnskabelige Udgravninger. Blandt dem findes der adskillige fra det Mellemske Rige (2160—1780 f. Kr.) og det Ny Rige (1580—1100 f. Kr.), medens kun to af Kæderne stammer fra ældre Tid (Fig. 2 foroven).

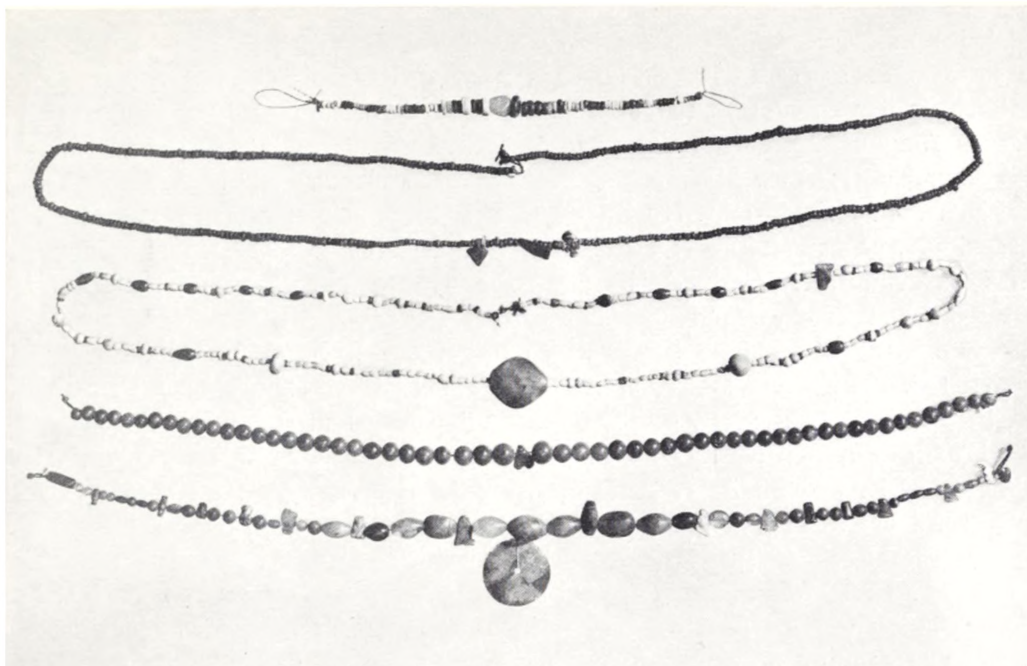

Fig. 2. Ægyptiske Perlekæder, den øverste tidlig-dynastisk, den næstøverste fra det Gamle Rige, Resten fra det Mellemste Rige. (Antiksamlingen). Ca. 2 : 7.

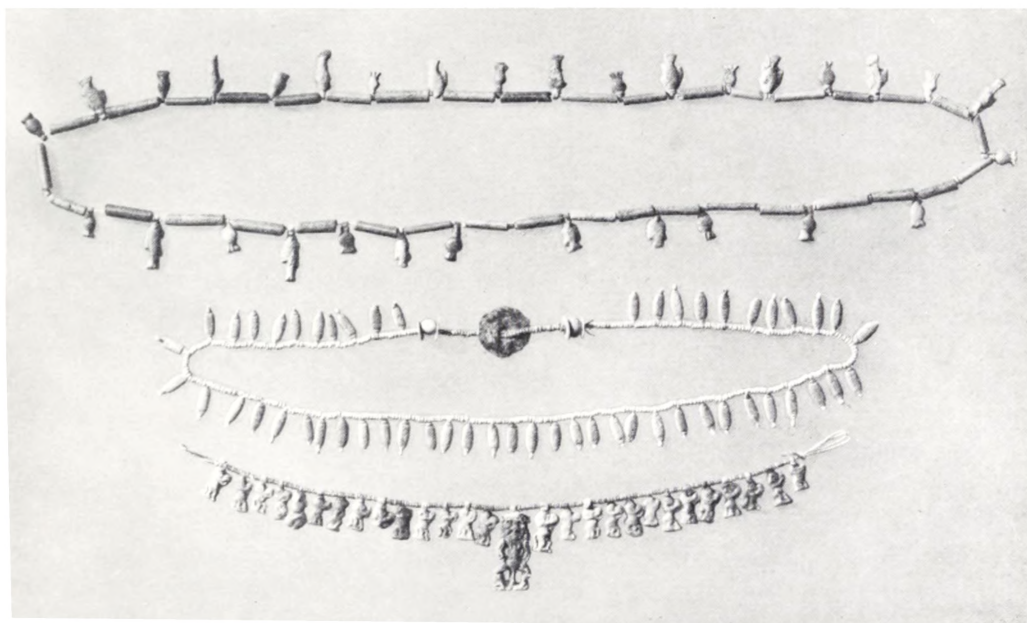

Fig. 3. Ægyptiske Perlekæder fra det Ny Rige. (Antiksamlingen). Ca. 1 : 3.

Fra Egypt Exploration Society's Forskninger i Abydos 1925—26 har Museet saaledes modtaget en Kæde (Inv. No. 8639) fra den tidlig-dynastiske Tid. Den bestaar af et stort Antal smaa flade Perler af Karneol, Granat og Fayence. I Midten er der anbragt en tøndeformet Perle af Chalcedon, som har skullet gælde for en Amulet. Karneol kom Ægypterne let til, idet der ude i Ørkenen omkring Nildalen fandtes store Mængder af denne Stenart blandt Kiselstenene.

Den anden Kæde (Inv. No. 8645), som ligeledes stammer fra ovennævnte Udgravninger, er dateret til det Gamle Rige (2900—2550 f. Kr.). Den er sammensat af smaa cylindriske, glaserede Perler, sorte, grønne eller blaa, og forsynet med tre Amuletter af ubestemmelig Form.

Som man ser, er disse Kæder af en meget enkelt Form, og de adskiller sig i øvrigt ikke fra Fund af Kæder fra samme Tid. Saasnart man naar frem til det Mellemsste Rige, varierer deres Sammensætning meget mere.

Blandt de tretten Kæder, der stammer fra British School of Archaeology's Udgravninger i Abydos i Aaret 1922, er det værd at fremhæve tre smukke Eksemplarer fra det Mellemsste Rige (Fig. 2 fornedet).

Den første Kæde (Inv. No. 7860) bestaar af 55 smaa aflange eller runde Karneolperler og 186 grønne eller blaa Fayenceperler af forskellige Former. I Midten er der indsat en stor flad Plade af Karneol. Desuden er Kæden forsynet med en Amulet af Ametyst, forestillende en lille Abe. Saasnart man finder Amethysten i en Kæde, ved man straks, at denne stammer fra det Mellemsste Rige, idet disse Sten kun optræder i dette Tidsafsnit, hvor de især var paa Mode i det 12. Dynasti (2000—1780 f. Kr.).

Den anden Kæde (Inv. No. 7869) er sammensat af alle mulige Stenperler, bl. a. Karneol, Ametyst og Fayence. Desuden er den forsynet med 15 Amuletter i Form af Falke, Skarabæer og Aber. I Midten hænger en tynd rund Plade af Sølv med et Hul i Centrum; den svarer til det ægyptiske Tegn for Solguden Re. Før det 12. Dynasti vilde Ægypterne have anset en saadan Sølvplade for meget kostbar, idet Sølv i ældre Tid paa Grund af dets Sjældenhed blev regnet for mere værdifuldt end Guldet. Dette Synspunkt ændredes imidlertid, saa snart Ægypterne kom i Forbindelse med de rige Sølvlande i Forasien, og siden det 15. Dynasti foretrak man Guldet frem for Sølvet.

Sølvpladen, som forestiller Solen, viser i Forbindelse med de smaa Abefigurer hen til Ægypternes Forestilling om Aberne, der ved Randen af Ørkenen hilser den opgaaende Sol. Morsomt nok ejer Antiksamlingen en af de mange smaa Kalkstenspyramider (Inv. No. AAd 20) fra det Ny Rige, hvor den samme Scene er gengivet, idet man i Toppen paa to af Pyramidens Sider ser Solskiven tilbedt af Aber, anbragt i en Solbaad (Fig. 4).

Den tredie Kæde (Inv. No. 7885) bestaar af kuglerunde Karneolperler og en stor Flue ligeledes af Karneol. I Amenemheb's Indskrifter fra det 18. Dynasti læser man, hvorledes den ægyptiske Konge hædrede sine tapre Officerer for Fortjenester ved at give dem forskellige Smykker. Blandt andet modtog de ofte en Flue, som var Symbolet paa den Utrættelighed og Iver, hvormed Sejrherreren forfulgte den slagte Fjende. Saadanne Udmærkelser svarer altsaa til Ordner i vore Dage. Da denne Kæde imidlertid stammer fra det Mellemsste Rige, er Fluens her

Fig. 4. Ægyptisk Kalkstenspyramide fra det Ny Rige. (Antiksamlingen). Ca. 1 : 3.

dog mere at betragte som Amulet end som Orden. Det 18. Dynasti's Fluer var i øvrigt altid af Guld.

Naar man betragter Halskæderne fra det Ny Rige, som Antiksamlingen dels har erhvervet fra Egypt Exploration Society's Udgravninger i Amarna i Aarene 1923—26, 1930—31 og dels fra Dr. phil. H. O. Langes Køb i Kairo 1930, faar man straks et levende Indtryk af den Rigdom paa Farver og Variationer i Formen, som netop er Kendetegnet for Kæder fra denne Tid. De fleste bestaar af Fayenceperler, og til Forskel fra det Mellemsste Riges er disse holdt i alle mulige Farver.

Ved Dateringen af Fayenceperler kan man nogenlunde gaa frem efter følgende Skema: I de tidligste Tider var Perlerne grønne eller blaagrønne. Disse Farver

var fremherskende indtil Pyramidetiden, hvor man fra det 4. Dynasti kan finde indigofarvede Perler. I det 12. Dynasti blev der anvendt en haardere Glasur, og Farverne var for det meste mørke, ofte graa-grønne. Undertiden kan man støde paa helt lyseblaa Fayenceperler, en Farve, der især bliver anvendt til de smaa Dyrefayencer, som var saa stærkt repræsenteret i dette Dynasti. I det 18. Dynasti finder man baade purpurfarvede, æblegrønne, violette og citrongule Fayenceperler.

Som Eksempler paa Kæder fra det Ny Rige kan man tage de tre Perlekæder, som Dr. H. O. Lange har købt i Kairo (Fig. 3).

Den første (Inv. No. 9200) viser en Kæde bestaaende af 404 hvide Fayenceperler. Ind imellem hver sjette og syvende sidder andre, gule og grønne Vedhæng af en aflang Form. I Midten er der anbragt en lille rund Bronzeplade med Hul i Centrum forestillende Solskiven, saaledes som man allerede har set det paa den ovenfor omtalte Kæde fra det Mellemste Rige. Kæden er desuden forsynet med 3 større turkisblaa Fayenceperler.

Den anden Kæde (Inv. No. 9201) er sammensat af 191 smaa blaa Fayenceperler. I Midten er der anbragt en forfra set ithyphallisk Besfigur af blaagrøn Fayence, omgivet til hver Side af mindre, musicerende Besfigurer vendt mod højre. Bes var som bekendt Kvindernes Gud eller Skytshelgen. Hans Billede blev ikke blot anvendt som Pryd til Kæder, men alle Slags smaa Toiletredskaber som Spejlhaandtag, Sminkekrukker, Nakkeskamler etc. blev forsynet med Gengivelser af den muntre Gud. Amuletter af Besfigurer kom paa Mode i det 18. Dynasti og holdt sig helt ind i Romersk Tid.

I det Ny Rige anvendte man til Halskæderne især smaa Fayencefigurer af Frugter og Fisk, og den tredie Kæde (Inv. No. 9202) viser netop en hel Del af disse Vedhæng, sat ind mellem smaa flade eller rørformede Perler. Ligesom Fiskene er Figurerne, der forestiller en eller anden ægyptisk Frugt (Granatæble?), alle forsynede med Øskener.

Antiksamlingen arvede for et Par Aar siden efter Dr. H. O. Lange en Mængde Forme af hvidgult og rødt Ler, som stammer fra det Ny Rige. Det er dem, som Ægypterne har anvendt til Fremstillingen af de smaa Fayencefigurer og Vedhæng, som vi har set pryde det Ny Riges Perlekæder. Ved Fabrikationen blev Formen fyldt med en Blanding af graahvidt Sand, som efter at have faaet Form og være blevet tørret, blev drejet rundt i pulveriseret Glas, d. v. s. Kisel, og derefter brændt. Fig. 1 viser to Forme, den ene med en Tegning af en Besfigur (Inv. No. 12024), svarende til den ovenfor omtalte, den anden gengiver en Fisk (Inv. No. 12056). De afbildede Aftryk har Museet ladet fremstille. Desuden er der Forme, som har været anvendt til Fabrikation af de mange Amuletter: Øjne, Hjerter, Strudsfer, Ddpiller, Isistegn, Papyrusstængler o. s. v., der dels blev hængt paa Halskæderne og dels anbragt i Mumiebindene hos den afdøde, og som paa Grund af deres magiske Kraft skulde hjælpe Ejermanden, hvad enten han nu var levende eller befandt sig paa farefulde Rejser i det ægyptiske Dødsrige.

Fig. 1. Hornkam fra Huldremose. (Nationalmuseet C 3476).
1 : 1.

KAMMEN FRA HULDREMOSE

Af HANS NORLING-CHRISTENSEN

I 1879 blev der af constit. Politimester Siersted, Distriktslæge Steenberg og Apotheker Hoffmeyer til Nationalmuseet indsendt et paaklædt Kvindeligt, fundet i Huldremosen ved Ramten, Nimtofte Sogn, Nørre Herred, Randers Amt.

I Mosen, der tilhørte Gaardejer N. Westergaard, var man under Tørvegravning stødt paa Fundet i ca. 3 Fods Dybde. Den døde Kvinde laa paa Ryggen med Hovedet mod Vest og Benene trukket op mod Underlivet. Højre Arm var afbrækket, venstre Arm bøjet ind over Brystet og fastbundet til Kroppen. Hun var iført forskellige Klædningsstykker, men da disse tidligere har fundet Omtale hos Poul Nørlund: „Klædedragt i Oldtid og Middelalder“ (Nordisk Kultur XV Side 49 f.) og inden længe vil blive publiceret af Margrethe Hald, skal de ikke gøres til Gensand for nogen Gennemgang her.

Det, vi i denne Artikel vil interessere os for, er dels at give en Beskrivelse af den smukke Hornkam (Fig. 1), der fandtes indsyet i en Lammeskindstrøje, i hvilken Liget var klædt, dels at forsøge en kulturel og en tidsmæssig Placering af Stykket.

Kammen, som er skaaret ud af eet Stykke Horn, er 9 cm høj og 6,2 cm bred, rektangulær af Form dog med svagt konvex Overside. Knapt Halvdelen af Kammens Længde optages af Tænderne, mens den anden Halvdel udgøres af et dekoreret Overstykke, der øverst har en lille Øsken. Dekorationen, der er ens paa begge Sider, bestaar af en rund Indskæring i hver Side og en timeglasformet Gennembrydning i Midten, endvidere er der foroven og forneden et vandret Zigzagbaand i lavt Relief, indrammet af to indridsede Linier.

Kamme af tilsvarende Form kendes ikke fra Norden, derimod leder Zigzagbaandet Tanken hen paa tilsvarende Ornamentter paa nordiske Ældre-Bronzealderkamme, ligesom de to Indskæringer og Gennembrydningen, al Forskellighed til Trods, kan sammenlignes med de tre Gennembrydninger, som ofte træffes paa nordiske Kamme fra Ældre Bronzealder.

Huldremosekammens lille Øsken møder vi ikke paa sikre Ældre-Bronzealderkamme; men at en saadan muligvis endda kan træffes i denne Periode, antydes af en Bronzekam med Øsken (Fig. 2) opløjet i en Høj paa Svendborg Bys Jorder. Dateringen af denne Bronzekam kan vel ikke siges at ligge fast; men dens Form og dens Zigzagbaandornamentik ligner dog meget, hvad vi træffer ved Ældre-Bronzealderkamme. Hertil kommer, at dens Form med den buede Overdel minder en Del om Kamme som de fra Borum Æshøj Grav B (Fig. 3) og Gjedsted (Fig. 4). Svendborgkammens nære Tilknytning til en norditaliensk Kam fra Gorzano (Fig. 5) fæstner yderligere dens Datering til Ældre Bronzealder, idet Gorzokammen synes at kunne dateres til o. 1400 f. Kr., et Tidspunkt, hvor den Ældre-Bronzealderkultur stod i fuld Blomst herhjemme.

Det samme Omraade, hvorfra Gorzokammen stammer, byder paa Kamme (Fig. 6—7), der baade med Hensyn til langstrakt Form og runde Sideudskæringer har saa stor Lighed med Huldremosekammen, at det er rimeligt at antage en Forbindelse mellem dem, saaledes at Huldremosekammen kan formodes at skyldes Kulturudstraalinger fra Norditalien eller et derfra paavirket Omraade sin Tilstedeværelse.

Dateringen af de omtalte norditalienske Kamme med runde Sideudskæringer falder formodentlig inden for Tidsrummet 1400—700 f. Kr., og herefter skulde Huldremosekammen, ogsaa efter sin Form, kunne henføres til Bronzealder om end en Findatering til ældre eller yngre Bronzealder ad den Vej ikke er mulig.

Fig. 2. Bronzekam fra Svendborg. (Nationalmuseet B 2667). 1 : 1.

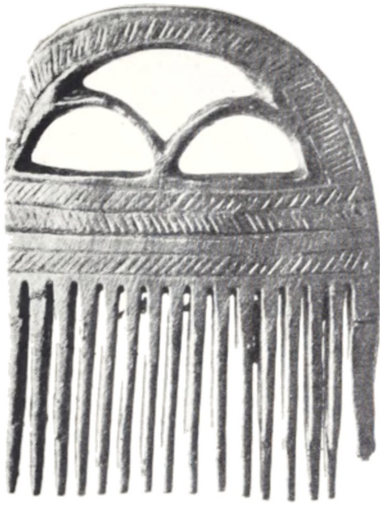

Fig. 3. Hornkam fra Borum Æshøj, Grav B.
(Nationalmuseet B 1414). 5 : 6.

Fig. 4. Bronzekam fra Gjedsted.
(Nationalmuseet B 13263). 5 : 6.

Sammenfattende kan det altsaa siges, at Huldremosekammen baade efter sin Ornamentik og sin Form maa henregnes til Bronzealderen, og at den efter sin Ornamentik og sin lille Øsken kan tænkes at høre til i Periodens ældre Del.

Før vi slutter denne Gennemgang, skal omtales et Fund fra et Voldsted i Dierkow nær Rostock. Herfra haves en ganske lille Benkam (Fig. 8) med runde Sideindskæringer, men i øvrigt med massivt Overstykke. De publicerede Fundoplysninger er ikke meget udførlige, men taler dog for, at Kammen hører til i et vendisk Kulturlag fra o. 1000 e. Kr. Det antages, at Stykket har været brugt til at indridse Streggrupper i Lerkar med.

Selv om Stykket næppe har Relation til Huldremosekammen, understreger det

5

6

7

Fig. 5—7. Hornkamme (efter Säflund, Le Terremare). — 5: fra Gorzano. — 6: fra Castione. — 7: fra Montale.
Størrelsesforholdet ikke angivet.

dog Nødvendigheden af at afvente nye Fund, førend denne kan siges at være fuldt sikkert placeret i Tid, og nærværende Artikels Hensigt er da først og fremmest at vække Interessen for Formen for derigennem at bidrage til, at beslægtede Stykker publiceres.

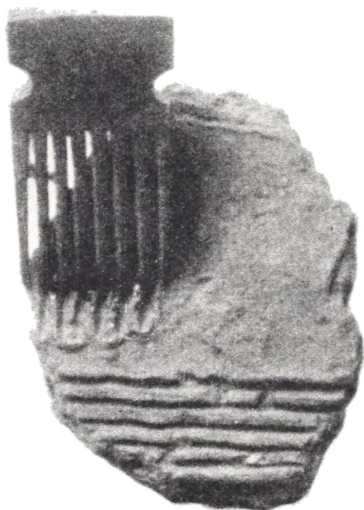

Fig. 8. Benkam og Potteskaar fra Dierkow
(efter Mannus 1934). 4 : 3.

Fig. 1. Keiserinde She Tsu af det mongolske Yuan Dynasti (1280—1366).

MONGOLSKE FRISURER

Af HENNING HASLUND-CHRISTENSEN

Med Tegninger af *Inger Acthon*.

JAMES GILMOUR, den kendte engelske Missionær og Mongolforsker, som i Aarene 1871—91 berejste Mongoliet og levede i intim Kontakt med dets Befolkning, fremhæver de gifte Mongolkvinders Frisurer og Hovedtøjer som den mest bemærkelsesværdige Del af Mongolernes Paaklædning. Senere Rejsende i Mongoliet er enige med Gilmour i deres Omtale af de gifte Kvinders pragtfulde Hovedtøjer, men ingen af dem giver detaillerede Beskrivelser af dem eller fordyber sig i dette Emne, som af mange Grunde maa anses som værende af stor Interesse.

I Modsætning til Kina og de fleste andre Lande, hvor Frisurer og Haarsmykker gennem Tiderne har været en Distinktion for Bærerens Rang og Stand, er de mongolske Hovedtøjer ens for alle gifte Kvinder inden for samme Stamme.

Fig. 2. Gift Mongolkvinde fra Vestmongoliet
(efter Pallas 1776).

Tyngden af det benyttede Sølv og Værdien af de indfattede Stene kan variere efter Ejerens Rang og Rigdom, men Form og Type er fælles og betegnende for samtlige Stammens gifte Kvinder. Støvler, Hatte og andre Dragtdele kan være forskellige hos fjernt fra hinanden bosatte Stammer; men her har Moden friere Spillerum, og der er intet, der saa afgørende bestemmer en gift Kvindes Hjemstavn som hendes Hovedtøj.

De fleste etnografiske Ekspeditioner til Mongoliet har hjemført Prøver paa Mongolernes pragtfulde Haarsmykker uden tilsyneladende at have interesseret sig for deres Frisurer. Dette er beklagelsesværdigt, idet Mongolkvindernes Hovedtøj er en mere eller mindre indviklet Kombination af Frisure og Haarsmykker, og Frisuren har været Grundlaget, over hvilket Haarsmykkerne er komponerede.

Efter at have fastslaaet den Kendsgerning, at den, der er indviet i de mongolske Hovedtøjers specielle Form for Heraldik, kan afgøre, hvilken Stamme en gift Kvinde tilhører, lagde de danske Mongolekspeditioner Vægt paa ikke alene at indsamle de forskellige Stammers Haarsmykker, men ogsaa at studere de til Smykkerne hørende Frisurer, saaledes at vi efter Hjemkomsten kunde være i Stand til nøjagtigt at rekonstruere de indsamlede Hovedtøjer. Dette Arbejde har strakt sig over en Del Aar, og flere af de indsamlede Genstande og Oplysninger vil det i Dag være umuligt at opdrive i Mongoliet.

Saa længe Manchudynastiet havde Magten i det kinesiske Rige (1644—1912), var det forbudt Kinesere at tage fast Ophold i Mongoliet, men ved Dynastiets Fald ophævedes dette Forbud, og en Strøm af kinesiske Kolonister trængte Aar for Aar længere ind i Landet. De sorgløse Nomader kunde overhovedet ikke klare sig i Konkurrencen med de nøjsomme og handelsbegavede Kinesere, deres Heste- og Kvæghjorde decimeredes hastigt, og de hensank i dyb Fattigdom. Med Tiden maatte de afstaa deres kostbare Smykker til Kineserne, som lod dem nedsmelte til andet Brug, og inden længe var det ofte umuligt at faa en nøjagtig Beskrivelse af, hvordan de Hovedtøjer, der gennem Generationer havde været et af Stammens Særpræg, havde set ud. Samtidig opstod det Røverbælde i Grænseomraaderne, som efterhaanden tog mere og mere Overhaand. I 1936 blev Dalat-Stammen i Ordos i den Grad udplyndret, at den ved mit Besøg i 1938 ikke ejede den ringeste Genstand af Sølv. Her lykkedes det mig dog at opspore en af

Frisure og Hovedtøj, som benyttes af de gifte Kvinder i Khalkha's Jasaktu Khanat.

Fig. 3. Gifte Kvinder af Høvdingen af Darkhan Beile's Slægt.

Stammens Smede, som endnu var i Besiddelse af de gamle Arbejdstegninger, og ved at levere ham de nødvendige Materialer lykkedes det mig at faa udført en nøjagtig Kopi af Stammens gamle Hovedtøj.

To Spørgsmaal, der rejser sig i Forbindelse med de mongolske Hovedtøjer, er deres Alder og Oprindelse.

Mongolerne selv paastaar, at de er af ældgammel Dato, og Khalkha-Mongolerne, som regner sig for den mongolske Moderstamme, beretter en Legende, i Følge hvilken denne Stammes bemærkelsesværdige Hovedtøj er en Paamindelse om, at den første Mongol var Frugten af en Forbindelse mellem en af Landets gamle Aander og en Ko (se Henning Haslund-Christensen, Jabonah S. 54). Studiet af forskellige Mongolfareres Beretninger leder imidlertid til det Resultat, at de i de senere Aar benyttede Hovedtøjer maa være af forholdsvis ny Dato.

De ældste Billeder, der fremviser Mongolkvinders Frisurer eller Hovedtøjer, som er mig bekendte, er de 26 Malerier af Yuan-Dynastiets Kejsere, som opbevares i Pekings „Forbudte By“ (Fig. 1). Disse Mongolkvinders Hovedtøjer maa være de samme, som omtales af Plano Carpini, der gennemrejste Mongoliet i Aarene 1245—47; af Ricold sammenlignes de med en Støvle, der vender Foden i Vejret.

Ysbrandt Ides, som i 1680erne gennemrejste Asien to Gange, omtaler, at Kvinderne bærer „... alle Slags Glaskoraller om Halsen, Livet og i Haaret, som hænger ned i to Rækker paa begge Sider af Hovedet. I Ørerne har de traadnoede Ringe med lange Snore med tilsvarende Koralsmykker.“ Om Buryatterne ved Baikal Søen skriver samme Forfatter: „Kvinderne har kun to Fletninger, der

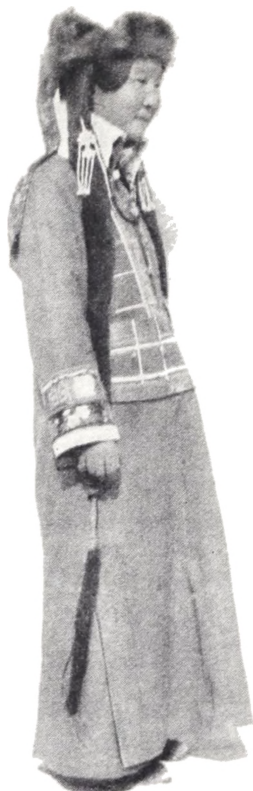

Fig. 4. Gift Kvinde af den vestmongolske Torgutstamme, som opholdt sig ved Volga fra 1650 til 1770.

Ovennævnte Citater fra i høj Grad tilforladelige Mongolforskeres Beskrivelser fra henholdsvis 1680, 1776 og 1826 er i Overensstemmelse med de Frisurer, som den Dag i Dag benyttes af de i Øst-Turkestan bosatte vestmongolske Stammer; men de omtaler intet, som kan minde om de kunstfærdige Frisurer og den tunge Overflod paa Sølvsmykker, som senere Tidens Mongolforskere fremhæver som „. . . den mest bemærkelsesværdige Del af den mongolske Dragt“, og som Gilmour betegnende beskriver i følgende Vendinger: „Naar en Gruppe Kvinder pyntet i luerøde Dragter, med overdaadige Skindhatter paa, næsten indhyllet til Livet i røde Koralkæder og straalende af Genskæret fra Sølvsmykkerne, staar sammen i Tempelloggiaen, er Virkningen forbløffende. Ved et saadant Syn kan kun den blinde og fordomsfulde nægte, at disse Kvinders Skønhed forøges ved deres Smykker (Fig. 3).

Ved Studiet af de i vor Tid benyttede Hovedtøjer er det hensigtsmæssigt at tage de af Pallas beskrevne vestmongolske Stammer som Udgangspunkt. Disse Stammer udvandrede til Volga-Omraadet i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede og vendte først tilbage til deres centralasiatiske Hjemstavn i 1772, efter at Manchuernes Reformiver i Mongoliet havde kulmineret. Disse vestmongolske Stammer bærer den Dag i Dag samme enkle Frisure, som de ovennævnte Mongolforskere

hænger ned paa begge Sider af Hovedet; de er smykket med alle Slags Tingfigurer.“ De indfødte i det Omraade, der nu bebos af Solon og Shipchin, beskriver han med følgende Ord: „. . . to flettede Lokker, som de har paa begge Sider af Hovedet, hænger ned over Brystet og er bundet med Sølv- eller Tinringe.“

I de af den russiske Forsker P. S. Pallas i 1776 publicerede „Sammlungen historischer Nachrichten über die Mongolischen Völkerschaften“ forekommer en Del glimrende Kobberstik, som viser gifte Kvinder med Haaret delt i to Fletninger, som hænger ned foran Skuldrene (Fig. 2). Fletningerne er trukket gennem ornamenterede Tøjhylstre.

Timkovski, som gennemrejste Mongoliet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, beskriver de gifte Mongolkvinders Frisurer paa følgende Maade: „Hovedhaaret deles i to Lokker eller Fletninger, som falder ned over Brystet; foruden har de smaa Stykker Sølv med ægte Koraller, Glaskoraller eller brogede Stene.“

Fig. 5. Gift Kvinde af Khalkhas Tushiyetu Khanat. Haaret er delt i vingeformede Dele, som afsluttes i to foran Skuldrene nedhængende Fletninger.

Fig. 6. Gift Kvinde af Tumet Stammen. Den kunstfærdige Frisure og det rige Hovedtøj minder meget om dem, der benyttes i den nærboende Darkhan Beile Stamme.

Fig. 7. Gift Kvinde af Durbet Khukhet Stammen. Frisure og Hovedtøj minder om dem, der benyttes i Tumet og Darkhan Beile Stammerne.

Fig. 8. Gift Kvinde af Sunit Stammen. Baade Frisure og Hovedsmykke minder om dem, der benyttes i Chahar Stammens Hobokshar Banner.

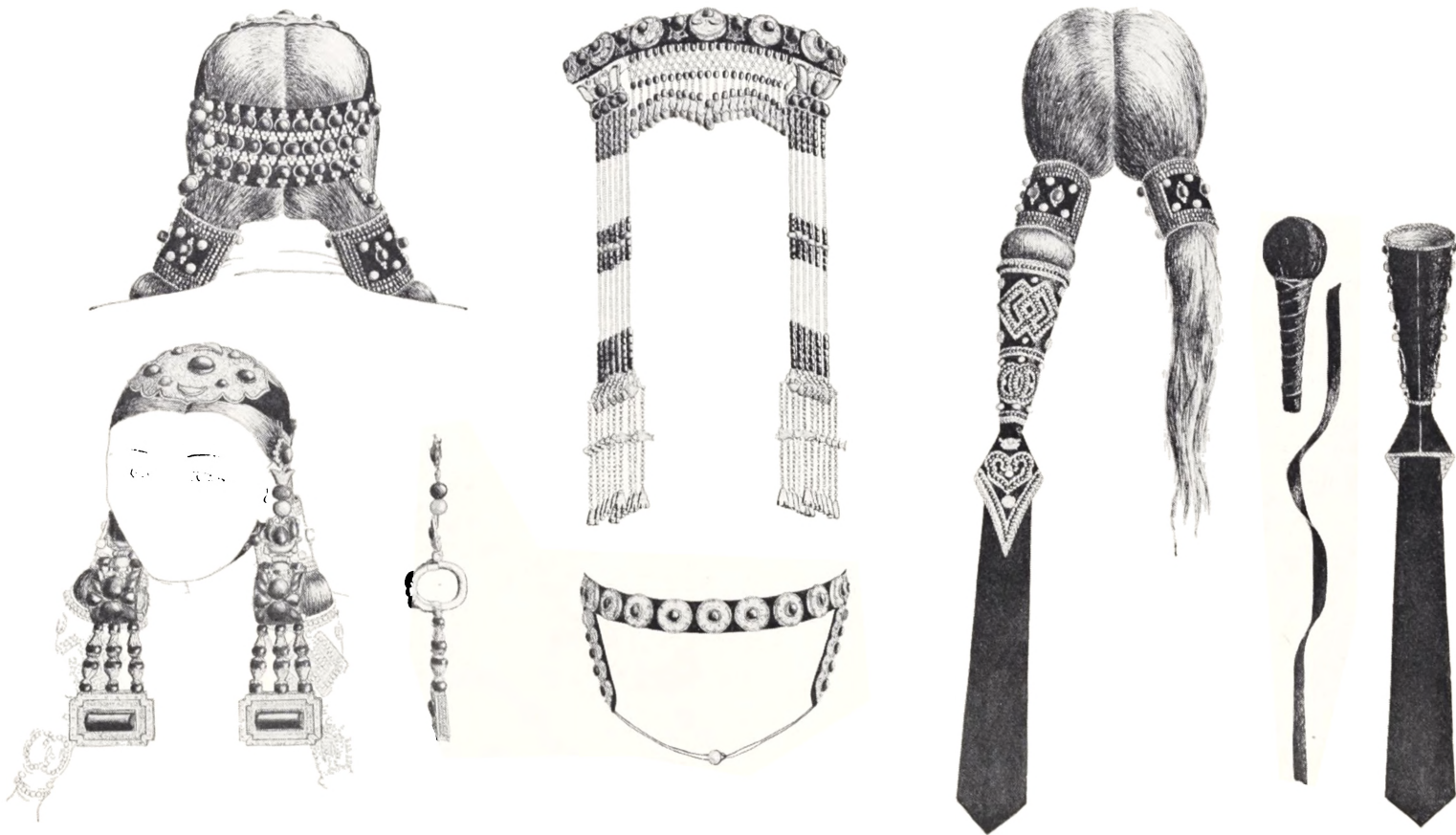

Fig. 9. Frisure og Hovedtøj fra Ordos Stammens Dalat Banner. Haaret flettes ikke, men nedstoppes i to rigt dekorerede Futteraler og dækkes af et Hovedtøj, som er besat med Sølv, Koraller, Turkiser og andre farvestraalende Stene.

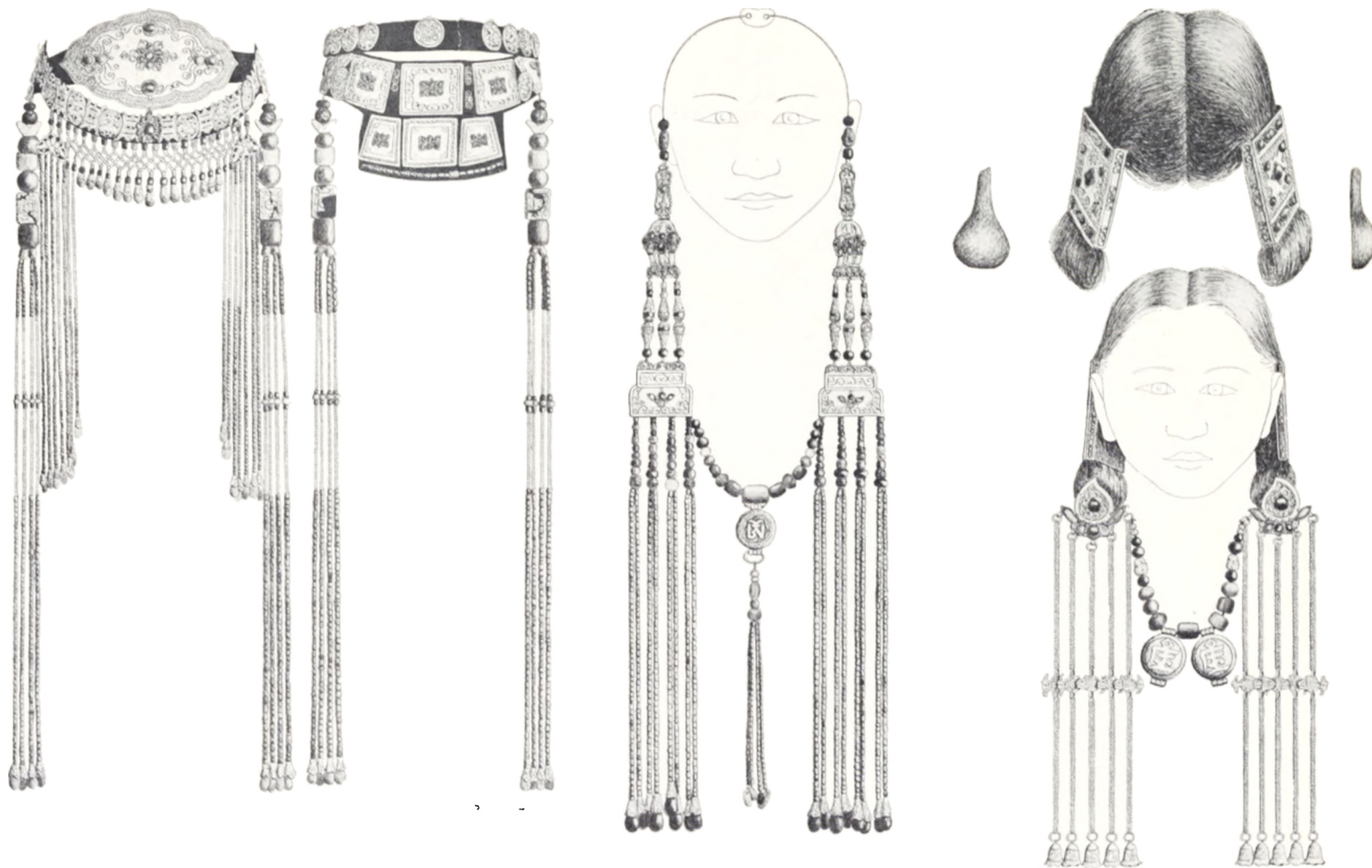

Fig. 10. Frisure og Hovedtøj, som benyttes af de gifte Kvinder i Darkhan Beile Stammen.

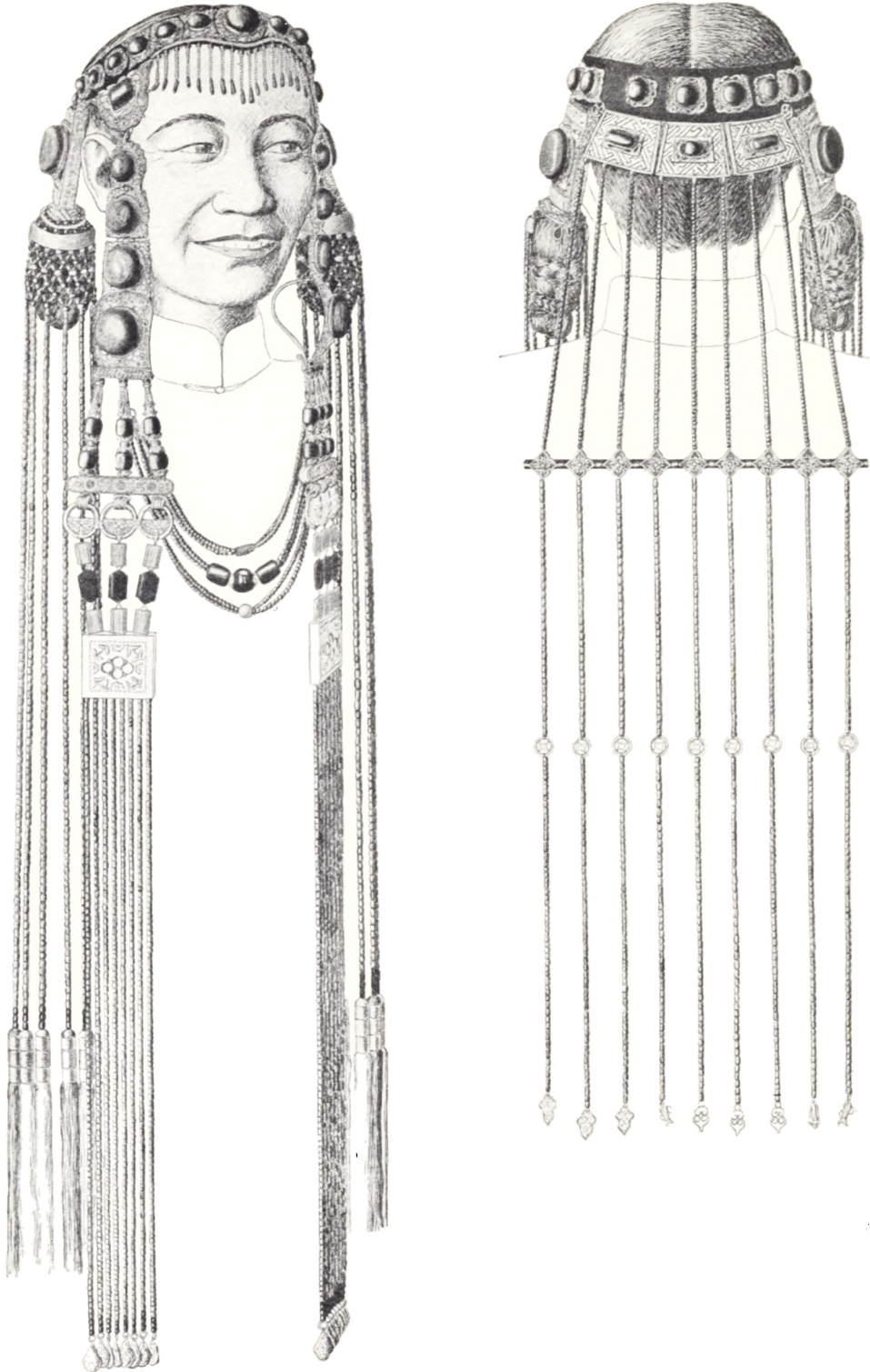

Fig. 11 a. Frisure og Hovedtøj, som benyttes af de gifte Kvinder i Abaga Stammen.

beskriver (Fig. 4). Men jo længere man herfra flytter sig mod Øst, desto mere indviklede bliver Frisurerne, og Haarsmykkerne bliver stadig mere overdaadige. Hos Ordos-Stammerne er Fletningerne, i Stedet for at være trukket gennem løse Tøjhylstre, blevet nedstoppede i kræmmerhusformede Foderaler, og Hovedet er omgivet af Sølvdiademer (Fig. 9). Hos de nordligere boende Khalkha-Stammer, som var blandt de sidste, der underkastede sig Manchuernes Kontrol, benyttes et Hovedtøj, som sin fantastiske Kunstfærdighed til Trods i Virkeligheden er bygget over de to foran Skuldrene nedhængende Fletninger (Fig. 5 og Pl. 1). Hos de østligere boende Tumet (Fig. 6), Darkhan Beile (Fig. 10), Durbet Khukhet (Fig. 7), Sunit (Fig. 8), Abaga (Fig. 11 a og b) og Chahar Hobokshar (Pl. 2) er Haaret viklet omkring smaa Træ- eller Tøjpøller, der omslutes af flade Sølvhylstre, der holdes paa Plads bag Ørene. I Chahar Adochin (Fig. 12) lægges de to Fletninger i en Krans oven paa Hovedet. I Khorchin, som er en af de Stammer, der først sluttede Forbund med Manchuerne, er Fletninger snoede omkring tre flade Sølvnaale, hvoraf den ene, der er indstukket horisontalt, er en Efterligning af Manchuernes pien-fang (Fig. 14 a—b). Fortsætter vi herfra mod Nordvest over den sibiriske Grænse, møder vi Buryatter, der aldrig har været under manchurisk eller kinesisk Kontrol. Med Undtagelse af en Træpind med kort Tværarm, der er indstukket i hver af Fletningernes øverste Del, benytter disse sibiriske Buryatter en Frisure, der er i nøjagtig Overensstemmelse med de Frisurer, som omtales af de tidligere citerede Mongolforskere (Fig. 13).

Den Plads, der her staar til min Disposition, tillader kun at fremlægge en ringe Del af det indsamlede Materiale, men det resterende, som senere vil blive offentliggjort, kan kun bestyrke den Teori, at de gifte Mongolkvinder fra det 16de

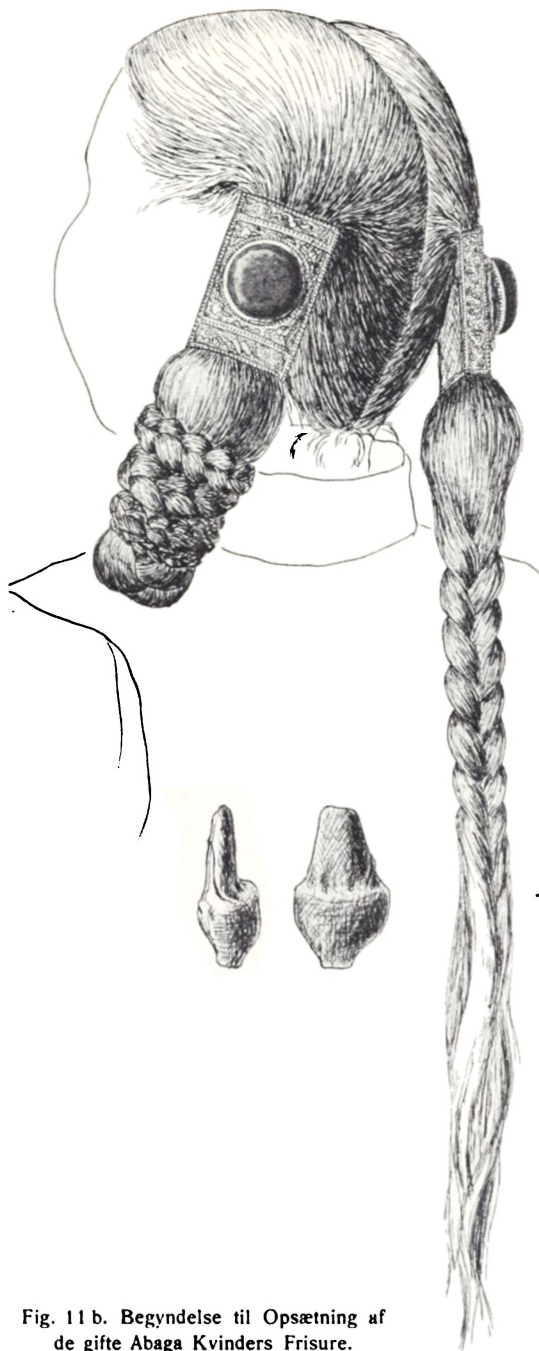

Fig. 11 b. Begyndelse til Opsætning af de gifte Abaga Kvinders Frisure.

Fig. 12. Frisure og Hovedtøj, som benyttes af de gifte Kvinder i Chahar Stammens Adochin Banner. De to Fletninger lægges i en Krans oven paa Hovedet.

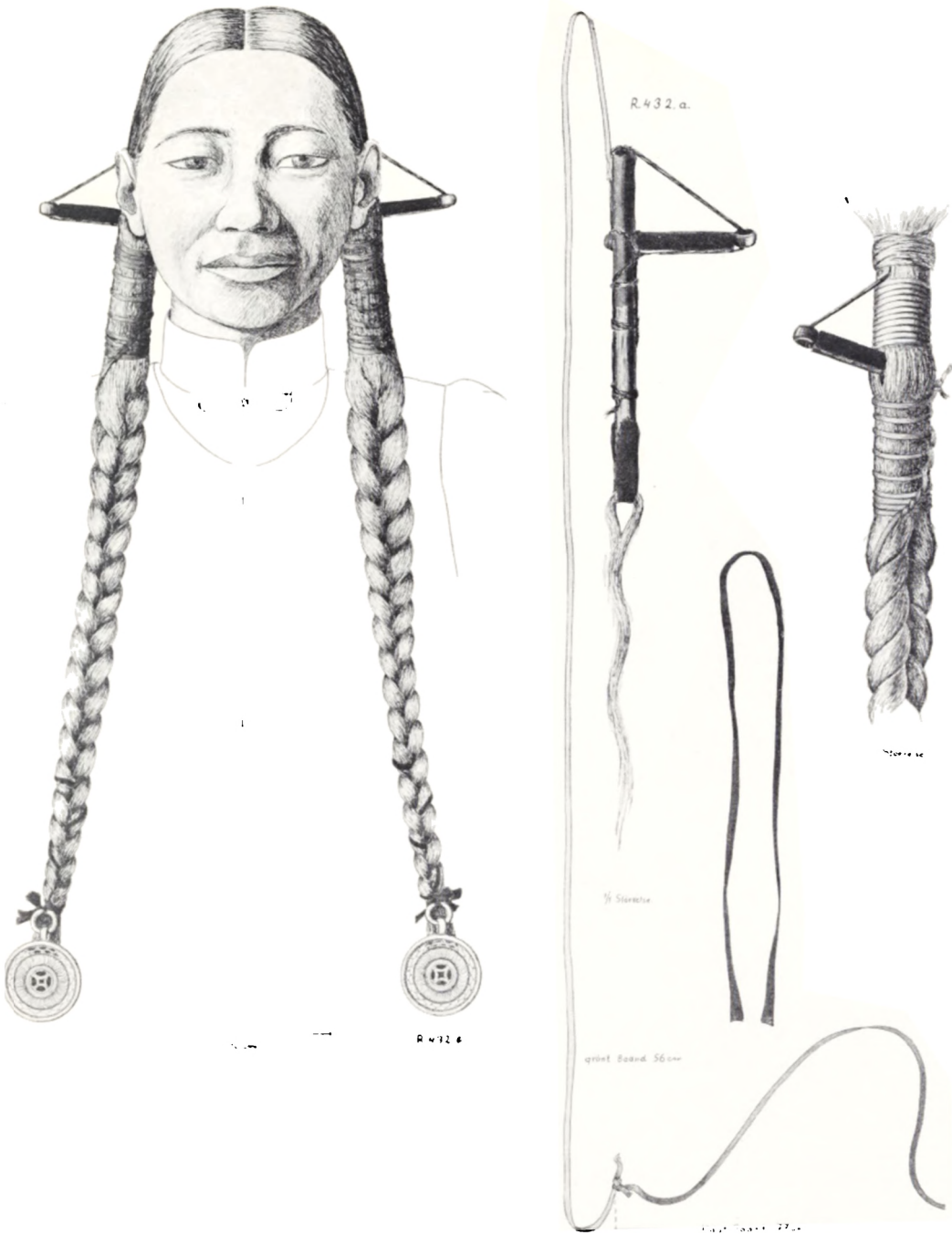

Fig. 13. Frisure, som benyttes af gifte Buryat Kvinder. De sibiriske Buryatter, der aldrig har været under man-
churisk Overhøjhed, har bevaret den enkle Frisure med de to foran Skuldrene nedhængende Fletninger.

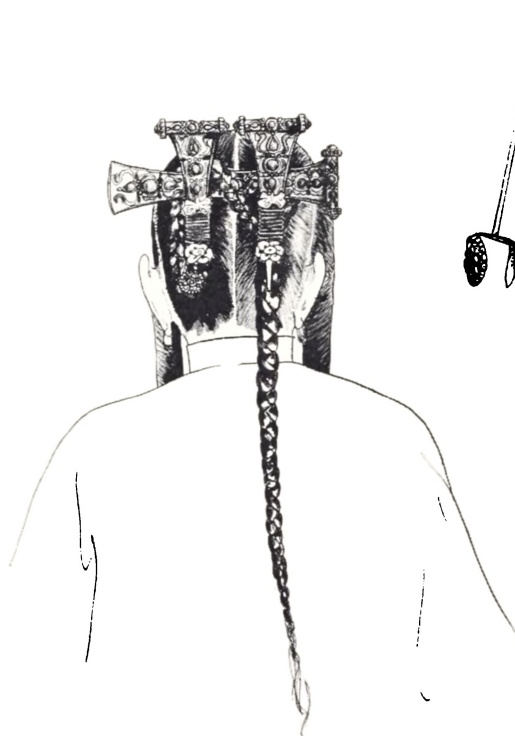

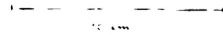
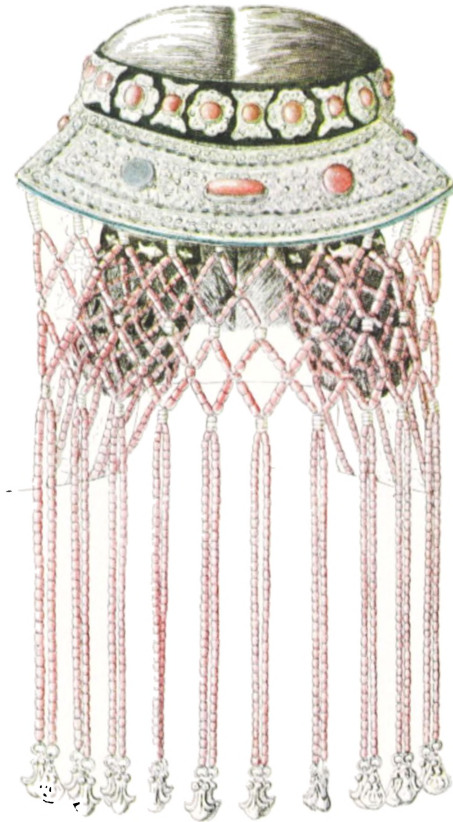
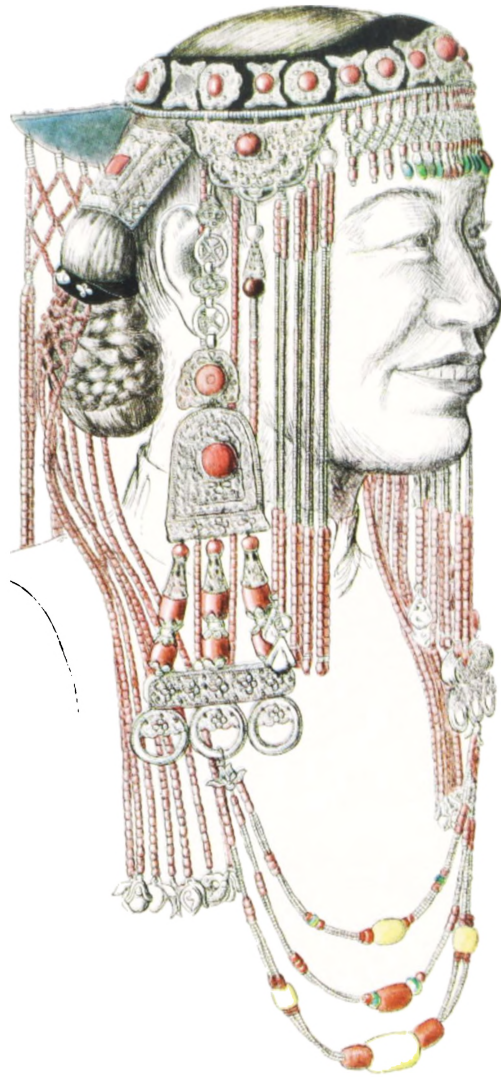
Fig. 14 a. Halvfærdig Frisure med Hovedsmykker, som benyttes af de gifte Kvinder i Khorchin Stammen.

Fig. 14 b. Den færdige Frisure med Hovedsmykker, set fra Siden. Alt Haaret er lagt oven paa Hovedet.

Aarhundrede indtil Begyndelsen af det 17de Aarhundrede har baaret deres Haar delt i to foran Skuldrene nedhængende Fletninger. De har smykket Haaret med Koraller og brogede Stene samt med Ornamerter af Tin. I Midten af det 17de Aarhundrede er de manchuriske Hovedtøjer begyndt at danne Mode i Øst-Mongoliet, og Moden har efterhaanden spredt sig mod Nord og Vest i mere og mere modificeret Form i de følgende Hundrede Aar.

At man finder de mest udviklede Frisurer og kostbareste Haarsmykker hos de nærmest Kina bosatte Stammer kan forklares ved, at disse Stammers Høvdingeslægter havde Pligt til at forbeholde en Del af deres Sønner for Manchuhoffets Overskud af Prinsesser, hvilket bevirkede, at de blev rige paa Sølv ved de aarlige Apanager, som disse Ægteskaber førte med sig. For Chahars Vedkommende kan det forklares ved, at hvert eneste mandligt Medlem af denne Stamme oppebar en aarlig Sum Sølv i Egenskab af Kejserens Bannersoldat.

Jayen Rothmann

Hovedsmykke, som benyttes af de gifte Kvinder i Chahar Stammens Hobokshar Banner.

